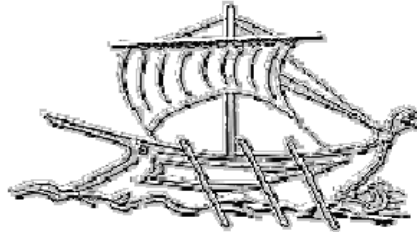

Τ.Ε.Ι. ΠΕΙΡΑΙΑ
Σ.Τ.Ε.Φ.
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΚΑΜΠΑΝΑΡΙΩΝ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ
(ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΕΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΑΝΤΙΣΕΙΣΜΙΚΗ
ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΟΥΣ ΩΣ ΣΤΑΤΙΚΩΝ ΦΟΡΕΩΝ)»**

ΣΠΟΥΔΑΣΤΕΣ:
ΔΕΜΕΣΤΙΧΑ ΜΑΡΙΛΙΑΝΑ
ΠΑΠΠΑΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ
ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΒΑΡΕΛΙΔΗΣ Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με βάση τις έρευνες και τις μελέτες που έχουν γίνει μέχρι και σήμερα στην περιοχή της Μάνης, αναφέρουμε την ύπαρξη απολιθωμάτων που βρέθηκαν το 1978 και χρονολογούνται από το 200.000 π.Χ. Αρκετές μελέτες έχουν γίνει για την περίοδο της κυριαρχίας των Σπαρτιατών στην γύρω περιοχή της Μάνης, για το «Κοινό των Ελευθερολακώνων» ή το «Κοινό των Λακεδαιμονίων» καθώς και για την περίοδο της τουρκοκρατίας. Οι έρευνες και οι μελέτες επεκτείνονται και στην ιστορία της Μάνης κατά την διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με μικρό ενδιαφέρον στην τέχνη και στην αρχιτεκτονική αυτής της περιόδου. Έτσι, αποφασίσαμε την μελέτη της τέχνης και αρχιτεκτονικής της συγκεκριμένης περιόδου δίνοντας έμφαση στην τυπολογία των ναών και εστιάζοντας στα κωδωνοστάσια αυτών.

Σύμφωνα με στοιχεία που βρήκαμε, από τους λίγους μελετητές που έχουν ασχοληθεί με το θέμα και από δική μας επιτόπια μελέτη, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι τα καμπαναριά των ναών της Μάνης, από τα πιο απλά μέχρι και τα μεγάλα πυργοειδή, είναι πραγματικά έργα τέχνης. Έργα τέχνης για τα οποία φημίζονται οι Μανιάτες ως μάστορες.

Έτσι λοιπόν, η απουσία θεμάτων καταγραφής όπως τα καμπαναριά, η δυσκολία του θέματος, το ευρύ πεδίο και η δυνατότητα ανάπτυξης της συγκεκριμένης έρευνας καθώς και η προσπάθεια να συμβάλλουμε ουσιαστικά στη μελέτη γενικότερα του Ελλαδικού χώρου και βέβαια η αγάπη για μια τόσο ιδιαίτερη, ξεχωριστή και πολλές φορές παρεξηγημένη περιοχή όπως η Μάνη (Μεσσηνία και Λακωνία), μας ώθησε στην επικέντρωση του ερευνητικού μας ενδιαφέροντος σε ένα θέμα ειδικού και σίγουρα όχι μικρού ενδιαφέροντος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μέσα από την έρευνα της αρχιτεκτονικής ανακαλύπτουμε την ιστορία και την ανάπτυξη του ανθρώπινου γένους. Από αυτές τις μελέτες συχνά συμπληρώνονται κενά που εμφανίζονται από τα μνημεία και αποκαθίστανται οι οικοδομικές φάσεις και αλλαγές οι οποίες έχουν παρουσιαστεί. Γίνεται σύγκριση των μνημείων καθώς και χρονολόγηση των μέχρι στιγμής αχρονολόγητων, καθώς και η ένταξη τους σε ιστορικές περιόδους. Έχοντας γνώση των ερευνών και των αποτελεσμάτων τους μπορούμε να εξάγουμε συμπεράσματα γενικότερης ιστορικής και κοινωνικής σημασίας. Η κατανόηση του παρελθόντος, προάγει την αυτογνωσία και τη λύση των προβλημάτων του σήμερα και του αύριο. Συμβάλει δηλαδή στην αυτοπραγμάτωση με κριτήριο, κέντρο και στόχο τον άνθρωπο.

Η γνώση του κτιστού περιβάλλοντος του παρελθόντος θεμελιώνει την ιστορία της αρχιτεκτονικής. Από τεχνικής απόψεως μπορούμε να διακρίνουμε τρεις κύριες κατηγορίες της:

- Οικοδομική
- Τυπολογία
- Μορφολογία

Αναλυτικότερα θα μπορούσαμε να πούμε ότι η *οικοδομική* είναι το σύνολο της γνώσης των υλικών δομής και των κατασκευαστικών τρόπων χρησιμοποίησής τους. «Το είδος και οι διαστάσεις των δομήσιμων αυτών υλικών επηρεάζουν τους κατασκευαστικούς τρόπους τις διαστάσεις και τις αναλογίες των τύπων και τη μορφή των κτιρίων. Οι τομές και τα σχέδια λεπτομερειών, πάντοτε σε κλίμακα, απεικονίζουν συμπληρωματικά την κατασκευή»⁽¹⁾.

Η *τυπολογία* των κτισμάτων μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι η ουσία και ο κορμός της αρχιτεκτονικής και της ιστορίας της. Ουσιαστικά αναφέρεται στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό της κατασκευής. Ασχολείται, δηλαδή με τον αρχιτεκτονικό ρυθμό που ακολουθεί το κτίριο. Στην συγκεκριμένη μελέτη αναφέρεται στους τύπους των εκκλησιών και ειδικότερα των καμπαναριών (π.χ. μονόλοβα καμπαναριά με ένα τοξωτό άνοιγμα, δίλοβα, πυργοειδή).

«Η *μορφολογία* ασχολείται με την έρευνα των αρχιτεκτονικών μορφών, ιδιαίτερα με την εξωτερική διάπλαση των αρχιτεκτονημάτων και τα συναφή γεωμετρικά και αισθητικά φαινόμενα. Μελετάει δηλαδή τις αναλογίες του συνόλου και των μερών, ιδιαίτερα των όψεων. Ερευνά

τα γενικά και τυχόν επαναλαμβανόμενα χαρακτηριστικά των κτισμάτων ως σύνολο μίας εποχής»⁽¹⁾. Στη συγκεκριμένη μελέτη μέσα από τη μορφολογία ασχολούμαστε με τα γεωμετρικά σχήματα από τα οποία αποτελούνται τα καμpanαριά της περιοχής της Μάνης.

(1)Πετρονώτης Αργύρης, «αρχιτεκτονική της απώτερης και κλασσικής αρχαιότητας», μέρος Αρκαδικό Βιβλιοπωλείο, Εκδόσεις Γαρταγάνη, Θεσσαλονίκη 1991, σελίδες 12, 13.

ΓΕΝΙΚΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΑΝΗ

ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ-ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ

Όρια

Με το Όνομα **Μάνη** χαρακτηρίζεται η περιοχή που σχηματίζεται από τη μακρά οροσειρά του Ταϊγέτου, η οποία (οροσειρά) αρχίζει από την άκρη της πεδιάδας της Μεγαλοπόλεως εκτείνεται κατ' ευθείαν προς Νότο απολήγει στο Ακρωτήριο Ταίναρο και ορίζεται:

Ανατολικά : Από τη θάλασσα του Λακωνικού Κόλπου.

Νότια: Από τη Θάλασσα των Κυθήρων και το Κρητικό Πέλαγος.(Μεσόγειο θάλασσα).

Δυτικά: Από τη Θάλασσα του Μεσσηνιακού Κόλπου.

ΒΑ και Βόρεια: Από το ίχνος που αρχίζει από την παραλία του Γυθείου (7 περίπου χλμ. Β. του Γυθείου, μεταξύ Σελίνιτσα και Βαλτακίου (βορείως της Μονής του Αγίου Κωνσταντίνου) και συνεχίζει μέχρι το ύψωμα Κορακοβούνι (υψόμετρο 236) (βορείως του χωρίου Μαλλιαρή Συκιά) τέμνοντας στη συνέχεια την οδό Γυθείου –Σπάρτης (2,5 χλμ. Β των Αιγίων). Από εκεί κατευθύνεται ΝΔ και περνώντας Νότια του χωρίου Αρχοντικό και από τα υψώματα Βαχού (υψόμετρο 596) και Διάσελο (υψόμετρο 987), στρέφεται ΒΔ, περνά από το Πέρα Κάμπος, υψόμετρο 930 μέχρι τη Ξυλοντάρα (αφήνοντας εκτός Μάνης τα Βαρδουνοχώρια). Στη συνέχεια στρέφεται Β-ΒΔ ,περνώντας Ανατολικά της Παναγιάς της Γιάτρισσας και του Δάσους της Βασιλικής και από της κορυφογραμμές: υψ.1135,υψ.1430, υψ. 1590, 2019, 2096, φθάνει μέχρι τον Προφήτη Ηλία (υψ. 2404μ). Από τον Προφήτη Ηλία και μετά περίπου 15 χλμ. Β-ΒΔ κατεύθυνσης στρέφεται Δυτικά για να καταλήξει στο Μεσσηνιακό Κόλπο βόρεια του Αλμυρού και της θέσης Βέργας (όπου έλαβε χώρα η ομώνυμη Μάχη) απολήγοντας στο εκκλησάκι Αγ. Σιών, αν και το φυσικό σύνορο στην τοποθεσία αυτή είναι μάλλον ασαφές.

Φυσική

Η οροσειρά του Ταυγέτου τη διαιρεί σε δύο τμήματα, την Ανατολική και τη Δυτική.

Η *Ανατολική (προσηλιακή) Μάνη* περιλαμβάνει το ΒΑ τμήμα (*Κάτω Μάνη*) με την περιοχή Γυθείου και την κοιλάδα του Μαυροβουνίου και το ΝΑ τμήμα που περιλαμβάνει τον Κάβαλο, τον Κότρωνα και το Νύφι μέχρι το ακρ. Ταίναρο. Τα δύο αυτά τμήματα χωρίζονται φυσικά από τη γραμμή Βαχός έως και το Ακρωτήρι Παγανέα.

Η *Δυτική (Αποσκερή) Μάνη* περιλαμβάνει το ΒΔ τμήμα από τη Βέργα Αλμυρού (εκκλησία Άγια Σιών) μέχρι το Οίτυλο. Ονομαζόταν *Έξω Μάνη* και περιελάμβανε τις περιοχές: Βέργας, Κάμπου, Καρδαμύλης και Ζυγού (Λεύκτρου και Πλάτσας) και την περιοχή του Οιτύλου.

Το ΝΔ τμήμα ονομαζόταν *Μέσα Μάνη* και αποτελείτο από την υπόλοιπη Μάνη που άρχιζε από το Διάσελο του Οιτύλου και περιελάμβανε τις περιοχές της Τσίμοβας (Αρεόπολη), Πύργος Δυρού, το Κατωπάγκι, το Γερολιμένα και τη χερσόνησο του Ταινάρου Κρητήρι. Κατ'εξαιρέση η περιοχή Λάγιας θεωρείτο υπαγόμενη στη Μέσα Μάνη αν και γεωγραφικώς ανήκε στην Ανατολική Μάνη (ΝΑ τμήμα). Οι περιοχές Οιτύλου, Τσίμοβας, Νικανδρίου (Πύργος Δυρού) και Πεντάδας μέχρι το Μηνοκάρινο ονομαζόνταν κοινώς Ξούμερο (Έξω Μέρος) δηλαδή το έξω μέρος της Μέσα Μάνης με την οποία συνδέονται ανέκαθεν ιστορικώς και οικονομικώς και αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο και διοικητικώς συγκροτούσαν την Επαρχία Οιτύλου.

Διοικητική Διαίρεση (Πρόγραμμα Καποδίστριας)

Η ισχύουσα σήμερα Διοικητική Διαίρεση σύμφωνα με το **Πρόγραμμα Καποδίστριας** είναι η ακόλουθη:

α. Το ΒΑ τμήμα της Ανατολικής Μάνης υπήχθη στο Νομό Λακωνίας και απετέλεσε το **Δήμο Γυθείου** με έδρα το Γύθειο και με τα Δημοτικά Διαμερίσματα, τέως ΟΤΑ, που φαίνονται στον παραπάνω σύνδεσμο και το **Δήμο Σμήνους** με έδρα τον Άγιο Νικόλαο και με τα ΔΑΜ, τέως ΟΤΑ, που φαίνονται στον παραπάνω σύνδεσμο.

β. Το ΝΑ τμήμα της Ανατολικής Μάνης υπήχθη στο Νομό Λακωνίας και απετέλεσε το **Δήμο Ανατολικής Μάνης** με έδρα τον Κότρωνα και Δημ. Διαμερίσματα αυτά που φαίνονται στον παραπάνω σύνδεσμο.

γ. Το ΝΔ τμήμα (Μέσα Μάνη) της Δυτικής Μάνης υπάγεται στο Νομό Λακωνίας και απετέλεσε το Δήμο Οιτύλου με έδρα την Αρεόπολη και Δημοτικά Διαμερίσματα αυτά που φαίνονται στον παραπάνω σύνδεσμο.

δ. Το ΒΔ τμήμα (Έξω Μάνη) της Δυτικής Μάνης υπήχθη στο Νομό Μεσσηνίας και απετέλεσε το Δήμο Λεύκτρου με έδρα την Καρδαμύλη και Δημοτικά Διαμερίσματα αυτά που φαίνονται στον παραπάνω σύνδεσμο και το Δήμο Αβίας με έδρα τον Κάμπο και Δημοτικά Διαμερίσματα αυτά που φαίνονται στον παραπάνω σύνδεσμο.

ε. Τα Δημοτικά Διαμερίσματα της Έξω Μάνης (Μεσσηνιακής) Κιτριών και Βέργας προσαρτήθηκαν στο Δήμο Καλαμάτας.

Έκταση

Ο Ταΰγετος «**το αρσενικό βουνό**» του Μυριβήλη αποτελεί κατά κυριολεξία την σπονδυλική στήλη της Μάνης με ψηλότερη κορυφή τον «Αϊ-Λιά» Προφήτη Ηλία (2404μ.). Έχει μήκος 100 περίπου χλμ. και αποτελείται από τον άνω και κάτω Ταΰγετο. Ο άνω Ταΰγετος έχει εκτός από τον Αϊ-Λιά και άλλες κορυφές, όπως: Μαυροβούνα, Χαλασμένο Βουνό, Άγιος Σωτήρας και ο Άγιος Νίκων μεταξύ Καστάνιας και Οιτύλου. Κοντά στο Οίτυλο ο Ταΰγετος διασπάται στο λεγόμενο Διάσελο το οποίο αποτελεί πόρον (πέρασμα) συγκοινωνίας μεταξύ της Δυτικής Μάνης και του Γυθείου μέσω των στενών του Πασσαβά. Εκείθεν του Διάσελου ακολουθεί βουνοσειρά του Κάτω Ταΰγετου, ο οποίος συνεχίζεται προς Νότο με τα βουνά του Σαγγιά, της Πεντάδας, του βουνού της Μίνας και των βουνών της Αγίας Πελαγίας και Εμπρός στη Μέσα Μάνη κοντά στο Γερολιμένα. Πλησίον του Πόρτο - Κάγιο γίνεται νέα διάσπαση όπου υπάρχει ο στενός λαιμός του Πάλιρου ο οποίος χωρίζει τη Μέσα Μάνη από την περιοχή του Ταινάρου η οποία ονομάζεται από τους ντόπιους Κρητήρι και όπου τα βουνά έχουν μορφή λόφων ύψους μόλις 300 μέτρων.

Όλη η Μάνη έχει μέγιστο μήκος 75 περίπου χιλιόμετρα, μέγιστο πλάτος 28 περίπου χιλιόμετρα και συνολική έκταση 1800 τετρ. χιλ.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΥ ΜΑΝΗ

Έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις σχετικά με την προέλευση, τη χρήση για πρώτη φορά και την ετυμολογία της λέξεως Μάνη. Οι απόψεις αυτές είναι:

1. Ο περίφημος Βελισσάριος (Στρατηγός του Αυτοκράτορα Ιουστινιανού) το 534 μ.Χ. επισκέφθηκε την Καινήπολη και άλλες πόλεις τις Λακωνικής. Εκτιμάται ότι από της εποχής εκείνης άρχισε η φροντίδα για την οχύρωση ολόκληρης της αυτοκρατορίας με την ίδρυση κάστρων και επισκευής των ήδη υπαρχόντων. Μέσα στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας κτίσθηκε και το Κάστρο στο Τηγάνι του Μεζάπου, του οποίου τα ερείπια σώζονται μέχρι σήμερα. Η τοποθεσία αυτή, αν παρατηρηθεί είτε από τον δρόμο Αρεόπολη - Γερολιμένα είτε από την θάλασσα, έχει μεγίστη ομοιότητα με τεταμένο βραχίονα μαζί με την παλάμη. Είναι πολύ πιθανόν στο Τηγάνι να υπήρχε από την Ρωμαϊκή εποχή κάποιο είδος Κάστρου το οποίο να είχε λάβει το όνομα Μάνη ή και Μαΐνη (κατά το MANUS=χέρι, το οποίο αργότερο προφερόταν MAÏNUS). Αν αυτό το ενδεχόμενο είναι αληθές τότε η ονομασία Μάνη προέκυψε από το σχήμα της χερσονήσου του Τηγανίου, όπου το αρχικό κάστρο και όχι όπως πιστεύεται από τη γεωγραφική διαμόρφωση ολόκληρης της Μάνης και έτσι δικαιολογείται και το τοπωνύμιο Μαΐνη το οποίο αναφέρεται για πρώτη φορά στα 876 στο Τακτικό του Λέοντος του Σοφού και επαναλαμβάνεται αργότερα στα κείμενα του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου.

Την άποψη αυτή ενισχύει ακόμα περισσότερο και επιβεβαιώνει ο γεωγραφικός όρος «Brazzo di Maina» (Βραχίονας - Μπράτσο της Μάνης)¹ που καθιερώθηκε αργότερα από τους Βενετούς για ολόκληρη τη χερσόνησο της Μάνης και ο οποίος αρχικά θα αναφερόταν μόνο για τη χερσόνησο του Τηγανίου.

2. Όταν οι ναυτικοί παρέπλεαν την θαλάσσια περιοχή του Ταινάρου, λόγω των ισχυρών ανέμων που συνήθως έπνεαν στην περιοχή, ήταν αναγκασμένοι να συμπτύσσουν τα πανιά (να εκτελούν τη ναυτική εντολή maina =μάϊνα(μάζεμα) των πανιών)².

3. Σχετίζεται το όνομα Μάνη με τη λέξη μανία (εκδίκηση - γδικιωμό), που φυλάγουν οι κάτοικοι της περιοχής ή από την πολεμική μανιάν που καταλαμβάνονταν οι κάτοικοι της Ταινάριας περιοχής. Όπως σημειώνει ο Δωρόθεος Μονεμβασίας³ «...διότι φυλάγουν την μανία και την κακία εις την κάρδιον και δεν την μεταβάλουν ποτέ εις αγάπην, δια τούτο ωνομάσθη ο τόπος εκείνος Μάνη.»

4. Από τη λατινική λέξη *manes* (= σκιές θανόντων²). Οι αρχαίοι πίστευαν ότι η ψυχή του σκοτωμένου βασανίζει το φονιά και για να την καταπραΰνει θα πρέπει (ο φονιάς) να πάει σε ψυχοπομπείο, να την ανακαλέσει και να την εκλιπαρήσει να σταματήσει να τον βασανίζει. Ο ναός του Ποσειδώνος στο Ταίναρο (στα ερείπιά του έχει κτισθεί ο ναός των Ασωμάτων) ενδέχεται να ήταν ένα τέτοιο ψυχοπομπείο. Η συσχέτιση των ψυχών (*manes*) με το ψυχοπομπείο του Ταϊνάρου δημιούργησε την άποψη ότι η περιοχή

5. Από τον πατέρα του Κρόνου και παππού του Δία «Μάνης το δεύτερο όνομα του Θεού Ουρανού» [Θεογονία του Απολλόδωρου].

6. Μία άλλη, η πλέον απίθανη εκδοχή είναι ότι τι όνομα Μάνη προήλθε από εκ των Μαρδαϊτών¹, λαού Μικρασιατικού εγκατασταθέντος δήθεν στην Ταινάρια περιοχή.

7. Το 1928 ο Π. Φουρίκης επεχείρησε να αποδείξει ότι πρόκειται για την αλβανική λέξη «μάνι» που σημαίνει μουριά. Η εκδοχή όμως αυτή είναι ιστορικώς απαράδεκτη, όπως αποδεικνύει ο Α.Γ. Κουτσιλέρης (σελ.121-124)

8. Ο Α.Γ. Κουτσιλέρης⁴ (σελ.124) θεωρεί ως πειστική ερμηνεία του ονόματος Μάνη, αυτή που έδωσε ο καθηγητής Ε. Πεζόπουλος και εδέχθη ο γλωσσολόγος Γεωργακάς. Κατ' αυτόν το τοπωνύμιο Μάνη είναι το θηλυκό του επιθέτου **μανός** (=αραιός, φαλακρός, άδενδρος). Όπως αναφέρει στη σελίδα 125 ο Α.Γ. Κουτσιλέρης «Στα παραπλέοντα πλοία, την παραταινάρια περιοχή, τα γυμνά βουνά της έδιναν την εικόνα της **μανής**, άδενδρης χώρας και από τη μανή αυτή επόμενο ήταν να σχηματισθεί το τοπωνύμιο Μάνη»

Εκ του Μάνη προήλθε το Μαΐνη όπως από το χαμός το χαϊμός, από τα κλάματα τα κλάϊματα κλπ. και έτσι δικαιολογείται και το τοπωνύμιο Μαΐνη το οποίο αναφέρεται για πρώτη φορά στα 876 στο Τακτικό του Λέοντος του Σοφού και επαναλαμβάνεται αργότερα στα κείμενα του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου⁵.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Η Μάνη είναι μια περιοχή της Πελοποννήσου η οποία έχει κατοικηθεί από πολύ παλιά. Στην συγκεκριμένη περιοχή έχει διασωθεί ένα πολύ μεγάλο μέρος του πολιτιστικού αποθέματος. Το πλούσιο πολιτιστικό απόθεμα της χερσονήσου περιλαμβάνει πολλές κατηγορίες έργων από την παλαιολιθική, νεολιθική, αρχαία, μεσαιωνική και νεότερη περίοδο. Όμως περιορισμένη γνώση και ενημέρωση, τόσο του τοπικού πληθυσμού και των τοπικών και κεντρικών αρχών, όσο και της Ελληνικής και διεθνούς κοινότητας, έχει ως αποτέλεσμα να δυσχεραίνονται οι προσπάθειες για τη διαχείριση και προστασία των πολιτιστικών αγαθών καθώς και την περιορισμένη συμμετοχή τους στον αναπτυξιακό σχεδιασμό.

Νεότερες αρχαιολογικές έρευνες έφεραν στο φως και ευρήματα της Νεολιθικής Εποχής. Εντοπίστηκαν επίσης οικισμοί Πρωτοελλαδικής και Μυκηναϊκής περιόδου. Η περιοχή κατοικήθηκε αρχικά από τους Λέλεγες, τους οποίους εξεδίωξαν οι Αχαιοί, για να εκδιωχθούν και αυτοί με τη σειρά τους από τους Δωριείς. Στην Ελληνιστική εποχή ιδρύεται το κοινό των Ελευθερολακώνων, λατρευτικό κέντρο των οποίων υπήρξε η Καινήπολη (σημερινά Άλικα).

Στη Βυζαντινή εποχή βρέθηκε η Μάνη κάτω από την κυριαρχία των Φράγκων οπότε και ενισχύθηκε η άμυνά της. Κατά τη διάρκεια των Ενετοτουρκικών πολέμων βρίσκονται στο πλευρό των Ενετών, όπου υπηρετούν το Δόγη σαν μισθοφόροι και πολέμησαν με μεγάλη ανδρεία και πολεμική τέχνη διαλύοντας τον Τουρκικό στόλο στα Χανιά της Κρήτης και τη Ναύπακτο.

Πιο συγκεκριμένα θα πρέπει να αναφερθούμε στις πιο κάτω χρονολογίες – σταθμούς για την ιστορία της Μάνης:

300-200.000π.Χ.

Το 1978 στη σπηλιά Απήδημα της Μάνης γίνεται μια σημαντικότερη ανακάλυψη Παλαιοανθρωπολογικών ευρημάτων (δύο κρανία ηλικίας μεγαλύτερης των 200.000⁴) που ανήκουν σε μορφή ανθρώπου προγενέστερη του σύγχρονου ανατομικά **Homo Sapiens** και ονομάστηκε **Ταινάριος** άνθρωπος. Ο τύπος αυτός παρουσιάζει αντιστοιχία με το κρανίο του **Αραγκό της Ν. Γαλλίας και τον τύπο του Νεάντερταλ**.

395μ.Χ.

Οι Γότθοι με τον Αλάριχο καταστρέφουν την Σπάρτη και το Γύθειο και η Μάνη δέχεται για δεύτερη φορά τους Σπαρτιάτες πρόσφυγες.

457-474 μ.Χ.

Από την εποχή την οποία αναφέρεται η πληροφορία του Προκοπίου μέχρι την εποχή που αναφέρεται για πρώτη φορά το όνομα Μαΐνη μεσολαβούν 400 χρόνια. Το τι έγινε τα 400 χρόνια στο χώρο που σήμερα ονομάζεται Μάνη είναι το κρίσιμο πρόβλημα που απασχολεί την ιστορική έρευνα.

Το βέβαιο είναι ότι κάποιοι λόγοι υποχρέωσαν τους Ελευθερολάκωνες να εγκαταλείψουν τα παράλια και να αποσυρθούν στα ορεινά. Ένας ιστορικά θεμελιωμένος λόγος είναι το ότι το ναυτικό των Αράβων σπέρνει την καταστροφή και τον όλεθρο στα ελληνικά παράλια. Ο άλλος λόγος είναι ενδεχομένως η σεισμική διέγερση της περιοχής τον 4^ο και 6^ο αιώνα που είχε ως αποτέλεσμα (ίσως και από τα εκ του σεισμού δημιουργηθέντα παλιρροϊκά κύματα) την καταστροφή ή και καταβύθιση πολλών παραλίων πόλεων (το 375 μ.Χ. τμήμα του Γυθείου καταβυθίστηκε στη θάλασσα και τον 6^ο αιώνα καταστράφηκε η Καινήπολη).

5^{ος}-6^{ος}μ.Χ.

Εκχριστιανισμός Μάνης

Με βάση τα γραπτά του Αυτοκράτορα του της Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου είχε διαμορφωθεί η αντίληψη ότι οι Μανιάτες ασπάσθηκαν το Χριστιανισμό τον 9^ο αιώνα. Η αντίληψη όμως αυτή αποδείχθηκε εσφαλμένη από τη μελέτη τριών(3) παλαιοχριστιανικών εκκλησιών (του 5^{ου} – 6^{ου} αιώνα) που εντοπίστηκαν στην περιοχή της αρχαίας Καινήπολης (Άλικα και Κυπάρισσο)⁸ και μιας στο Τηγάνι - Κάστρο της Μάνης. Εφ' όσον οι εκκλησίες αυτές είχαν ανεγερθεί στο διάστημα μεταξύ του 5^{ου} και 6^{ου} αιώνα, είναι λογικό ο εκχριστιανισμός των κατοίκων της περιοχής να έχει γίνει πολύ πριν από την ανέγερση των εκκλησιών αυτών, γιατί οι πρακτικές δυσκολίες ανεγέρσεως οιοδήποτε κτίσματος (έλλειψη νερού, ασβέστη κλπ.) κατά την εποχή εκείνη, μόνο από μεγάλη και ισχυρή θρησκευτική πίστη θα ήταν δυνατό να ξεπεραστούν. Η απόκτηση όμως

μιας τόσο ισχυρής πίστης δεν ήταν δυνατό να γίνει από τη μια στιγμή στην άλλη, αλλά αντιθέτως απαιτούσε αρκετές δεκαετίες.

7^{ος} - 8^{ος} αιώνας

Την περίοδο αυτή εγκαταστάθηκαν στην Μάνη ένοπλα σλαβικά φύλλα οργανωμένα σε γεωργοποιμενικές πατριές. Όπως αποδεικνύεται από τα τοπωνύμια τα φύλλα αυτά, ύστερα από τις πιέσεις της Βυζαντινής εξουσίας, εγκαταστάθηκαν κυρίως στις δύσβατες και απρόσιτες περιοχές του Άνω Ταυγέτου. Μέσα στα επόμενα 400 χρόνια οι Σλάβοι της έξω Μάνης έχουν σχεδόν αφομοιωθεί και κατά το μεγαλύτερο μέρος τους έχουν αποκτήσει ελληνική συνείδηση.

Παράλληλα την εποχή αυτή ξεκίνησε και κάθοδος των Αρβανιτών οι οποίοι αναπτύχθηκαν στα Μπαρδούνια και τα Βορδόνια. Η κάθοδος αυτή συνεχίστηκε μετά την άλωση της Πόλης (1453) και την κατάλυση του Δεσποτάτου του Μυστρά (1460). Τα φύλλα αυτά συγχωνεύτηκαν αρμονικά με τους ντόπιους και αργότερα πολέμησαν και αυτοί εναντίων των τούρκων (1718).

886-912μ.Χ.

Το Όνομα της Μαΐνης ως τοπωνύμιο (Επισκοπή της Μαΐνης) αναφέρεται για πρώτη φορά στο Τακτικό του Λέοντος του Σοφού και σε κείμενο του Κ.Πορφυρογέννητου, Αυτοκράτορα του Βυζαντίου⁹. Αναφέρεται για πρώτη φορά στα Πατριαρχικά Αρχεία η «Επισκοπή της Μαΐνης».

1205μ.Χ.

Άρχισε η κατάκτηση της Πελοποννήσου από τους Φράγκους. Ο ηγεμών των φράγκων Γουλιέλμος Βιλλαρδουΐνος κτίζει ή επισκευάζει τα κάστρα του Μιστρά (Μυζηθρά) της Μαΐνης, του Πασσαβά και των Λεύκτρων και οι Φράγκοι γίνονται κύριοι της Λακωνίας όχι όμως και της Μάνης.

1460μ.Χ.

Τον Ιούλιο οι Τούρκοι χωρίς δυσκολία καταλάβανε την Πελοπόννησο και όλη η χώρα ελέγχεται από αυτούς εκτός από τα φρούρια του Άργους, του Ναυπλίου, της Μεθώνης, της Κορώνης και του Ναβαρίνου.

1479μ.Χ.

Οι Ενετοί συνθηκολογήσανε με τους Τούρκους και ένας από τους όρους της συνθήκης ήταν η παραχώρηση της Μάνης στους Τούρκους.

1480μ.Χ.

Οι Τούρκοι κινούνται σε μεγάλο μέρος του εσωτερικού της Μάνης, αλλά αναγκάζονται από τους Μανιάτες αποχωρήσουν από το εσωτερικό της.

1540μ.Χ.

Οι Ενετοί εγκαταλείπουν την Πελοπόννησο.

***Τα στοιχεία είναι από την ιστοσελίδα «www.maniorg.gr».**

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Τυπολογική και Μορφολογική ανάλυση των ναών

ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΜΠΑΝΑΡΙΩΝ

ΜΟΝΟΛΟΒΑ ΜΕ ΤΟΞΩΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ

Αυτός είναι συνηθέστερος τύπος καμπαναριών. Συναντάται πιο συχνά, όχι μόνο στη Μάνη, αλλά και σε ολόκληρη την Ελλάδα. Σε αυτή την τυπολογία εντάσσονται όλα τα καμπαναριά, τα οποία έχουν ένα μόνο άνοιγμα.

ΠΛΑΤΣΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερά Μονή Αγίου Ιωάννη

Θέση Καμπινάρι

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη, Πλάτσα (Καμπινάρι)

Γενικά στοιχεία

Το μοναστήρι βρίσκεται μακριά από τον οικισμό της πλάτσας, στις υπώρειες ορεινής περιοχής. Από το σημείο αυτό φαίνεται ο δρόμος, αλλά και η πλαγιά του βουνού που καταλήγει στη θάλασσα, όπου η θέα είναι εκπληκτική. Είναι από τα πιο γνωστά της Μάνης στον χώρο της αρχαιολογίας και της αρχιτεκτονικής. Αυτό συμβαίνει καθώς η Μονή έχει γίνει αντικείμενο μελέτης τόσο λόγω της παλαιότητας, όσο και λόγω των παλαιών και εξάισιων αγιογραφιών που κοσμούν το εσωτερικό του ναού. Η είσοδος του ναού βρίσκεται στον περίβολο, ο οποίος είναι περιφραγμένος με πέτρινο τοίχο ύψους, ώστε να προφυλάσσει και τα κελιά των μοναχών.

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη, Πλάτσα (Καμπινάρι)

Υλικά

Έχουν χρησιμοποιηθεί πέτρες ποικίλων μεγεθών και διαφορετικού γεωμετρικού σχήματος, ασβεστοκονίαμα, χώμα, θραυσμένα κεραμικά, πιθανότατα τρίχες ζώων, άχυρα και βυζαντινά κεραμίδια.

Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Η τυπολογία του ναού είναι τρίκλιτη ανατολίζουσα με τρούλο, διασκευασμένη το 14^ο αιώνα⁽¹⁾.

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη, Πλάτσα (Καμπινάρι)

Τυπολογία – μορφολογία

Το καμπαναριό τυπολογικά αποτελεί κλασσικό παράδειγμα μονόλοβου με τοξωτό άνοιγμα, επί βάσεως⁽²⁾. Στο σημείο της ένωσης των παραστατών και του τοξωτού τμήματος, υπάρχουν δύο οριζόντιες πολύ λεπτές πέτρες, οι οποίες λειτουργούν ως διακοσμητικά στοιχεία. Η στέγη του είναι τριγωνική.

Ο ναός εσωτερικά

Στο εσωτερικό του ναού βρίσκουμε θαυμαστές αγιογραφίες. Έχει εκτιμηθεί ότι η αγιογράφηση του ναού έχει γίνει κατά το δεύτερο τέταρτο του 14^{ου} αιώνα. Επίσης σώζονται «μαρμάρινα τέμπλα ανάγλυπτα» του 11^{ου} αιώνα⁽³⁾.

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη, Πλάτσα (Καμπινάρι)

Φθορές - Στατική επάρκεια

Το καμπαναριό φαίνεται ιδιαίτερα σταθερό, ειδικά αν συνυπολογιστούν η παλαιότητα του ναού, οι σεισμοί και η έκθεσή του στις καιρικές συνθήκες. Δεν διακρίνονται ανησυχητικές ρωγμές ή άλλα προβλήματα. Πιθανότατα η σταθερότητα του καμπαναριού να οφείλεται στους οριζόντιους δόμους, οι οποίοι είναι τοποθετημένοι ανάμεσα στους ορθοστάτες και το τόξο.

Παρατηρούνται διαφορές στην τοιχοποιία του ναού. Στη νότια όψη υπάρχει διαφορά στο μέγεθος, αλλά και στην ποιότητα της πέτρας που έχει χρησιμοποιηθεί. Το πιο πιθανό, όμως, είναι αυτό να έγινε με την ανακατασκευή του ναού το 14^ο αιώνα.

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη, Πλάτσα (Καμπινάρι)

(1) Χαρακτηρισμός από: Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, «ΙΣΤΟΡΙΚΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ Α»(1986), κεφάλαιο «Από την παλαιοχριστιανική και βυζαντινή Μάνη», σελ. 25, 26 και Μπούρας Χαράλαμπος, «Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα», «τρίκλιτη ανατολίζουσα θολοσκεπής βασιλική», εκδόσεις Μέλισσα

(2) Οι τυπολογικοί χαρακτηρισμοί είναι βασισμένοι στη διδακτορική διατριβή, Πόπη Π. Θεοδωρακάκου – Βαρελίδου, Ε.Μ.Π., «Λιθανάγλυφα κοσμικών και ταφικών μνημείων της Μάνης περιόδου 1780/1800 – 1930», Αθήνα 1999, σελίδα 132, 133.

(3) Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ ο.π. σελ. 25,26

ΝΟΜΙΤΣΙ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη

Γενικά στοιχεία

Ο ναός βρίσκεται στο χωριό Νομιτσί και είναι μέσα στον οικισμό. Η πρόσβαση στο ναό γίνεται από μία αυλή που είναι περιφραγμένη και υπερυψωμένη σε σχέση με το δρόμο· αποτελεί δε μέρος του περιβόλου της εκκλησίας. Η είσοδος γίνεται από τη νότια πλευρά μπροστά από την αυλή.

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη, Νομιτσί

Υλικά

Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν είναι πέτρα, ασβεστοκονίαμα, χώμα, θραυσμένα κεραμικά, τρίχες ζώων, αλλά και άχυρα τα οποία έβαζαν μέσα στο κονίαμα και βυζαντινά κεραμίδια.

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη, Νομισί

Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Τυπολογία – μορφολογία

Το καμπαναριό διαιρείται σε δύο μέρη. Ανήκει στην τυπολογία του μονόλοβου επί βάσεως. Το πρώτο μέρος λειτουργεί και ως βάση ανάδειξης του κορμού του κωδωνοστασίου και πρόκειται για ορθογώνια πέτρινη κατασκευή. Το δεύτερο τμήμα χωρίζεται από το πρώτο με μία πολύ λεπτή πλάκα, η οποία προεξέχει από το πάνω μέρος της βάσης και μοιάζει να είναι πέτρινη (σχιστόλιθος Μάνης). Ακριβώς κάτω από το καμπαναριό, περίπου στα τριάντα εκατοστά, υπάρχουν δύο ανοίγματα για τον αερισμό και το φωτισμό του εσωτερικού της εκκλησίας. Το δεύτερο μέρος όπου ανήκει και η στέγη, αποτελείται από ένα μονόλοβο θολωτό άνοιγμα. Στο επάνω μέρος του θόλου υπάρχει μία σειρά από πέτρες, η οποία φαίνεται σαν σειρά από κεραμίδια. Στη στέγη του καμπαναριού, υπάρχει ένας πέτρινος σταυρός, η κορυφή του οποίου είναι σπασμένη.

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη, Νομιτσι

Ο ναός εσωτερικά

Ο ναός εσωτερικά χωρίζεται σε δύο μέρη, τον κυρίως ναό και το Ιερό που χωρίζεται από την Αγία Τράπεζα με ένα χτιστό πέτρινο τέμπλο. Το δάπεδο διακοσμείται από μαρμαρίνες πλάκες. Όλη η εκκλησία είναι περίτεχνα αγιογραφημένη. Τα μόνα σημεία στα οποία δεν υπάρχουν αγιογραφίες είναι η πέτρινη αγία τράπεζα, καθώς είναι ασβεστωμένη, όπως και το εσωτερικό της καμάρας που υπάρχει στην Ωραία Πύλη.

Σε πολλά σημεία οι αγιογραφίες έχουν καταστραφεί, καθώς έχουν χαθεί κάτω από ένα κόκκινο στρώμα, πιθανότατα μπογιάς (όπως δηλώνουν οι κάτοικοι του χωριού). Χρηζουν ιδιαίτερης τεχνολογίας για να αποκαλυφθούν χωρίς να υποστούν φθορές.

**Λεπτομέρεια από το καμπαναριό,
Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη, Νομισί**

Φθορές - Στατική επάρκεια

Πιθανότατα το καμπαναριό και ένα μέρος του τοίχου να είχε γκρεμιστεί και να ξαναχτίστηκε. Παρατηρώντας τη δυτική όψη στην οποία στηρίζεται το καμπαναριό, βλέπουμε διαφορά στις πέτρες του τοίχου, υπάρχει μία ανακολουθία υλικών, ενώ το καμπαναριό φαίνεται να είναι από το ίδιο υλικό με τη βάση του τοίχου.

ΝΟΜΙΤΣΙ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Θέση Κούμανι

Ιερός Ναός Αγίων Αναργύρων

Ιερός Ναός Αγίων Αναργύρων, Νομιτσί (Κούμανι)

Γενικά στοιχεία

Ο ναός βρίσκεται στο χωριό Νομιτσί και είναι πάνω στον κεντρικό δρόμο. Ακριβώς δίπλα από την εκκλησία –στην αριστερή πλευρά– υπάρχει ένα πηγάδι. Η κατασκευή του πηγαδιού είναι θολωτή και φαίνεται σαν αναπόσπαστο κομμάτι του ναού, καθώς έχει κατασκευαστεί με την ίδια τεχνοτροπία προφανώς από τον ίδιο τεχνήτη, αλλά και με τα ίδια υλικά. Στην δεξιά πλευρά του ναού υπάρχει πλακόστρωτο καλντερίμι.

Υλικά

Χρησιμοποιήθηκαν παραδοσιακές πρώτες ύλες, οι οποίες είναι κυρίως πέτρα, την οποία προμηθεύονταν από τη γύρω περιοχή (καθώς η Μάνη είναι διάσπαρτη από πέτρες). Επίσης, στη θέση του σκυροδέματος χρησιμοποιήθηκε ένα μίγμα, το οποίο αποτελείτο από ασβεστοκονίαμα, χώμα και θραυσμένα κεραμικά. Το μίγμα αυτό είναι γνωστό ως βυζαντινό κονίαμα. Πολύ πιθανό είναι επίσης να έχουν χρησιμοποιηθεί και τρίχες από τα ζώα, αλλά και άχυρα τα οποία έβαζαν μέσα στο κονίαμα για να πετυχαίνουν μεγαλύτερη συνοχή και αντοχή.

Ιερός Ναός Αγίων Αναργύρων, Νομιτσι (Κούμανι)

Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Η αρχιτεκτονική του ναού είναι συνεπτυγμένος σταυροειδής με τρούλο. Υπολογίζεται ότι έχει κατασκευαστεί το δεύτερο μισό του 13^{ου} αιώνα.

Τυπολογία – μορφολογία

Το καμπαναριό είναι βυζαντινό μονόλοβο, με θολωτό άνοιγμα. Στη βάση του παρατηρείται τοξωτή μορφή, κατασκευασμένη σε σχήμα ρόμβων με την τεχνική της *opus sectile*⁽¹⁾. Πάνω από το τόξο, εκεί δηλαδή που ξεκινάνε οι δύο στηρίξεις του καμπαναριού, φαίνονται έντονα τα θραυσμένα κεραμίδια, τα οποία είναι τοποθετημένα οριζόντια ανάμεσα στις πέτρες. Οι πέτρες είναι και εδώ το κύριο υλικό που έχει χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή του καμπαναριού, όπως και όλου του ναού.

Τόσο το καμπαναριό, όσο και η είσοδος έχουν διακοσμηθεί με βυζαντινά πεταλόμορφα τόξα⁽²⁾. Σε ό,τι αφορά τα κεραμίδια που έχουν χρησιμοποιηθεί για τη στέγη είναι βυζαντινής τυπολογίας.

**Λεπτομέρεια καμπαναριού
Ιερός Ναός Αγίων Αναργύρων, Νομισί (Κούμανι)**

**Λεπτομέρεια καμπαναριού
Ιερός Ναός Αγίων Αναργύρων, Νομιστί (Κούμανι)**

Ο ναός εσωτερικά

Στο εσωτερικό του ναού το δάπεδο βρίσκεται χαμηλότερα από το έδαφος εξωτερικά. Ο ναός είναι προσπελάσιμος με δύο σκαλοπάτια από την κύρια -και μοναδική- πύλη εισόδου. Το δάπεδο του αποτελείται από μαρμάρινες πλάκες. Το τέμπλο του είναι χτιστό με πέτρα και χωρίζει τον κυρίως ναό από το ιερό. Έχει τρεις πύλες, την Ωραία Πύλη και άλλες δύο δεξιά και αριστερά της. Πάνω από την Αγία Τράπεζα υπάρχει μεγάλη τοξωτή εσοχή. Το ιερό έχει τρεις θολωτές εσοχές. Η κεντρική χρησιμοποιείται ως αγία τράπεζα και οι άλλες δύο που βρίσκονται εκατέρωθεν της και αισθητά χαμηλότερα, ως εικονοστάσια. Ο τρούλος έχει τέσσερα μικρά ανοίγματα, τα οποία λειτουργούν ως εξαερισμός, ενώ ταυτόχρονα συντελούν και στο φυσικό φωτισμό. Η εκκλησία εσωτερικά είναι παντού διακοσμημένη με αγιογραφίες, οι οποίες όμως είναι ιδιαίτερα αλλοιωμένες και φθαρμένες από το πέρασμα του χρόνου.

**Λεπτομέρεια καμπαναριού
Ιερός Ναός Αγίων Αναργύρων, Νομισί (Κούμανι)**

Φθορές - Στατική επάρκεια

Οι τοιχοποιίες είναι αργολιθοδομή, με ενδιάμεσο βυζαντινό κονίαμα «κουρασάνι»⁽³⁾ και είναι σημαντικών διαστάσεων, καθώς έχουν μεγάλο πάχος. Οι πέτρες είναι κομμένες και όχι ιδιαίτερα λαξευμένες σε διάφορα μεγέθη, τα οποία όμως είναι σχετικά μικρά. Σημαντική διαφορά παρουσιάζουν αυτές που τοποθετήθηκαν στα ακραία σημεία (αγκωνάρια ή ακρογωνιαίοι λίθοι), καθώς είναι μεγάλου μεγέθους και ορθογωνικά λαξευμένες.

Στο καμπαναριό παρατηρούνται κάποιες μικρές ρωγμές, οι οποίες όμως δεν αποτελούν πρόβλημα ως προς την στατική του επάρκεια, καθώς εμφανίζονται εγκάρσια ανάμεσα στις πέτρες, ακριβώς στο σημείο που είναι το κονίαμα. Πιθανότατα, λοιπόν, από τα χρόνια έχει φθαρεί σε αυτά τα σημεία η συνδετική κονία.

(1) Παναγιώτα Ασημακοπούλου – Ατζακά, «Η τεχνική opus sectile στην εντοιχία διακόσμηση», κέντρο βυζαντινών ερευνών, Θεσσαλονίκη 1980.

(2) Μπούρας Θ. Χαράλαμπος «Αρχιτεκτονική στο Βυζάντιο, το Ισλάμ και τη Δυτική Ευρώπη κατά τον Μεσαίωνα», εκδοτικός οίκος Μέλισσα, τόμος δεύτερος, σελίδα 116.

(3) Πόπη Π. Θεοδορακάκου-Βαρελίδου, «Η κατασκευή στο Βυζάντιο» Δ.Σ.Π.Μ., Αθήνα, 1981

ΛΑΓΚΑΔΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερά Μονή Παναγίας

Θέση Φιλιατρά

Ιερά Μονή Παναγίας, Λαγκάδα (Φιλιατρά)(*)

(*)Φιλιατρό ονομάζεται το σημείο από το οποίο αναβλύζει νερό. Ο χαρακτηρισμός είναι από το βιβλίο του Κάσση Κυριάκου, «Τα άνθη της Πέτρας».

Γενικά στοιχεία

Όπως υποδηλώνει και το όνομα της περιοχής, κοντά στη Μονή υπάρχει νερό. Για την ακρίβεια, μαζί με το μοναστήρι, φτιάχτηκε και η στέρνα, η οποία βρίσκεται στη βορινή πλευρά του ναού. Δίπλα από το ναό, αλλά και στη βόρεια μεριά του μικρού χώρου της Μονής, ακόμα υπάρχουν τα κελιά των μοναχών. Ένα τμήμα από αυτά είναι κυριολεκτικά θαμμένο στη γη, λες και πρόκειται για πολεμικό ή πειρατικό παρατηρητήριο, δεδομένου ότι οι αυτόχθονες ασκούσαν πειρατεία μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Καμπαναριό, Ιερά Μονή Παναγίας, Λαγκάδα (Φιλιατρά)

Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Τυπολογία – Μορφολογία

Το καμπαναριό είναι μονόλοβο, με τοξωτό άνοιγμα. Δεν έχει κάποια ιδιαιτερότητα. Η στέψη του είναι ορθογώνια και αποτελεί το τελείωμα των παραστατών του τόξου. Καταλήγει σε ένα πέτρινο σταυρό.

Φθορές – Στατική Επάρκεια

Στο καμπαναριό δεν διακρίνονται ρωγμές. Παρόλα αυτά είναι εμφανέστατη η παλαιότητά του. Κάποια μικρά κενά παρουσιάζονται στο σημείο που γίνεται η ένωση του καμπαναριού με τον υπόλοιπο ναό. Πιθανότατα σ' εαυτό το σημείο να χρειαζότανε κάποια κονία, προκειμένου να καλυφθεί το κενό και να σταθεροποιηθεί το καμπαναριό.

ΛΑΓΚΑΔΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερά Μονή Παναγίας

Θέση Καβελάρης

Γενικά Στοιχεία

Η Μονή της Παναγίας βρίσκεται έξω από το χωριό πάνω στην πλαγιά του βουνού. Η εκκλησία γιορτάζει στις 8 Σεπτεμβρίου. Στην πλαγιά κάτω από την εκκλησία είναι μία πηγή με τρεχούμενο νερό, από την οποία υδρεύονται οι γειτονικοί οικισμοί. Στην πλαγιά πάνω από το ναό ήταν τα κελιά των μοναχών.

Ιερά Μονή Παναγίας, Λαγκάδα (Καβελάρης)

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Τυπολογία – Μορφολογία

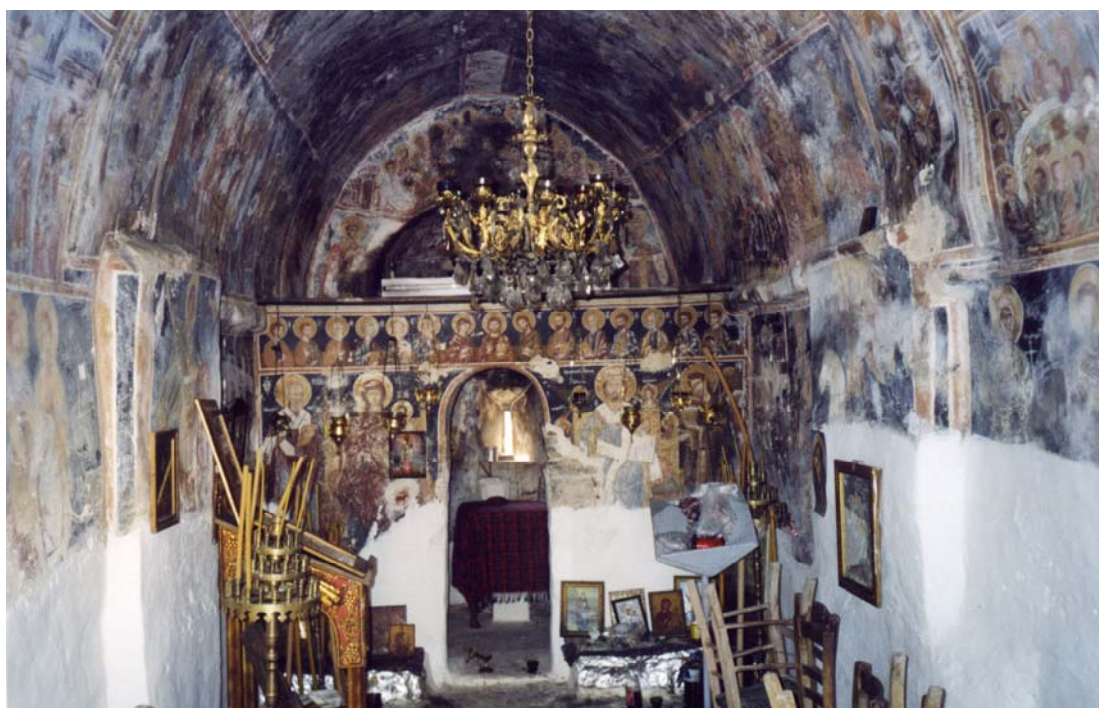
Η τυπολογία του καμπαναριού είναι μονόλοβο με ένα ελαφρώς τοξωτό άνοιγμα. Η συγκεκριμένη Μονή έχει υποστεί πάρα πολλές επεμβάσεις. Έχουν αφαιρεθεί τα βυζαντινά κεραμίδια, τα οποία είχε και έχουν αντικατασταθεί από καινούργια. Το καμπαναριό είχε γκρεμιστεί και για αυτό το λόγο ξαναχτίστηκε. Το σημερινό καμπαναριό είναι μονόλοβο, αλλά έχει δύο καμπάνες, τη μία στη μέση και την άλλη, η οποία είναι και πιο μικρή, από πάνω της.

**Λεπτομέρεια από το καμπαναριό,
Ιερά Μονή παναγίας, Καβελάρης**

Ο ναός εσωτερικά

Το εσωτερικό του ναού είναι θεσπέσια διακοσμημένο. Η εκκλησία είναι κυριολεκτικά γεμάτη μοναδικές αγιογραφίες. Δυστυχώς, οι γυναίκες του χωριού θεώρησαν σκόπιμο να ασβεστώσουν για μία ακόμα φορά ένα σημαντικό μέρος του ναού, καταστρέφοντας πολύ παλιές Βυζαντινές αγιογραφίες.

Εσωτερικό της Μονής της Παναγίας στον Καβελάρη

Σε μερικά σημεία οι τοιχογραφίες έχουν αλλοιωθεί από την υγρασία. Σε αυτά τα σημεία έχει επέμβει η αρχαιολογική υπηρεσία, προκειμένου να τα διασώσει. Σε κάποια από αυτά τα σημεία έχει διαπιστωθεί ότι κάτω από τις αγιογραφίες που φαίνονται, υπάρχουν και άλλο στρώμα εικονογράφησης.

Φθορές-Στατική Επάρκεια

Λόγω της πρόσφατης ανακατασκευής του καμπαναριού, δεν φαίνεται να έχει κάποιο στατικό πρόβλημα. Δεν μπορούμε να ξέρουμε, όμως, τι επιπτώσεις θα έχει στον υπόλοιπο ναό το βάρος, τόσο από το

καμπαναριό, όσο και από την πλάκα σκυροδέματος που προστέθηκε στην σκεπή, σε μία πιθανή περίπτωση σεισμού. Ένα θετικό στοιχείο είναι ότι για τις ανακατασκευές αυτές έχει λάβει γνώσει η αρχαιολογική υπηρεσία, αλλά και το ότι η Μονή βρίσκεται σε βραχώδες έδαφος, αν και από κάτω είναι πηγάδι.

Ιερά Μονή Παναγίας, Λαγκάδα (Καβελάρης)

ΛΑΓΚΑΔΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Μεταμόρφωσης του Σωτήρα

Θέση Μπλουτσιάνικα

Ιερός Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρα, Λαγκάδα (Μπλουτσιάνικα)

Γενικά στοιχεία

Ο ιερός ναός βρίσκεται πάνω στον κεντρικό δρόμο που ενώνει την Καλαμάτα με το Γύθειο. Δίπλα ακριβώς από το ναό (για την ακρίβεια στο πίσω μέρος του) υπάρχει μία μικρή πλατεία, η οποία έχει ουσιαστικά φτιαχτεί πάνω σε ένα γεφυράκι, κάτω από το οποίο διέρχεται ρέμα. Παλιότερα, εκεί που τώρα είναι ο δρόμος ήταν επίσης πλατεία.

Δίπλα από την εκκλησία υπάρχει και ένα πηγάδι. Η ύπαρξη του οποίου δεν θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, εάν δεν είχε συμβεί το εξής: εκεί που βρίσκεται σήμερα το στόμιο του πηγαδιού, πριν από την ανέγερση του ιερού ναού του Σωτήρα, ήταν η αγία τράπεζα του ναού του Αγίου Βλάση. Μάλιστα, μπροστά από την είσοδο του πηγαδιού, δεξιά και αριστερά υπάρχουν ακόμα δύο λιθανάγλυφες πλάκες, όπου στη μία απεικονίζεται το πρόσωπο του Χριστού και στην άλλη υπάρχει ένας σταυρός με τα σκαλισμένο το «Ιησούς χριστός Νικά». Η λιθανάγλυφη πλάκα με το σταυρό περιέχει και έναν ακόμα σταυρό, πιο μικρό και μέσα σε κύκλο, σημάδι ότι στην περιοχή έχει γίνει κάποιος φόνος από βεντέτα*. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η εκκλησία γιορτάζει τη γιορτή του Σωτήρα, αλλά και του Αγίου Βλάση.

Λεπτομέρεια από την πρόσοψη του πηγαδιού

Λεπτομέρεια από την πρόσοψη του πηγαδιού

Εξίσου σημαντικό για την ιστορία του ναού είναι και ένα άλλο γεγονός. Μέχρι πρόσφατα ο ναός ήταν ασβεστωμένος και εσωτερικά (καλύπτοντας τις θεσπέσιες αγιογραφίες), αλλά και εξωτερικά, κρύβοντας τα υπέροχα σχέδια της εντοίχιας διακόσμησης. Εξωτερικά ο ναός συντηρήθηκε γύρω στο 1975, ενώ εσωτερικά έχουν συντηρηθεί μόνο τρεις αγιογραφίες του.

Υλικά

Για την κατασκευή του ναού, τα υλικά τα οποία ως επί το πλείστον χρησιμοποιήθηκαν, δεν είναι άλλα από την πέτρα, ασβεστοκονίαμα, χώμα, θραυσμένα κεραμικά, κεραμίδια. Μεταγενέστερα της κατασκευής του ναού χρησιμοποιήθηκε και πολύ ο ασβέστης. Πιθανότατα κάποια από τα υλικά τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για την ανέγερση αυτού του ναού, να είναι από τα «χαλάσματα του ναού» του Αγίου Βλάση. Πρόκειται για συνήθεια που χρησιμοποιούσαν σε όλο τον Ελλαδικό χώρο οι τεχνίτες πράγμα που συντέλεσε στην διάσωση όλων αυτών των θραυσμάτων (spolia).

Ιερός Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρα, Λαγκάδα (Μπλουτσιάνικα)

Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Τυπολογία – μορφολογία

Το συγκεκριμένο καμπαναριό είναι μολόβο με τοξωτό άνοιγμα. Η στέψη του είναι τριγωνική και καταλήγει σε σταυρό. Το εντυπωσιακό σε αυτό το καμπαναριό δεν είναι η τυπολογία του, αλλά η περίτεχνη διακόσμησή του. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι χωρίζεται σε τόσα τμήματα, όσες και οι σειρές από τις πέτρες με τις οποίες κατασκευάστηκε.

Στη βάση του, εκεί που ξεκινάνε οι ορθοστάτες του τόξου, υπάρχει ένα ορθογώνιο άνοιγμα σε κάθε ορθοστάτη. Ακριβώς από πάνω υπάρχουν τρεις σειρές από λεπτές πέτρες με σχέδια από κεραμίδια. Για να φτιαχτούν τα σχέδια αυτά, έχουν τοποθετηθεί λεπτά κομμάτια από κεραμίδια πλάγια και παράλληλα μεταξύ τους. Στην επόμενη σειρά υπάρχουν σχέδια στη βορινή και στη νότια μεριά των ορθοστατών. Εδώ τα κεραμίδια έχουν τοποθετηθεί μέσα σε ένα ορθογώνιο, το οποίο είναι επίσης από κεραμίδια και έχουν τη μορφή φύλλου. Η επόμενη σειρά αποτελείται από δύο οριζόντιες σειρές με κεραμίδια, μία πάνω και μία

κάτω. Στο κέντρο υπάρχει μία ακόμα σειρά από σκαλισμένες πέτρες, οι οποίες δημιουργούν ανάγλυφα τρίγωνα. Η σειρά που βρίσκεται ακριβώς από πάνω δε φαίνεται να έχει κάποιο σχέδιο. Παρόλα αυτά και εδώ

Ιερός Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρα, Λαγκάδα (Μπλουτσιάνικα)

υπάρχουν δύο ανοίγματα, ένα σε κάθε ορθοστάτη του τόξου. Στην από πάνω σειρά φαίνονται κεραμίδια, τα οποία σχηματίζουν ρόμβους. Σε αυτό το σημείο υπάρχει μία ορθογώνια πέτρα χωρίς σχέδιο. Υπάρχει άλλη μία σειρά με ρόμβους⁽¹⁾, πάνω από την άδεια σειρά. Αυτή τη φορά, όμως οι ρόμβοι δεν είναι από κεραμίδια, αλλά είναι ανάγλυφη πάνω στην πέτρα. Άλλη μία σειρά με διακοσμητικά σχέδια κοσμεί τους παραστάτες του καμπαναριού. Αυτή, όμως, η τελευταία σειρά δεν είναι αρκετά καθαρή, ώστε να φανεί το σχέδιο της. Παρόλα αυτά μπορούμε να διακρίνουμε μικρές πέτρες, οι οποίες είναι κομμένες χωρίς κάποια

ιδιαίτερη προσοχή (τουλάχιστον αυτό συμπεραίνουμε σήμερα) και είναι τοποθετημένες οριζόντια. Τέλος, στο τόξο παρατηρούμε λεπτές λαξευμένες ημικυκλικές σειρές. Ο σταυρός που είναι στην στέψη, φαίνεται να είναι από πέτρα.

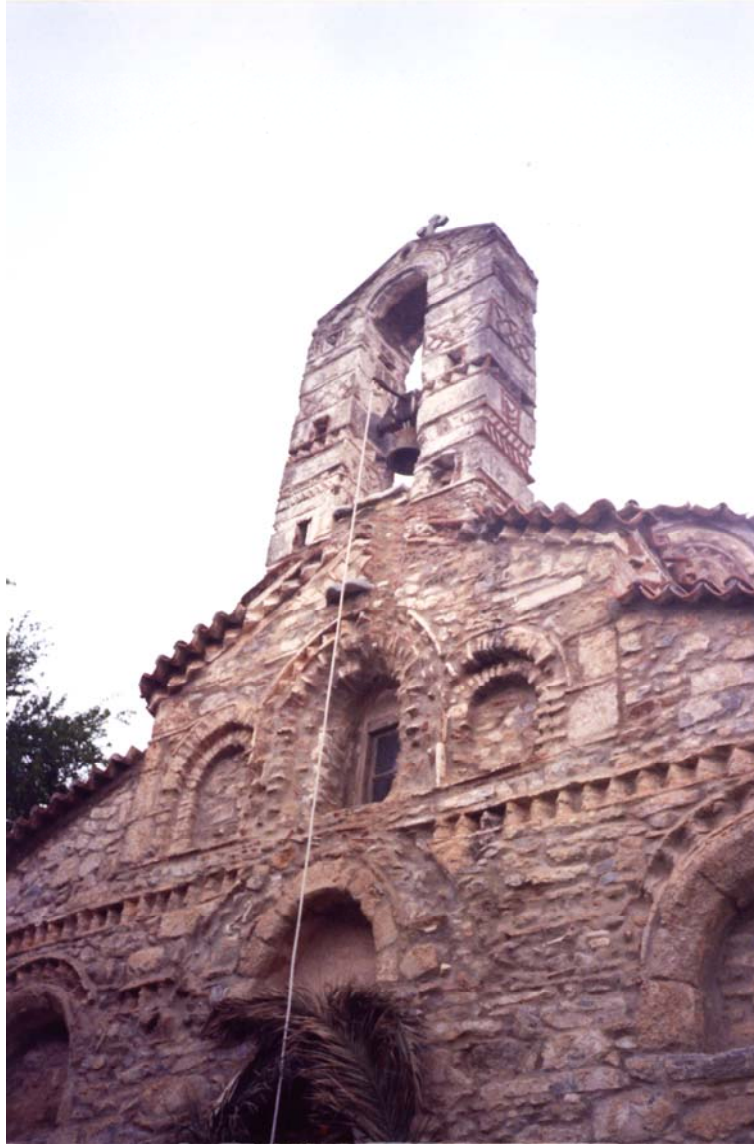
Ιερός Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρα, Λαγκάδα (Μπλουτσιάνικα)

Φθορά-Στατική Επάρκεια

Το καμπαναριό δεν έχει καμία ρωγμή. Πιθανότατα οι σειρές με τα σχέδια, αλλά και τα ανοίγματα στις πέτρες να μην είναι μόνο για διακοσμητικούς λόγους, αλλά να έχουν σημασία και ως προς τη στατική επάρκεια.

Παρόλα αυτά, οι κάτοικοι αποφεύγουν να χτυπάνε την καμπάνα του ναού. Και αυτό συμβαίνει καθώς, όταν χτυπάει η καμπάνα, το καμπαναριό κουνιέται, κάνοντας μία παλινδρομική κίνηση. Η κίνηση, όμως, αυτή δεν είναι μικρή, αφού φτάνει τα είκοσι με τριάντα εκατοστά

από τον κατακόρυφο άξονα του καμπαναριού. Το γεγονός αυτό είναι ανησυχητικό, γιατί οι μισοί κάτοικοι λένε ότι αυτή η κίνηση υπήρχε

Ιερός Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρα, Λαγκάδα (Μπλουτσιάνικα)

πάντα, ενώ οι άλλοι μισοί υποστηρίζουν ότι τα τελευταία χρόνια η κίνηση αυτή έχει μεγαλώσει πάρα πολύ. Για αυτό το λόγο, φοβούνται ότι το καμπαναριό θα γκρεμιστεί. Παρόλα αυτά κανένας από τους αρμόδιους φορείς δεν έχει ενδιαφερθεί για το καμπαναριό.

Ιερός Ναός του Σωτήρα
Πηγή : Κάσσης Κυριάκος «Άνθη Της Πέτρας», σελίδα 241

***Τα στοιχεία για την ανάλυση του σταυρού μέσα στον κύκλο είναι από την κυρία Πόπη Π. Θεοδωρακάκου – Βαρελίδου.**

(1)Παναγιώτα Ασημακοπούλου – Ατζακά, «Η τεχνική opus sectile στην εντοιχία διακόσμηση», κέντρο βυζαντινών ερευνών, Θεσσαλονίκη 1980.

ΘΑΛΑΜΑΙ (ΚΟΥΤΗΦΑΡΙ) ΜΕΣΣΗΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Προφήτου Ηλία

Θέση Αμπύσολα

Ιερός Ναός Προφήτου Ηλία, Θαλάμαι (Αμπύσολα)

Γενικά στοιχεία

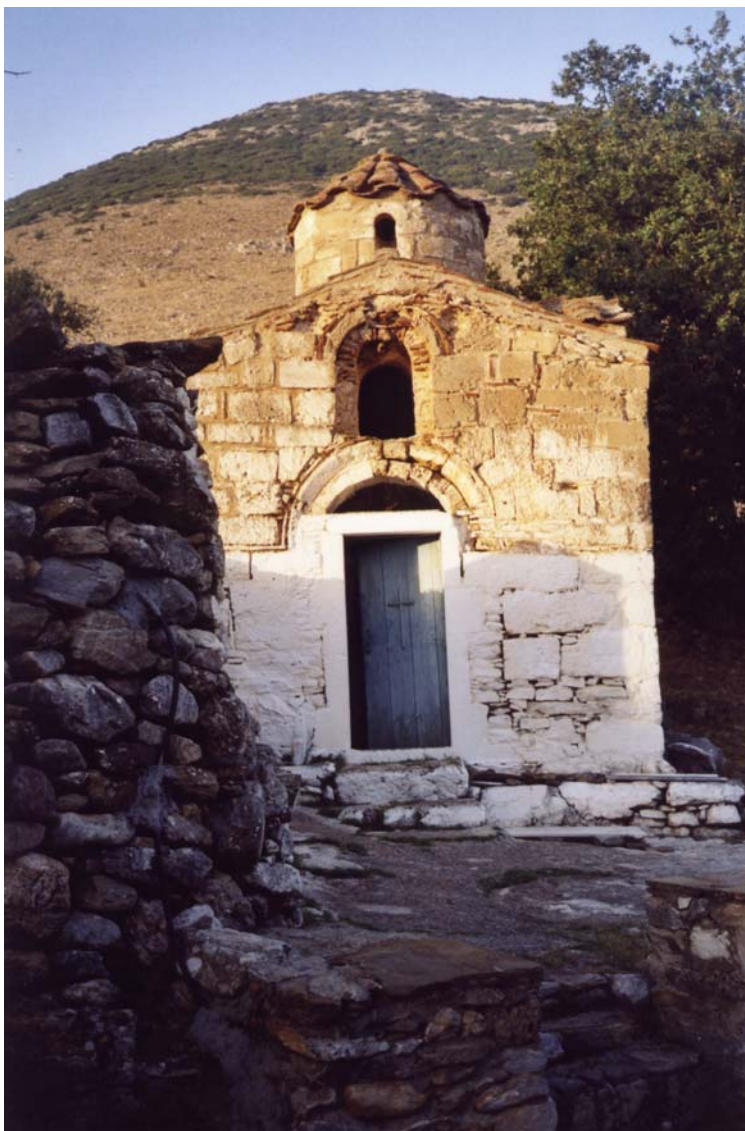
Ο ναός βρίσκεται στο ανατολικό κοιμητήριο του χωριού. Είναι πάνω στο βουνό και αρκετά μακριά από το δρόμο. Όπως οι περισσότερες εκκλησίες είχε αγιογραφημένο εσωτερικό, το οποίο όμως αλλοιώθηκε από τα χρόνια, αλλά και από το σοβάτισμα των κατοίκων. Η αγιογράφηση του ναού χρονολογείται στο 3^ο τέταρτο του 13^{ου} αιώνα⁽¹⁾.

Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Η τυπολογία του ναού είναι σταυρεπίστεγη με τρούλο⁽¹⁾.

Τυπολογία – Μορφολογία

Το καμpanariό της συγκεκριμένης εκκλησίας ήταν κάπως ιδιόρρυθμο. Και αυτό γιατί είχε άμεση με το εσωτερικό του ναού. Πάνω από το ανώφλι της πόρτας υπάρχει ένα τοξωτό άνοιγμα, το οποίο αποτελείται από δύο σειρές πέτρας. Ακριβώς πάνω από αυτό το άνοιγμα υπάρχει ένα ακόμα θολωτό άνοιγμα. Αυτό το δεύτερο αποτελούσε και το καμpanariό. Στο εξωτερικό του έχει εντοιχισμένα κομμάτια κεραμικού, τα οποία χρησίμευαν και ως διακοσμητικά σχέδια. Στο επάνω μέρος παρατηρείται ακόμα τοξωτό σχέδιο από θραυσμένα κεραμικά επίσης.

Ιερός Ναός Προφήτου Ηλία, Θαλάμαι (Αμψύσολα)

Φθορές - Στατική επάρκεια

Ο ναός έχει υποστεί αρκετές φθορές. Χρειάζεται αναστήλωση και αποκατάσταση των ρωγμών που υπάρχουν στο εσωτερικό του, καθώς και στο θόλο στο ανώφλι. Επιπλέον, χρειάζεται συντήρηση ύστερα από το σοβάτισμα που έχει υποστεί ο ναός, τόσο στο εσωτερικό του, όσο και στο εξωτερικό του.

Ιερός Ναός Προφήτου Ηλία, Θαλάμαι (Αμπύσολα)

(1) Χαρακτηρισμός από: Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, «ΙΣΤΟΡΙΚΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ Α»(1986), κεφάλαιο «Από την παλαιοχριστιανική και βυζαντινή Μάνη», σελ. 25, 26

ΓΑΡΔΕΝΙΤΣΑ ΛΑΚΩΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρα

Εικόνα 1

Ιερός Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρα

Πηγή : Γ. Η. Βενιζέλας, «Μάνη Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός»,
εκδόσεις ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ, 2003, σελίδα 10.

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Τυπολογία – Μορφολογία

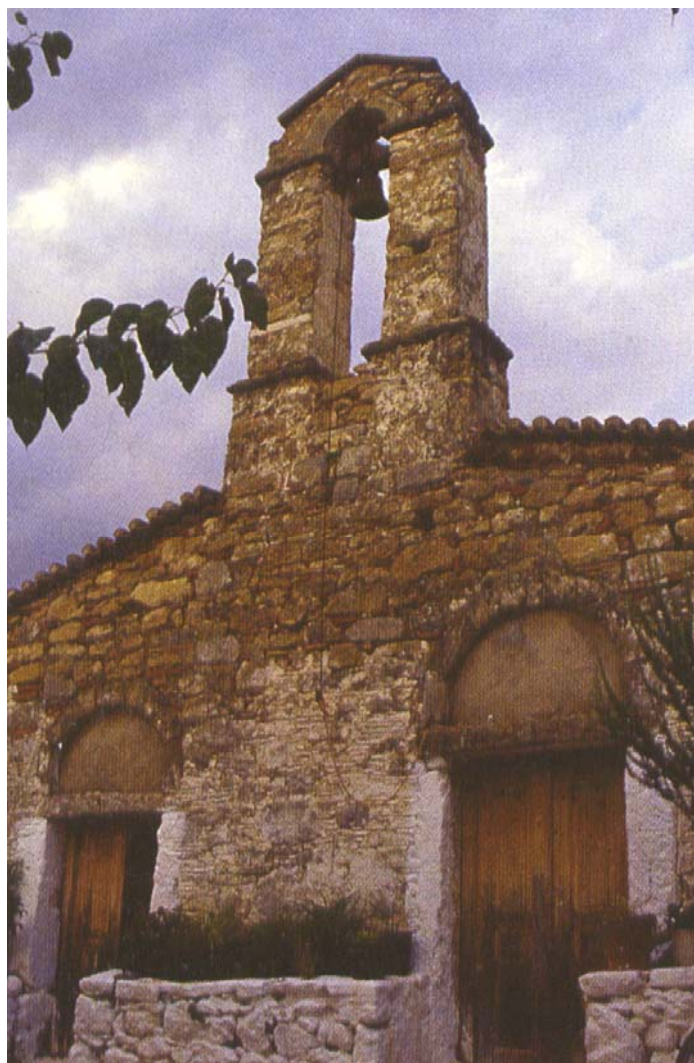
Η τυπολογία του ναού είναι μονόλοβη με τοξωτό άνοιγμα. Το καμπαναριό είναι πέτρινο. Οι πέτρες είναι ορθογώνιες και είναι περίτεχνα λαξευμένες. Η βάση του καμπαναριού διαχωρίζεται από τον υπόλοιπο ναό, με μία λεπτή μαρμάρινη πλάκα, η οποία είναι χωρισμένη σε τρία κομμάτια.

Φθορές – Στατική Επάρκεια

Το καμπαναριό δε φαίνεται έχει κάποιο πρόβλημα. Παρόλα αυτά, διακρίνεται ένα μικρό πρόβλημα στον τοίχο, στον οποίο στηρίζεται το καμπαναριό. Φαίνεται, δηλαδή, να είναι κάπως φθαρμένη τοιχοποιία από αυτή τη μεριά.

ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη και Νικολάου

Εικόνα 2

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη και Νικολάου

**Πηγή : Γ. Η. Βενιζέλας, «Μάνη Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός»,
εκδόσεις ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ, 2003, σελίδα 56**

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Η τυπολογία του ναού είναι δίδυμος σταυρεπίστεγος.** «Κάτω από τη στέγη των αετωμάτων της Δυτικής κεραιάς και των τύμπανων, βορινού και νότιου της ενιαίας εγκάρσιας καμάρας, υπήρχε οδοντωτό

γείσο. Η τοιχοποιία προδίδει μάλλον προχωρημένους βυζαντινούς χρόνους. Πάντως, η μελέτη της δεν οδηγεί σε ακριβή συμπεράσματα»***

Τυπολογία – Μορφολογία

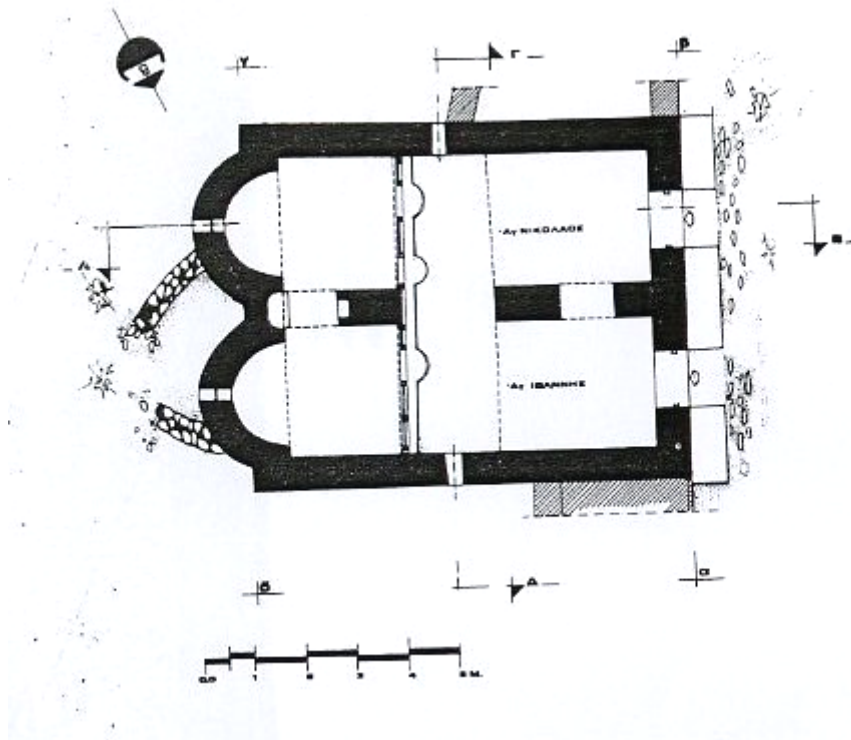
Το καμπαναριό τυπολογικά είναι μονόλοβο επί βάσεως. Έχει ένα τοξωτό άνοιγμα. Στο σημείο όπου ενώνεται η βάση με τους παραστάτες του τόξου, υπάρχουν από δύο λεπτές -μάλλον- μαρμάρινες πλάκες. Στο δεξί ορθοστάτη του τόξου υπάρχει ένα ευγονικό σύμβολο⁽¹⁾.

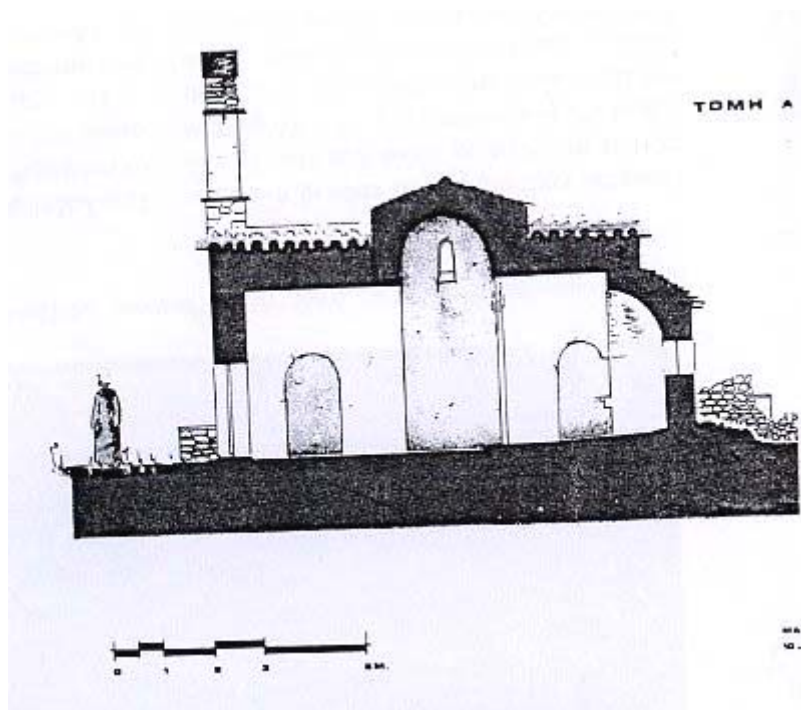
Εικόνα 3

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη και Νικολάου, πρόσοψη

Πηγή : Ν. Β. Δρανδάκης, περιοδικό «Αρχαιολογικά ανάλεκτα εξ Αθηνών», 1981, σελίδα 38

Εικόνα 4
Άγιος Ιωάννης και Νικόλαος, κάτοψη
Πηγή Ν. Β. Δρανδάκης, ο. π., σελίδα 39

Εικόνα 5
Άγιος Ιωάννης και Νικόλαος, τομή κατά μήκος
Πηγή Ν. Β. Δρανδάκης, ο. π., σελίδα 39

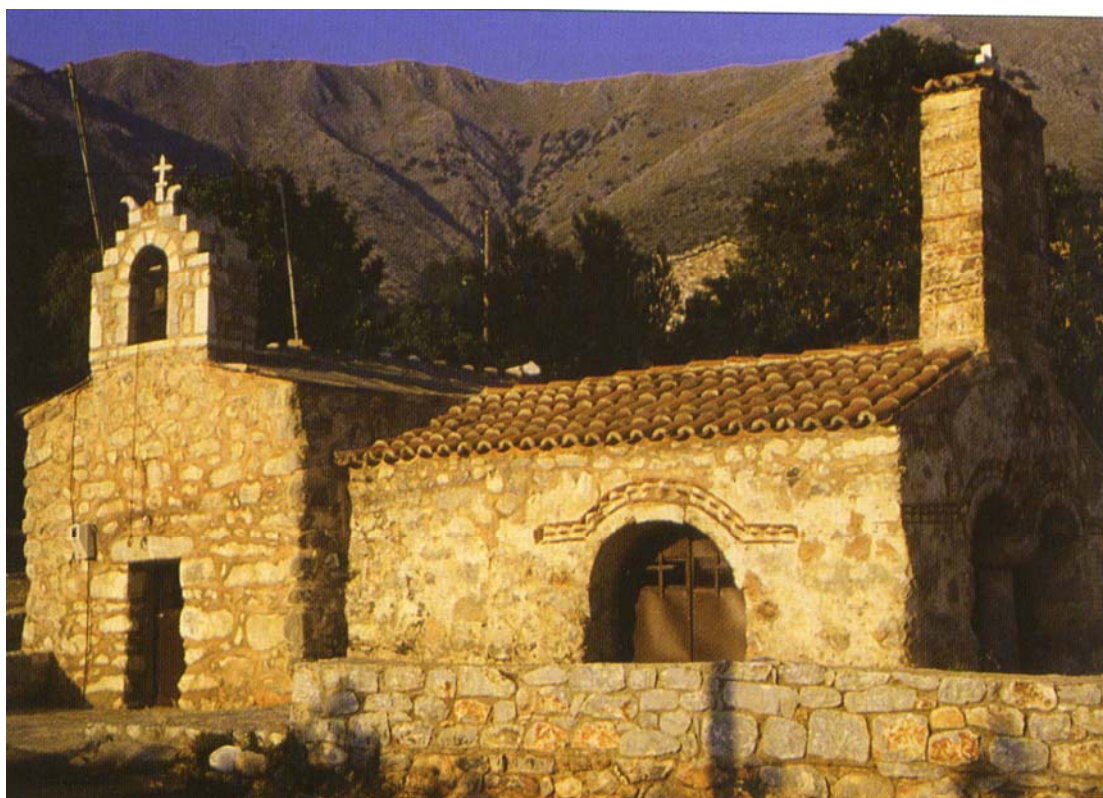
(1) Οι χαρακτηρισμοί για τα σύμβολα ευγονίας – ευγονικά είναι βασισμένοι στη διδακτορική διατριβή της καθηγήτριας του Τ.Ε.Ι. ΠΕΙΡΑΙΑ Πόπη Π. Θεοδωρακάκου – Βαρελίδου, Ε.Μ.Π., «Λιθανάγλυφα κοσμικών και ταφικών μνημείων της Μάνης περιόδου 1780/1800 – 1930», Αθήνα 1999.

ΔΡΥΑΛΟΣ

Ιερός Ναός Δίδυμη

Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Ο συγκεκριμένος ναός αποτελεί μία δίδυμη εκκλησία. Έχει δύο καμπαναριά, τα οποία δεν είναι ίδια μεταξύ τους. Είναι και τα δύο μονόλοβα με τοξωτά ανοίγματα. Παρουσιάζει συμμετρία στο σχεδιασμό με οδοντωτό πλαίσιο. Ενώ το άλλο πλαισιώνεται από ορθογώνια λίθινη κατασκευή που ως στέψη φέρει το σταυρό ως παγκόσμιο σύμβολο.

Εικόνα 3

Δίδυμη, Δρύαλος

Πηγή : Γ. Η. Βενιζέλας, «Μάνη Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός»,
εκδόσεις ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ, 2003, σελίδα 114

Φθορές – Στατική Επάρκεια

Και τα δύο καμπαναριά δε φαίνεται να έχουν κάποιο ιδιαίτερο πρόβλημα. Όπως το ίδιο φαίνεται άλλωστε και για όλη την εκκλησία.

ΚΕΡΙΑ ΛΑΚΩΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη

Εικόνα 4

Άγιος Ιωάννης, Κέρια

Πηγή: Γ. Η. Βενιζέλας, «Μάνη Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός»,
εκδόσεις ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ, 2003, σελίδα 135.

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Ο ναός του Αγίου Ιωάννη είναι του 13^{ου} αιώνα. Στο συγκεκριμένο ναό βρίσκουμε υπέροχα μαρμάρινα διακοσμητικά λιθανάγλυφα, όπως οι μαρμάρινες πλάκες που είναι τοποθετημένες στην τοιχοποιία της νότιας όψης του ναού. Και στις δύο πλάκες υπάρχουν δύο σκαλισμένοι βυζαντινοί σταυροί.

Η τυπολογία του καμπαναριού είναι μονόλοβο με τοξωτό άνοιγμα και τριγωνική στέψη. Χωρίζεται σε δύο τμήματα. Το πρώτο τμήμα αποτελείται από το τοξωτό άνοιγμα. Το δεύτερο τμήμα αποτελεί την τριγωνική στέψη του καμπαναριού.

Φθορές – Στατική Επάρκεια

Δεν παρατηρείται κάποιο ιδιαίτερο πρόβλημα στο καμpanαριό. Παρόλα αυτά φαίνεται να υπάρχει κάποια αλλοίωση και μερικές μικρές ρωγμές στην τοιχοποιία του ναού.

ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΜΠΑΝΑΡΙΩΝ

ΔΙΩΡΟΦΟ ΜΟΛΟΒΟ ΜΕ ΤΟΞΩΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ

ΛΑΓΚΑΔΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Παναγίας

Θέση Τσιχολιάνικα

Ιερός Ναός Παναγίας, Λαγκάδα (Τσιχολιάνικα)

Γενικά στοιχεία

Η εκκλησία βρίσκεται σε μία μικρή, πλακόστρωτη πλατεία, πάνω σε ένα καλντερίμι του χωριού, στην πλαγιά του βουνού. Είναι αρκετά μακριά από τον κεντρικό δρόμο. Στη βόρεια όψη του ναού υπάρχουν δύο πέτρες, παράλληλα τοποθετημένες μεταξύ τους. Τις πέτρες αυτές τις

χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες του χωριού, προκειμένου να μαζέψουν το μαλλί από τα ζώα και να το τυλίξουν.

Ιερός Ναός Παναγίας, Λαγκάδα (Τσιχολιάνικα)

Υλικά

Τα υλικά τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του ναού είναι πέτρα, ασβεστοκονίαμα, χώμα, θραυσμένα κεραμικά. Επίσης έχει χρησιμοποιηθεί τσιμέντο, καθώς και πλάκα σκυροδέματος.

Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Τυπολογία – μορφολογία

Το καμπαναριό του ναού είναι διώροφο, πέτρινο. Χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος αποτελείται από ένα μονόλοβο τοξωτό άνοιγμα. Τα δύο τμήματα χωρίζονται μεταξύ τους με μία λιθανάγλυφη διακοσμητική ζώνη. Το δεύτερο τμήμα είναι επίσης μονόλοβο με τοξωτό άνοιγμα. Στη μέση περίπου του μέρους αυτού υπάρχει μία ακόμα διακοσμητική λιθανάγλυφη ζώνη, μία σε κάθε στήριξη. Η στέψη είναι τριγωνική.

Ιερός Ναός Παναγίας, Λαγκάδα (Τσιχολιάνικα)

Φθορές - Στατική επάρκεια

Η στέγη της εκκλησίας φαίνεται ότι έχει αλλαχθεί. Ίσως να είχε απλά φθαρεί, ή για κάποιο λόγο να είχε καταστραφεί τελείως. Στη θέση της υπάρχει πλέον στέγη από σκυρόδεμα. Επιπλέον σκυρόδεμα έχει χρησιμοποιηθεί και στα παράθυρα. Η χρήση του, όμως, δεν σταματά εκεί, καθώς έχει χρησιμοποιηθεί τσιμέντο στη βόρεια όψη, πιθανότατα σε μία προσπάθεια στήριξης της στέγης και αποκατάστασης της πέτρινης τοιχοποιίας.

Τα υλικά κατασκευής του καμπαναριού είναι και εδώ από πέτρα και ως κονίαμα «κουρασάνι». Παρόλα αυτά οι πέτρες του καμπαναριού είναι εξαιρετικά σμιλεμένες και ορθογώνιες. Ενώ η υπόλοιπη εκκλησία, εκτός από τα αγκωνάρια, έχει κατασκευαστεί με πέτρες οι οποίες είναι σε διάφορα μεγέθη και χωρίς να έχουν δουλευτεί ιδιαίτερα. Με βάση αυτή την παρατήρηση συμπεραίνουμε ότι το καμπαναριό είναι πιο σύγχρονο της υπόλοιπης εκκλησίας. Παρά, όμως, τη νέα σκεπή, το καμπαναριό είναι πακτωμένο στην πλάκα του ναού.

ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΜΠΙΑΝΑΡΙΩΝ
ΔΙΛΟΒΟ ΜΕ ΤΟΞΩΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ

ΘΑΛΑΜΑΙ (ΚΟΥΤΗΦΑΡΙ) ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου (πρώην Άγιος Αντρέας)

Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου, Θαλάμαι (Κουτήφαρι)

Γενικά στοιχεία

Ο ναός βρίσκεται στην πλατεία του χωριού, δίπλα από τον κεντρικό δρόμο. Ονομάζεται Άγιος Γεώργιος, αλλά παλαιότερα ονομαζόταν Άγιος Αντρέας. Ύστερα από κάποια καταστροφή που υπέστη ο ναός, ξαναφτιάχτηκε και μαζί άλλαξε και το όνομά του.

Σύμφωνα, όμως με πληροφορίες από τους κατοίκους η εκκλησία γιορτάζει και τα δύο ονόματα.

Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Τυπολογία – μορφολογία

Το καμπαναριό έχει ορθογωνική μορφή, με δίλοβο θολωτό άνοιγμα. Η στέψη είναι από κεραμίδια, σε μικρογραφία στέγης. Δεν παρουσιάζει κάποια ιδιαιτερότητα, εκτός από το γεγονός ότι είναι καλοδιατηρημένο. Προφανώς είναι πολύ μεταγενέστερο.

Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου, Θαλάμαι (Κουτήφαρι)

Φθορές - Στατική επάρκεια

Ο συγκεκριμένος ναός, αν και είναι μέσα στα αρχεία της αρχαιολογικής υπηρεσίας ως Βυζαντινός, είναι πάρα πολύ καλά διατηρημένος, σε αντίθεση με πολλούς άλλους ναούς της περιοχής. Πιθανότατα να ανήκει στους νεότερους χρόνους ή να έχει ανακατασκευαστεί.

Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου, Θαλάμαι (Κουτήφαρι)

ΛΑΓΚΑΔΑ

Ιερός Ναός Αγίας Σοφίας

Θέση Μπλουτσιάνικα

Ιερός Ναός Αγίας Σοφίας, Λαγκάδα

Γενικά Στοιχεία

Ο ναός της Αγίας Σοφίας βρίσκεται στο κοιμητήριο του χωριού, στη θέση Μπλουτσιάνικα. Θεωρείται ένα από τα ωραιότερα σημεία, καθώς έχει θέα το μεγαλύτερο μέρος του χωριού, αλλά και το φαράγγι που περνάει μέσα από το χωριό.

Ο ναός είναι ορατός από τα περισσότερα μέρη του χωριού, καθώς και από τον κεντρικό δρόμο Καλαμάτας – Γυθείου.

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Ο ναός είναι μονόχωρος με φουρνικά και τοποθετείται χρονικά στο δεύτερο μισό του 13^{ου} αιώνα⁽¹⁾. Η τοιχοποιία του είναι λίθινη, χωρίς διαμορφωμένους αρμούς.

Τυπολογία – Μορφολογία

Το καμπαναριό είναι δίλοβο με τοξωτά ανοίγματα. Τα δύο τόξα χωρίζονται μεταξύ τους με μία χτιστή πέτρινη κολώνα. Και στους τρεις παραστάτες των τόξων του καμπαναριού υπάρχουν τρία συμμετρικά, ορθογώνια ανοίγματα, μία σειρά με πέτρες και άλλα τρία ανοίγματα, τα οποία πλαισιώνονται από κεραμίδια. Πάνω από τη δεύτερη σειρά με τα ανοίγματα υπάρχει μία σειρά με διακοσμητικά κεραμίδια σε σχήμα ρόμβων. Με πολύ προσοχή μπορούμε να δούμε ότι πάνω από τα τόξα υπήρχαν δύο σειρές από κεραμίδια, μία σε κάθε τόξο. Τα κεραμίδια αυτά δημιουργούσαν από μία ζώνη με τρίγωνα, τα οποία ήταν ανάγλυφα και προεξείχαν. Εδώ επίσης είναι εμφανής η τεχνοτροπία της εντοίχιας διακόσμησης (opus sectile).

Ιερός Ναός Αγίας Σοφίας, Λαγκάδα

Ιερός Ναός Αγίας Σοφίας, Λαγκάδα

Φθορές – Στατική Επάρκεια

Η εκκλησία της Αγίας Σοφίας έχει υποστεί πάρα πολλές φθορές. Η τοπική αυτοδιοίκηση του χωριού έχει ενημερώσει επανειλημμένως τόσο το Δήμο, όσο και την αρχαιολογική υπηρεσία. Παρόλα αυτά μέχρι σήμερα δεν έχουν γίνει πολλές αλλαγές σε ό,τι αφορά την αναστήλωση του ναού. Ωστόσο, οφείλουμε να πούμε ότι μέσα στα επόμενα σχέδια για την αναβάθμιση των περιοχών που ανήκουν στο Δήμο Λεύκτρου είναι και η αναστήλωση της Αγίας Σοφίας⁽²⁾.

Έχει ήδη καταστραφεί ένα μεγάλο μέρος από το θεσπέσιο καμπαναριό του ναού. Επίσης έχει πέσει ένα μέρος από την οροφή της εκκλησίας.

Όπως φαίνεται και από τις φωτογραφίες έχουν τοποθετηθεί αντιστηρίξεις, ώστε να κρατηθεί η οροφή του ναού και να μην γκρεμιστεί τελείως. Επίσης, έχει τοποθετηθεί εξωτερικά του ναού, στη νότια όψη του, μία κυλινδρική κολώνα από σκυρόδεμα. Στην κορυφή της κολώνας υπάρχει μία μεταλλική φλάντζα, η οποία στηρίζεται πάνω σε μεταλλικά παξιμάδια. Εκεί πάνω πιθανότατα να στηριχτεί κάποια μεταλλική κατασκευή, για αντιστήριξη.

**Λεπτομέρειες από την ανακατασκευή του
Ιερού Ναού Αγίας Σοφίας, Λαγκάδα**

**Λεπτομέρειες από την ανακατασκευή του
Ιερού Ναού Αγίας Σοφίας, Λαγκάδα**

(1)N. Β. Δρανδάκης, «Ιστοριογεωγραφικά Α΄», «Από την παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Μάνη», 1986, σελίδα 25, 26.

**(2)Οι πληροφορίες για το ότι θα ξεκινήσουν εργασίες στο ναό, είναι από το Δήμο
Λεύκτρου.**

ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΜΠΙΑΝΑΡΙΩΝ
ΔΙΩΡΟΦΟ ΔΙΛΟΒΟ ΜΕ ΤΟΞΩΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ

ΘΑΛΑΜΑΙ (ΚΟΥΤΗΦΑΡΙ) ΜΕΣΣΗΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Αγίας Αναστασίας

Ιερός Ναός Αγίας Αναστασίας, Θαλάμει

Γενικά στοιχεία

Ο ναός αυτός βρίσκεται κοντά στον κεντρικό δρόμο. Δεν είναι ανήκει στη βυζαντινή περίοδο (δεν ήταν καταχωρημένος στις εκκλησίες που πήραμε από το Δήμο Λεύκτρου), αν και είναι πάνω από εκατό χρόνων (σύμφωνα με τις μαρτυρίες των κατοίκων). Έχει έναν πολύ περιποιημένο περίβολο, με δέντρα, λουλούδια, βρύση και παγκάκια. Η μία πλευρά του είναι μεσοτοιχία με ένα σπίτι.

Ιερός Ναός Αγίας Αναστασίας, Θαλάμει

Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Τυπολογία – μορφολογία

Το καμπαναριό είναι διώροφο, πέτρινο και χωρίζεται σε τέσσερα τμήματα. Το πρώτο μέρος αποτελείται από μία ορθογωνική βάση. Χωρίζεται με το δεύτερο τμήμα με μία λεπτή σειρά από πέτρες.

Το δεύτερο τμήμα αποτελείται από ένα μαρμάρινο κίονα, ο οποίος τα τόξα του δίλοβου θολωτού ανοίγματος. Στο σημείο όπου ξεκινάει η

καμάρα, υπάρχει πάλι μία λεπτή σειρά από πέτρες, οριζόντια τοποθετημένες.

Το τρίτο τμήμα χωρίζεται με τον ίδιο τρόπο με το δεύτερο τμήμα, όπως και το δεύτερο από το πρώτο. Ταυτόχρονα αποτελεί μία επανάληψη του δεύτερου τμήματος.

Το τέταρτο και τελευταίο τμήμα, αποτελείται από δύο σχήματα. Το ένα είναι ένα τραπέζιο. Πάνω σε αυτό βασίζεται η στέψη, η μορφή της οποίας είναι τριγωνική και καταλήγει σε ένα σταυρό.

Φθορές - Στατική επάρκεια

Η κατάσταση του ναού και του καμπαναριού είναι ιδιαίτερα καλή. Δεν παρουσιάζονται ρωγμές ή αλλοιώσεις. Το μόνο ανησυχητικό είναι ότι λόγω της μεσοτοιχίας, δεν μπορούμε να προβλέψουμε την αντίδραση του κτιρίου σε έναν επικείμενο σεισμό.

ΠΛΑΤΣΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη

Γενικά Στοιχεία

Ο ναός του Αγίου Ιωάννη είναι μακριά από το δημόσιο δρόμο, πάνω σε μία μικρή πλατεία. Για μία ακόμα φορά παρατηρείται πηγάδι σε μικρή απόσταση από το ναό.

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη, Πλάτσα

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Τυπολογία - Μορφολογία

Η τυπολογία του καμπαναριού είναι διώροφη με δίλοβα τοξωτά ανοίγματα, επί βάσεως. Χωρίζεται σε δύο τμήματα. Το πρώτο τμήμα είναι ένα δίλοβο τοξωτό άνοιγμα, το οποίο στηρίζεται πάνω σε μία ορθογώνια βάση. Ανάμεσα στα δύο ανοίγματα υπάρχει ένας κίονας. Το δεύτερο τμήμα διαχωρίζεται από το πρώτο με ένα μικρό γείσο. Επιπλέον, το δεύτερο τμήμα είναι ελαφρός πιο μέσα από το πρώτο. Και το τμήμα αυτό είναι δίλοβο με τοξωτό άνοιγμα, στο κέντρο του οποίου υπάρχει και πάλι ένας μικρός κίονας. Η στέψη του καμπαναριού είναι τριγωνική.

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη, Πλάτσα

Φθορές-Στατική Επάρκεια

Το καμπαναριό φαίνεται ότι είναι κατασκευασμένο μεταγενέστερα από την υπόλοιπη εκκλησία. Υπάρχει ορατή διαφορά ανάμεσα στις πέτρες του καμπαναριού και του ορθογώνιας βάσης, πάνω στην οποία έχει χτιστεί. Γι' αυτό, φαίνεται να υπάρχει και μία ρωγμή ανάμεσα στο πρώτο και το δεύτερο τμήμα. Σίγουρα οι δύο κίονες δεν είναι τοποθετημένοι μόνο για διακοσμητικούς λόγους, αλλά και για να στηρίζουν τα δύο ανοίγματα.

Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη, Πλάτσα

ΒΑΜΒΑΚΑΣ (ΜΠΑΜΠΑΚΑΣ) ΛΑΚΩΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Αγίου Θεόδωρου

Εικόνα 1

Ιερός Ναός Αγίου Θεόδωρου, Βάμβακας

Πηγή: Γ. Η. Βενιζέλας, «Μάνη Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός»,
εκδόσεις ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ, 2003, σελίδα 115

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Ο ναός του Αγίου Θεόδωρου είναι δικιόνιος Ελλαδικού τύπου τρουλλαίος με νάρθηκα του 11^{ου} αιώνα. Σε αυτό το ναό βρίσκουμε έξοχα μαρμάρινα υπέρθυρα. Η τυπολογία του καμπαναριού είναι διώροφο δίλοβο, με τοξωτά ανοίγματα. Το καμπαναριό χωρίζεται σε δύο τμήματα. Το πρώτο τμήμα του είναι ένα ορθογώνιο, μέσα στο οποίο υπάρχει ένα δίλοβο τοξωτό άνοιγμα. Τα δύο τόξα διαχωρίζονται μεταξύ τους με ένα μαρμάρινο κιονίσκο, ο οποίος εκτός από το ότι τα χωρίζει, τα στηρίζει κιόλας⁽¹⁾. Κάθε ένα από αυτά τα δύο τοξωτά ανοίγματα, πλαισιώνονται από δύο ημικυκλικά υπερυψωμένα τόξα, τα οποία είναι από κεραμίδια.

Υπάρχει ένα ακόμα ημικυκλικό τόξο, το οποίο πλαισιώνει και τα δύο μικρότερα τόξα και είναι και αυτό από κεραμίδια.

Το δεύτερο τμήμα διαχωρίζεται από το πρώτο με μία μικρή μαρμάρινη πλάκα. Και το τμήμα αυτό είναι ορογωνικό, με ένα δίλοβο τοξωτό άνοιγμα. Τα δύο τόξα διαχωρίζονται και πάλι από ένα μαρμάρινο κιονίσκο. Κάθε άνοιγμα πλαισιώνεται από ένα μαρμάρινο τόξο.

(1) Οι χαρακτηρισμοί για τους ρόδακες και τα λιθανάγλυφα διακοσμητικά είναι βασισμένα στη διδακτορική διατριβή της Πόπης Π. Θεοδωρακάκου – Βαρελίδου «Λιθανάγλυφα κοσμικών και ταφικών μνημείων της Μάνης, Περίοδος 1780/1800 έως 1930», Ε.Μ.Π., Αθήνα 1999, κεφάλαιο «Καμπαναριά», σελίδα 136.

ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΜΠΑΝΑΡΙΩΝ

ΠΥΡΓΟΕΙΔΗ

Σε αυτήν την κατηγορία έχουμε την πιο πολύπλοκη και εντυπωσιακή μορφή καμπαναριού. Δίνει την αίσθηση ενός ξεχωριστού και αυτόνομου τμήματος, ανεξάρτητο από την υπόλοιπη εκκλησία. Με βάση τα στοιχεία που υπάρχουν έως σήμερα, οι Μανιάτες τεχνίτες ήταν πολύ καλοί στην κατασκευή τέτοιου είδους καμπαναριών και για το λόγο αυτό ήταν και ιδιαίτερα ζακουστοί.

«Πύργοι πολυώροφοι, συναγωνιζόμενοι σε ύψος και διακόσμηση, με οξυκόρυφη απόληξη, οφείλονται σε δυτικές επιδράσεις απ' ευθείας ή μέσω της Επτανήσου είτε ως συνέχιση της παράδοσης του Μυστρά.» (1) [«ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ», Σπουδαστήριο Ιστορίας Της Αρχιτεκτονικής, τόμος 3^{ος}, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 1989, σελίδα 206]

Τα καμπαναριά των εκκλησιών που ακολουθούν, αποτελούν παραδείγματα αυτής της τυπολογίας.

ΝΟΜΙΤΣΙ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου

Γενικά στοιχεία

Ο ναός βρίσκεται στο χωριό Νομιτσί, μέσα στο χωριό, δίπλα από το δρόμο. Είναι ορατός από το δρόμο, εξαιτίας μεγαλόπρεπου καμπαναριού.

Υλικά

Μέσα στα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν εκτός από πέτρα, ασβεστοκονίαμα, χώμα, θραυσμένα κεραμικά, τρίχες από τα ζώα και άχυρα, έχει χρησιμοποιηθεί και πλάκα σκυροδέματος.

Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου, Νομισί

Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Τυπολογία – Μορφολογία

Το καμπαναριό είναι πέτρινο, πύργοειδές. «Επιβλητικό κωδωνοστάσιο του 1730»⁽¹⁾. Χωρίζεται σε πέντε τμήματα. Το πρώτο τμήμα είναι θολωτό μονόλοβο άνοιγμα, το οποίο αποτελεί και την κύρια

είσοδο του ναού. Στο επάνω τμήμα του θόλου υπάρχει ένα άνοιγμα, από το οποίο περνάνε τα σχοινιά για την καμπάνα. Στην όψη αυτού του τμήματος υπάρχουν και δύο ανάγλυφοι ρόδακες, καθώς και τρία ανοίγματα ανάμεσα στις πέτρες, πιθανότατα για τον αερισμό της εκκλησίας.

Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου, Νομισί

Το δεύτερο τμήμα του καμπαναριού χωρίζεται από το πρώτο με ένα μεγαλύτερο στρώμα κονιάς και λεπτότερης πέτρας, το οποίο από μακριά μοιάζει με στρώμα από σκυρόδεμα, ενώ αν το παρατηρήσει κάποιος από κοντά βλέπει πως δεν είναι σκυρόδεμα. Στο κέντρο αυτού του τμήματος δεσπόζει η εικόνα του Αγίου Γεωργίου, η οποία βρίσκεται μέσα σε ένα θολωτό τόξο. Δεξιά και αριστερά, συμμετρικά της εικόνας του αγίου έχουμε δύο ακόμα ανοίγματα (πιθανές πολεμίστρες), αλλά και δύο ευγονικά, δύο δηλαδή λιθανάγλυφα μαστών, σύμβολα ευγονίας.

Το τέταρτο μέρος χωρίζεται με το τρίτο με μία λεπτή πλάκα σκυροδέματος. Έχει τέσσερα ορθογωνικά ανοίγματα, ένα από κάθε όψη. Στο σημείο αυτό στηρίζεται και η καμπάνα, πάνω σε ένα σίδερο το οποίο είναι πακτωμένο εντός του καμπαναριού.

Το πέμπτο και τελευταίο τμήμα αποτελείται από τη στέψη του καμπαναριού. Η στέψη έχει τη μορφή κόλουρης πυραμίδας⁽²⁾.

**Λεπτομέρεια από την εικόνα του Αγίου Γεωργίου,
Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου, Νομισί**

Φθορές - Στατική επάρκεια

Το καμπαναριό είναι κατασκευασμένο με πέτρα. Δεν φαίνεται να έχει κάποια ρωγμή, ή κάποιο εμφανές πρόβλημα. Μοναδικό πρόβλημα τα πακτωμένα σίδερα στήριξης της καμπάνας, που βρίσκονται στο τέταρτο μέρος, τα οποία είναι σκουριασμένα. Επίσης, παρατηρείται η φυσική φθορά που έχουν οι πέτρες από το πέρασμα του χρόνου. Στο τέταρτο τμήμα είναι λίγο φαγωμένη εσωτερικά η πέτρα του αριστερού ορθοστάτη, της δυτικής όψης, χωρίς όμως αυτό να φαίνεται ανησυχητικό ή επικίνδυνο ως προς τη στατική επάρκεια του καμπαναριού.

Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου, Νομισί

Το τέταρτο και το πέμπτο τμήμα του καμπαναριού, λογικά πρέπει να είναι πιο πρόσφατα. Το συμπεραίνουμε αυτό από την προσθήκη της πλάκας του σκυροδέματος. Η πλάκα αυτή πρέπει να έχει προστεθεί πιθανότατα για να κρατηθούν καλύτερα -στατικά- τα δύο τελευταία τμήματα.

Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου, Νομιτσι

(1) Κάσσης Κυριάκος, «Άνθη της πέτρας», σελίδα 468.

(2) Θεοδωρακάκου-Βαρελίδου Π. Πόπη, διδακτορική διατριβή, Ε.Μ.Π., «Λιθανάγλυφα κοσμικών και ταφικών μνημείων της Μάνης περιόδου 1780/1800 – 1930», Αθήνα 1999, κεφάλαιο «Καμπαναριά».

ΝΟΜΙΤΣΙ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερά Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου

Γενικά στοιχεία

Ο ναός βρίσκεται στο χωριό Νομιτσί και είναι υπερυψωμένο, πάνω στον κεντρικό δρόμο που ενώνει την Αρεόπολη με την Καρδαμύλη. Στο χώρο εξωτερικά του ναού υπάρχουν χτιστά πεζούλια, αλλά και πηγάδι. Το μοναστήρι έχει ερημωθεί. Τα κελιά του έχουν μετατραπεί σε στάβλο. Οι κάτοικοι αναφέρουν μια ιστορία με βάση την οποία, μετά από τη χρήση της σε στάβλο, η κόρη του ιδιοκτήτη είδε στον ύπνο της «μια γυναίκα να την παρακαλάει να την βγάλει από εκεί». Στο πίσω μέρος του ναού βρέθηκε τάφος με τα οστά γυναίκας. Πιθανολογείται ότι πρόκειται για την ηγουμένη της Μονής.

Ιερά Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου, Νομιτσί

Ιερά Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου, Νομισί

Υλικά

Έχουν χρησιμοποιηθεί παραδοσιακά υλικά. Αυτά είναι κυρίως πέτρα, ασβεστοκονίαμα, χώμα και θραυσμένα κεραμικά, βυζαντινά κεραμίδια, τρίχες από τα ζώα, αλλά και άχυρα τα οποία έβαζαν μέσα στο κονίαμα.

Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Η αρχιτεκτονική του ναού δεν παρουσιάζει κάτι το ιδιαίτερο, καθώς αποτελείται από ένα μόνο ορθογωνικό τμήμα. Σε συνδυασμό με τα κελιά σχηματίζεται -περίπου- ένα «Π».

Ιερά Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου, Νομισί

Τυπολογία – μορφολογία

Το καμπαναριό είναι πυργοειδές με ένα μονόλοβο θολωτό άνοιγμα. Βρίσκεται να ενώνει το ναό με τα κελιά, ενώ αποτελεί και την είσοδο προς αυτά. Το πρώτο τμήμα του καμπαναριού αποτελεί και τη βάση του. Εκεί έχουμε ένα ορθογώνιο κτίσμα. Στο κάτω μέρος του υπάρχει ένα ημικυλινδρικό τόξο άνοιγμα-είσοδος, μέσα από το περνάμε για να κατευθυνθούμε προς τα κελιά, από την κύρια όψη της Μονής. Το τμήμα αυτό είναι κατασκευασμένο ταυτόχρονα με τα κελιά. Οι πέτρες που έχουν χρησιμοποιηθεί σε αυτό το τμήμα είναι ιδιαίτερα μικρές και ακανόνιστα κομμένες.

Ιερά Μονή Παναγίας, λεπτομέρεια καμπαναριού, Νομισί

Το δεύτερο και κυρίως μέρος καμπαναριού φαίνεται να έχει χτιστεί μεταγενέστερα πάνω στη θολωτή κατασκευή. Αυτό γίνεται κατανοητό από τη διαφορά που έχουν οι πέτρες που έχουν χρησιμοποιηθεί στις ακμές των κελιών και σε αυτές που υπάρχουν σε αυτό το τμήμα του καμπαναριού. Παρόλα αυτά το τοξωτό τμήμα αποτελείται από διαφορετικές πέτρες σε σχέση με το υπόλοιπο τμήμα.

Το δεύτερο τμήμα αποτελείται από άλλα τρία. Το πρώτο είναι οι δύο ορθογωνικές βάσεις. Στη βάση αυτών υπάρχουν δύο μικρά ανοίγματα ανάμεσα στις πέτρες. Πιθανότατα αυτά τα ανοίγματα εκτός από διακοσμητικά σχέδια, να χρησίμευαν και σαν πολεμίστρες. Ακριβώς πάνω από αυτά τα μικρά ανοίγματα υπάρχουν δύο ευγονικά. Έχουμε δηλαδή δύο λιθανάγλυφα μαστών, σύμβολο ευγονίας.

Πάνω σε αυτές τις βάσεις στηρίζεται ένα ακόμα ορθογωνικό τμήμα, μέρος του οποίου είναι ένα θολωτό τόξο. Στο επάνω μέρος του

ανοίγματος είναι τοποθετημένη η καμπάνα, η οποία στηρίζεται σε ξύλο πακτωμένο στις άκρες του ανοίγματος. Το τρίτο τμήμα αποτελείται από τη στέψη του καμπαναριού, όπου έχει τριγωνικό σχήμα.

Φθορές - Στατική επάρκεια

Στο καμπαναριό δεν παρατηρείται καμία ρωγμή. Υπάρχει, όμως, ένας μεγάλος κατακόρυφος αρμός, ο οποίος οφείλεται στον τρόπο με τον οποίο είναι κατασκευασμένο το καμπαναριό και στον τρόπο με τον οποίο έχει χρησιμοποιηθεί η πέτρα από το μάστορα.

ΝΟΜΙΤΣΙ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Αναλήψεως

Ιερός Ναός Αναλήψεως, Νομιτσι

Γενικά στοιχεία

Ο ναός βρίσκεται στο χωριό Νομισί, δίπλα από τον κεντρικό δρόμο και είναι άμεσα ορατός από αυτόν. Έχει όμως, μια ιδιομορφία. Έχει αυλή και περίφραξη, λόγω του ότι αποτελεί μέρος της αυλής μίας κατοικίας. Η πρόσβαση στο ναό γίνεται από μία σκάλα, η οποία ξεκινάει από του δρόμο και καταλήγει στην αυλή του σπιτιού, η οποία είναι ιδιαίτερα υπερυψωμένη σε σχέση με το δρόμο και αποτελεί μέρος και του περιβόλου της εκκλησίας. Η είσοδος είναι από τη δυτική όψη.

Ιερός Ναός Αναλήψεως, Νομισί

Υλικά

Για την κατασκευή του ναού χρησιμοποιήθηκαν πέτρα, ασβεστοκονίαμα, γώμα, θραυσμένα κεραμικά, τρίχες από τα ζώα, άχυρα και καλάμια για το εσωτερικό της σκεπής.

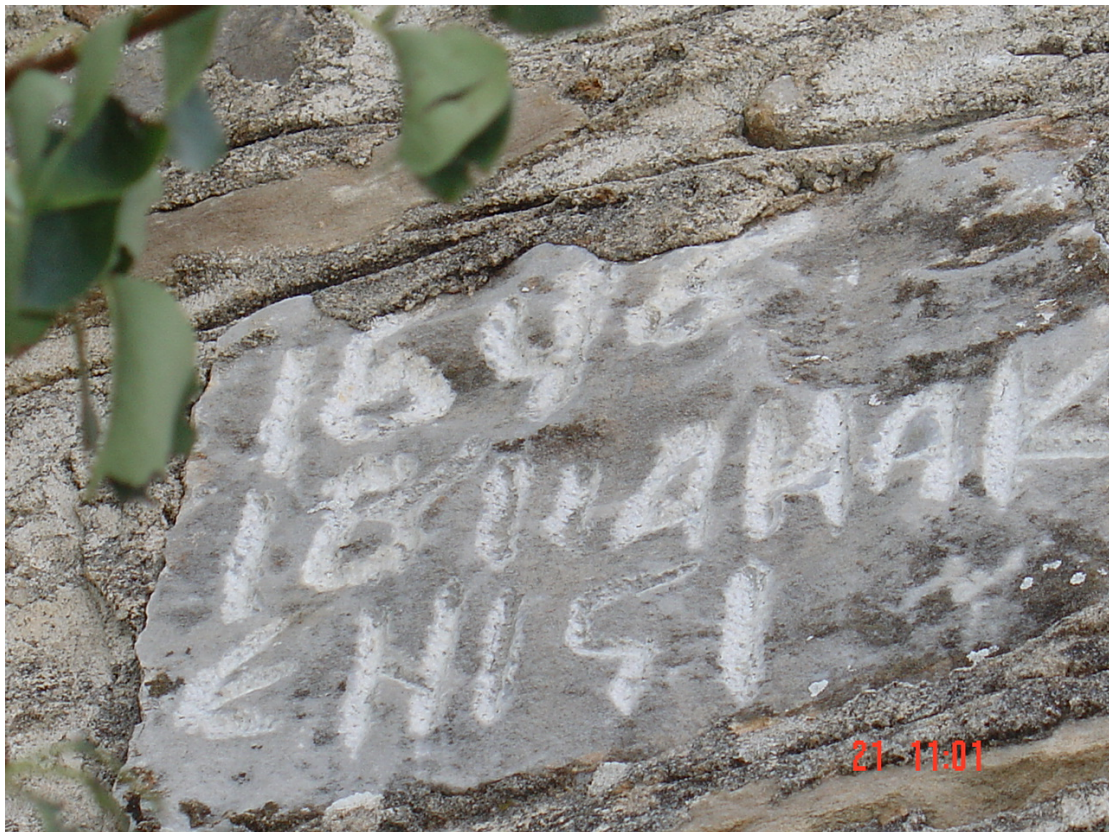
Ιερός Ναός Αναλήψεως, Νομίσι

Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Στην πρόσοψη του ναού παρατηρούμε κάποιες μαρμάρινες πλάκες, οι οποίες έχουν επάνω τους λιθανάγλυφα σχέδια.

**Λεπτομέρεια από την πρόσοψη,
Ιερός Ναός Αναλήψεως, Νομιτσι**

**Λεπτομέρεια από την πρόσοψη,
Ιερός Ναός Αναλήψεως, Νομιτσι**

Τυπολογία – μορφολογία

Το καμπαναριό είναι πέτρινο, πυργοειδές. Χωρίζεται σε πέντε τμήματα. Το πρώτο τμήμα είναι ορθογώνιο και έχει θολωτά μονόλοβα σκαλίσματα, ένα σε κάθε όψη. Πιθανότατα στο εσωτερικό τους να υπήρχαν αγιογραφίες, η οποίες εξαφανίστηκαν ύστερα από την αλλοίωση του χρόνου.

Το δεύτερο τμήμα του καμπαναριού χωρίζεται από το πρώτο με ένα λεπτό στρώμα κονιάματος, το οποίο φαίνεται σαν πλάκα. Στη δυτική και τη νότια όψη η πλάκα προεξέχει, αφήνοντας ένα μικρό γείσο, το οποίο είναι σκαλισμένο με τέτοιο τρόπο που φαίνεται σα να αποτελείται από τέσσερα πολύ λεπτά στρώματα πλάκας. Σε αυτό το δεύτερο τμήμα υπάρχουν στη δυτική και τη νότια όψη του καμπαναριού, από τρεις σκαλισμένες ημικυλινδρικές εσοχές, στις οποίες διακρίνονται αλλοιωμένες αγιογραφίες, οι οποίες είναι καλύτερα διατηρημένες στη δυτική όψη. Οι εσοχές διαχωρίζονται με τέσσερις περίτεχνα σκαλισμένες κολώνες.

Το τρίτο τμήμα διαχωρίζεται από το δεύτερο από μία εξίσου λεπτή πλάκα, όπως και τα δύο προηγούμενα. Η διαφορά που υπάρχει είναι ότι αυτή τη φορά το γείσο προεκτείνεται και στην ανατολική πλευρά. Σε αυτό το σημείο έχουμε τέσσερις κολώνες, οι οποίες στη δυτική όψη, στις εσωτερικές ακμές είναι περίτεχνα σκαλισμένες και σε συνδυασμό με το τέταρτο μέρος μας δίνουν τέσσερα θολωτά ανοίγματα.

Το τέταρτο μέρος, λοιπόν, έχει ένα τοξωτό άνοιγμα σε κάθε όψη. Στο πάνω μέρος του έχει τρεις σκαλισμένους ρόδακες (κύκλους). Ο κεντρικός είναι ελαφρός μεγαλύτερος και έχει χρυσό χρώμα. Το πιο πιθανό είναι να συμβολίζει τον ήλιο. Οι άλλοι δύο είναι συμμετρικά του μεσαίου, είναι και αυτοί σκαλισμένοι, δεν διακρίνεται, όμως, σχέδιο, καθώς είναι ιδιαίτερα αλλοιωμένοι.

Το πέμπτο τμήμα αποτελεί και τη στέψη του καμπαναριού. Χωρίζεται από το τέταρτο και αυτό με τον ίδιο τρόπο, όπως και τα άλλα τμήματα. Στις τέσσερις γωνίες του υπάρχουν τέσσερις μικρές τριγωνικές πυραμίδες, οι οποίες πλαισιώνουν την κεντρική μεγάλη κόλουρη πυραμίδα, πάνω στην οποία υπάρχει ένας πέτρινος σταυρός.

Ο ναός εσωτερικά

Ο ναός έχει να επιδείξει το τέμπλο του, το οποίο είναι σκαλισμένο και πιο σύγχρονο. Δεν είναι γνωστό αν έχει αγιογραφίες, καθώς είναι

σοβατισμένη. Η σκεπή είναι με κεραμίδια και στο εσωτερικό έχει ξύλα και άχυρα.

Φθορές - Στατική επάρκεια

Στη βόρεια πλευρά του ναού υπάρχει ένα κλίμα. Για τη στήριξη του έχουν χρησιμοποιηθεί σίδερα, τα οποία είναι πακτωμένα μέσα στον τοίχο της εκκλησίας.

Στο σημείο που ενώνεται το καμπαναριό με το ναό, στη δυτική όψη, υπάρχει μια κατακόρυφη ρωγμή. Ο πιο πιθανό είναι να κατασκευάστηκαν σε διαφορετικές περιόδους τα δύο αυτά τμήματα και εξαιτίας της διαφοράς αυτής να υπάρχει και αυτή η ρωγμή. Στη νότια πλευρά, κοντά στο σημείο που ενώνεται ο τοίχος με το καμπαναριό, για άγνωστο λόγο, έχει τοποθετηθεί τσιμέντο, σα σοβάς-πεταχτό.

Ιερός Ναός Αναλήψεως, Νομισί

Το κυριότερο πρόβλημα που παρουσιάζεται στο καμπαναριό, δεν είναι άλλο από την αλλοίωση που έχουν υποστεί τα χρώματα και οι αγιογραφίες. Επίσης υπάρχουν κάποιες ρωγμές, οι οποίες παρατηρούνται

στους παραστάτες του τόξου. Ουσιαστικά έχουν προκύψει από το χρόνο, καθώς έχει φθαρεί η συνδετική κονία, η οποία υπήρχε ανάμεσα στις πέτρες.

**Λεπτομέρεια από το καμπαναριό
Ιερός Ναός Αναλήψεως, Νομίτσι**

ΛΑΓΚΑΔΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Παναγίας

Θέση Πέρα Χώρα

Ιερός Ναός Παναγίας, Λαγκάδα (Πέρα Χώρα)

Γενικά Στοιχεία

Ο ναός της Παναγίας είναι στην κεντρική πλατεία του χωριού. Είναι περιφραγμένη και στο κέντρο του περιβόλου της εκκλησίας

υπάρχει ένας πλάτανος. Έξω από ο ναό, στη βόρεια πλευρά του, υπάρχουν δύο λεπτές πέτρες, τις οποίες χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες για να μαζέψουν το μαλλί. Για μια ακόμα φορά κάτω από το ναό υπάρχει βρύση, με τρεχούμενο νερό, το οποίο έρχεται από τον Καβελάρη (Ιερά Μονή Παναγίας). Η συγκεκριμένη εκκλησία είναι ορατή από τα περισσότερα σημεία του χωριού, καθώς ξεχωρίζει τόσο ο τρούλος της, όσο και το καμπαναριό της.

Λεπτομέρεια από τη βόρεια πλευρά του ναού

Υλικά

Τα υλικά τα οποία έχουν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή της εκκλησίας είναι πέτρα, μάρμαρο, κεραμίδια, κονίαμα. Παρατηρούμε ότι οι πέτρες και το μάρμαρο είναι κομμένα πολύ προσεκτικά και διατηρούν ένα απόλυτα ορθογωνικό σχήμα.

Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Τυπολογία – μορφολογία

Το καμπαναριό του ναού είναι πυργοειδές με μονόλοβα τοξωτά ανοίγματα, ένα σε κάθε όψη. Η μορφή του είναι πέτρινη. Χωρίζεται σε τρία μέρη.

Το πρώτο τμήμα είναι ορθογωνικό, με τέσσερα μονόλοβα τοξωτά ανοίγματα, ένα σε κάθε όψη. Στη βάση κάθε ορθοστάτη του τόξου, όπως και στο επάνω μέρος τους (εκεί δηλαδή που ξεκινάει το τόξο), αλλά και εκεί που τελειώνει το πρώτο τμήμα και ξεκινάει το δεύτερο, υπάρχει ένα μικρό και λεπτό διακοσμητικό γείσο. Το γείσο αυτό είναι σκαλισμένο πάνω στο τελείωμα της πέτρας. Για κάθε ένα από αυτά τα κομμάτια έχουν χρησιμοποιηθεί πιο μικρές και λαξευμένες πέτρες, από ότι για την υπόλοιπη κατασκευή του καμπαναριού.

Το δεύτερο τμήμα είναι και αυτό ορθογωνικό με ένα μονόλοβο τοξωτό άνοιγμα σε κάθε όψη του καμπαναριού. Έχει επίσης και αυτό ένα μικρό γείσο, στο επάνω μέρος των ορθοστατών του τόξου, στο σημείο που γίνεται η ένωση με το τόξο. Υπάρχει, όμως, μία βασική διαφορά με το πρώτο τμήμα, σε ό,τι αφορά την ένωση του με το τελευταίο μέρος του καμπαναριού. Στο πάνω μέρος του το δεύτερο τμήμα δεν έχει μαρμάρινο γείσο, αλλά κεραμίδια.

Το τρίτο τμήμα του καμπαναριού αποτελεί την στέψη του. Είναι ένα οκτάγωνο. Στις τέσσερις από τις οκτώ πλευρές του έχει από ένα κυκλικό άνοιγμα. Τα ανοίγματα αυτά είναι συμμετρικά, δηλαδή έχουμε μία πλευρά με άνοιγμα, μία χωρίς άνοιγμα.

Ιερός Ναός Παναγίας, Λαγκάδα (Πέρα Χώρα)

Φθορές - Στατική επάρκεια

Ο ναός φαίνεται καθαρά ότι έχει πολλά προβλήματα. Έχει πολλές ρωγμές σε διάφορα σημεία. Οι πιο σημαντικές από στατικής απόψεως παρατηρούνται στον τρούλο. Εμφανέστατη, όμως, είναι και μία ρωγμή που υπάρχουν και στο καμπαναριό. Από τη δυτική όψη (δηλαδή την πρόσοψη), υπάρχει μία ρωγμή στο πρώτο τμήμα του καμπαναριού,

ανάμεσα στο τοξωτό άνοιγμα και στο γείσο, η οποία μάλιστα φαίνεται να συνεχίζει και να ακολουθεί το τόξο. Επιπλέον, παρατηρείται ένα σπάσιμο στο γείσο που είναι στη βάση του καμπαναριού.

ΚΑΡΔΑΜΥΛΗ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Άγιος Σπυρίδωνας Καρδαμύλης (Μούρζτινων)

Εικόνα 1

Ιερός Ναός Αγίου Σπυρίδωνα, Καρδαμύλη

Πηγή: Γ. Η. Βενιζέλας, «Μάνη Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός»,
εκδόσεις ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ, 2003, σελίδα 64.

Γενικά Στοιχεία

Ο συγκεκριμένος ναός έχει ιδιαίτερη αξία για την αρχιτεκτονική του καμπαναριού του, αλλά και για τα περίτεχνα ανάγλυφα σχέδια, τα οποία κοσμούν τόσο το εσωτερικό του, όσο και τις όψεις του. Έτσι, λοιπόν, «εντύπωση επίσης προκαλεί η άριστη ποιότητα των ανάγλυφων στα πλαίσια των θυρών και των παραθύρων, που έχουν μεν «λαϊκά» θέματα, στιλιστικά όμως δείχνουν ιταλική επιδεξιότητα. Η χρήση αρχιτεκτονικών μελών από παλιότερα κτήρια, που εμφανίζεται στον Άγιο Σπυρίδωνα, είναι συνηθισμένη στις σύγχρονες του εκκλησίες του Ελληνικού χώρου. Κομμάτια κλασικά ή βυζαντινά επαναχρησιμοποιούνται σε πολλές εκκλησίες της Μάνης με την αρχική

τους διακόσμηση ή και ξαναλαξευμένα (Παναγία Χώρας Εξωχωρίου, Άγιος Ιωάννης στην Κέρια, Μεταμόρφωση του Σωτήρος στην Γαρδενίτσα, Άγιος Νικόλαος Καστανιάς, Άγιος Δημήτριος Πλάτσα, Άγιος Δημήτριος στη θέση Δύο Πηγάδια έξω από την Πλάτσα).»⁽¹⁾.
«Η Εκκλησία του Αγίου Σπυρίδωνα Καρδαμύλης δεν είναι παντελώς άγνωστη στην επιστήμη. Πολύ συνοπτικά έχουν αναφερθεί σε αυτήν οι R. Traquair, Β. Πατριαρχέας, Π. Λη-Φέρμορ και Δ. Βασιλειάδης.»⁽¹⁾

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Ο ναός του Αγίου Σπυρίδωνα Καρδαμύλης «ανήκει στον τύπο της μονόκλιτης καμαροσκέπαστης τρουλλαίας βασιλικής»⁽¹⁾.

Τυπολογία - Μορφολογία

Το καμπαναριό του ναού του Αγίου Σπυρίδωνα Καρδαμύλης είναι πυργοειδές, «βαθμιδωτό πώρινο καμπαναριο, 18^{ος} αιώνας»⁽²⁾. Υψώνεται στη νοτιοδυτική γωνία της εκκλησίας. Το καμπαναριό χωρίζεται σε πέντε τμήματα.

«Το καμπαναριό, με το μεγάλο ύψος και την μικρή διατομή του, αποτελεί ένα έντονα κατακόρυφο στοιχείο, που χαρακτηρίζει την μορφολογική σύνθεση της εκκλησίας.

Στο ψηλότερο σημείο της βάσης του είναι τοποθετημένη σπασμένη μαρμάρινη πλάκα με επιγραφή. Τα γράμματα είναι δυσανάγνωστα και σβησμένα. Ξεχωρίσαμε τις λέξεις:

‘...ΚΑΤΙΚΟΥ ΜΕΓΑΣ ΟΙΚΟΣ ΓΑΥΡΙΗΛ ΤΟΥΜΑΙΝΗΣ +ω+’

από τη βάση του καμπαναριού ξεκινά κτιστό πεζούλι που τρέχει σε όλο το μήκος της νότιας όψης της εκκλησίας και συνεχίζεται στην ανατολική πλευρά του τοίχους του κάστρου μέχρι την πύλη του, δημιουργώντας ένα υπαίθριο καθιστικό. Σε δύο σημεία του πάγκου (μπροστά από την είσοδο της εκκλησίας και κοντά στην πύλη του κάστρου), σε επαφή με αυτόν, είναι τοποθετημένα τα τμήματα δύο μικρών μαρμάρινων κιονίσκων, που προφανώς ανήκαν σε παλαιότερο κτίσμα.»

Το πρώτο τμήμα έχει ορθογωνική μορφή. Σε αυτό το τμήμα υπάρχουν ανοίγματα τα οποία είναι ορθογωνικά και έχουν ένα ορθογώνιο πλαίσιο, το οποίο έχει ανάγλυφους ρόδακες, έναν σε κάθε γωνία, δύο οριζόντια τοποθετημένους (τέσσερις μαζί με τους γωνιακούς) και τέσσερις τοποθετημένους κατακόρυφα (έξι μαζί με τους γωνιακούς).

Το δεύτερο τμήμα χωρίζεται με το πρώτο με μία διακοσμητική σειρά, η οποία περιέχει ανάγλυφους τριγωνικούς σχεδιασμούς. Επιπλέον, υπάρχουν δύο πολύ λεπτά σκαλίσματα, δύο επάλληλα κυμάτια⁽³⁾. Και σε αυτό το τμήμα υπάρχουν ανοίγματα, τα οποία είναι μονόλοβα με τοξωτό άνοιγμα και όχι ορθογώνια όπως στο προηγούμενο τμήμα. Στο σημείο που θα λέγαμε ότι ενώνονται οι παραστάτες του τόξου, με το τόξο, παρατηρούμε μια σειρά από λιθανάγλυφους διακοσμητικούς ρόδακες, με το ίδιο σχέδιο όπως και στο πρώτο τμήμα. Το θολωτό άνοιγμα το συνοδεύει τόξο με λιθανάγλυφα άνθη.

Το τόξο αυτό και οι λιθανάγλυφοι ρόδακες είναι το σημείο με το οποίο διαχωρίζεται το τρίτο από το δεύτερο τμήμα. Και σε αυτό το τμήμα υπάρχει μονόλοβο τοξωτό άνοιγμα, το οποίο είναι και πάλι πλαισιωμένο με ανάγλυφους ρόδακες. Το σχέδιο τους, όμως, είναι διαφορετικό από αυτό που συναντάται στα δύο προηγούμενα τμήματα, καθώς σε αυτό το τμήμα είναι ομόκεντροι κύκλοι «σύμβολα μυστικιστικά»⁽²⁾.

Ο διαχωρισμός του τέταρτου με το τρίτο τμήμα γίνεται με μία διακοσμητική σειρά από λιθανάγλυφους τριγωνικούς σχεδιασμούς. Και πάλι έχουμε μονόλοβο θολωτό άνοιγμα. Στο σημείο που ενώνεται το τόξο με τους παραστάτες του, υπάρχουν μία σειρά από ημικύκλια και τέσσερα πολύ λεπτά γείσα. Το τόξο πλαισιώνεται από τέσσερις λιθανάγλυφους ρόδακες. Επιπλέον, υπάρχουν αριστερά σκαλισμένος μισός ήλιος, μισό φεγγάρι και δεξιά ένας ακόμα ρόδακας⁽⁴⁾.

Το πέμπτο τμήμα διαχωρίζεται από το τέταρτο με μία σειρά από λιθανάγλυφα ημικύκλια σε σειρά, μία σειρά από ομόκεντρους κύκλους, οι οποίοι καλύπτουν ο ένας τον άλλο. Στο πέμπτο τμήμα ανήκει και η στέψη του καμπαναριού που είναι «τετραγωνική πυραμίδα»⁽¹⁾ στη βάση του έχει δύο λιθανάγλυφους ρόδακες, έναν δεξιά, έναν αριστερά. Υπάρχει ένα κυκλικό άνοιγμα, το οποίο πλαισιώνεται από μικρούς σκαλιστούς κύκλους. Ακριβώς από πάνω του έχουμε τρεις ακόμα λιθανάγλυφους ρόδακες. Πάνω από τους ρόδακες υπάρχει μία σειρά από σκαλισμένους κύκλους. Παράλληλα με αυτή τη σειρά υπάρχει μία άλλη σειρά, όπου στο κέντρο έχει έναν λιθανάγλυφο αετό, ενώ δεξιά και αριστερά του είναι δύο λιθανάγλυφοι ρόδακες. Πιο πάνω υπάρχουν δύο ακόμα σειρές από λιθανάγλυφους ρόδακες ένας και δύο μισοί στην πρώτη σειρά και δύο στη δεύτερη σειρά. Στο τελείωμα υπάρχει ένας ακόμα ρόδακας, τρία επάλληλα κυμάτια.

Φθορές-Στατική Επάρκεια

«Το καμpanαριό είναι κτισμένο από λαξευτό πορόλιθο τοποθετημένα ακανόνιστα στη βάση και σε ισόδομο σύστημα στον κορμό. Πριν από τις αναστηλωτικές εργασίες σιδηροδεσιές ενίσχυαν την αντοχή του. Μία από τις σιδερένιες ράβδους τους βρέθηκε δίπλα στην δυτική πλευρά της εκκλησίας.»⁽¹⁾

Δε φαίνεται να υπάρχει κάποια σημαντική φθορά. Πιθανότατα γιατί «στο καμpanαριό έγιναν αναστηλωτικές εργασίες το 1960.»⁽¹⁾

(1) Μιχαηλίδης Μ. – Χριστοφορίδου Α., «ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ», Σπουδαστήριο Ιστορίας Της Αρχιτεκτονικής, τόμος 2^{ος}, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 1989, σελίδα 301, 305, 306

(2) Θεοδωρακάκου-Βαρελίδου Π. Πόπη, διδακτορική διατριβή, Ε.Μ.Π., «Λιθανάγλυφα κοσμικών και ταφικών μνημείων της Μάνης περιόδου 1780/1800 – 1930», Αθήνα 1999, σελίδα 132, 133.

(3) Χαρακτηρίζονται ως επάλληλα κυμάτια στη διδακτορική διατριβή της Πόπης Π. Θεοδωρακάκου – Βαρελίδου και στη μελέτη των Μιχαηλίδη Μ. – Χριστοφορίδου Α.

(4) Οι χαρακτηρισμοί για τους ρόδακες και τα λιθανάγλυφα διακοσμητικά είναι βασισμένα στη διδακτορική διατριβή της Πόπης Π. Θεοδωρακάκου – Βαρελίδου.

ΠΡΟΑΣΤΕΙΟ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου

Εικόνα 2
Ιερός ναός Αγίου Νικολάου (νότια όψη), Προάστειο
Πηγή Παλαντζάς ο.π., σελίδα 311

Γενικά Στοιχεία

«Ο Άγιος Νικόλαος είναι η μεγαλύτερη και από τις παλαιότερες εκκλησίες του Πραστίου. Βρίσκεται στο κέντρο του χωριού και λειτουργεί σαν ενοριακός ναός. Η αφιέρωση του ναού στον Αγ. Νικόλαο, προστάτη των ναυτικών, επισημαίνει την ναυτική παράδοση των κατοίκων, που συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας.»⁽¹⁾

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

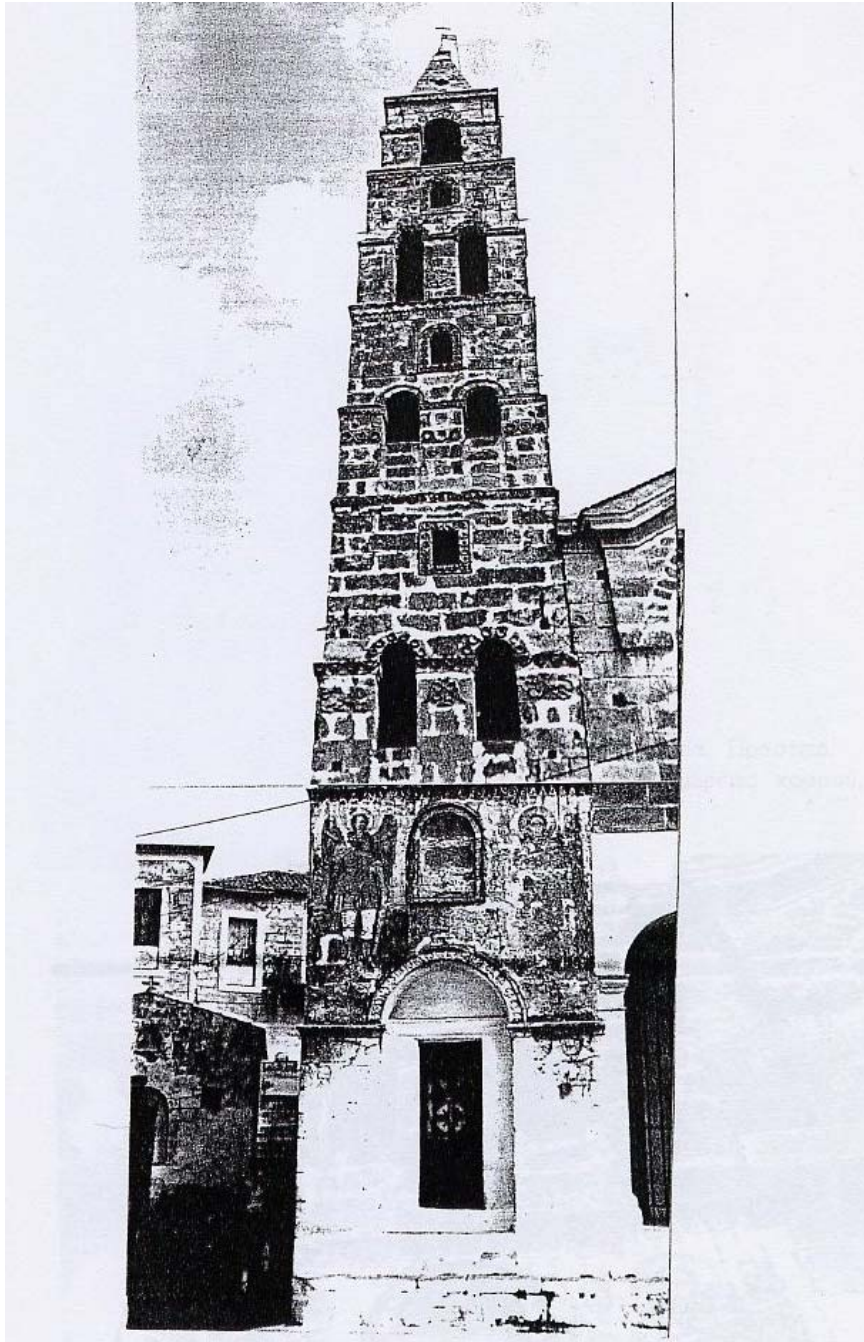
«Ο ναός του Αγίου Νικολάου ακολουθεί σε διάταξη τον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου μετά τρούλου, που σημειώνει μεγάλη διάδοση κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας σε όλο τον ελλαδικό χώρο και ιδιαίτερα στην Πελοπόννησο.»⁽¹⁾

Τυπολογία - Μορφολογία

Το καμπαναριό του Αγίου Νικολάου είναι του «18^{ου} αιώνα» και «έχει βαθμιδωτή διαμόρφωση»⁽²⁾
«Στο μέσον της δυτικής όψεως του ναού, ορθώνεται η επιβλητική κατασκευή του πυργοειδούς κωδωνοστασίου. Έργο τολμηρό. Έχει συνολικό ύψος 17,50μ. (μέχρι τη βάση του σιδερένιου σταυρού της κορυφής του) και φθάνει την καταπληκτική αναλογία ύψους προς πλευρά 1:5,65 (στενή πλευρά) και 1:7,95 (μακρά πλευρά). Κτισμένο από τέλεια λαξευμένη ισόδομη τοιχοποιία από πωρόλιθο με αφανείς τους αρμούς, αποτελεί εξαίρετο δείγμα κατασκευαστικής εμπειρίας. Η προηγμένη αρχιτεκτονική του, με έντονα τα γνωρίσματα των δυτικών επιδράσεων, το ξεχωρίζει αμέσως από την υπόλοιπη σύνθεση : Είναι φανερό πως αντιπροσωπεύει την τελευταία προσθετική φάση στην πορεία της εξέλιξης του μνημείου.

Την σύνθεση του κωδωνοστασίου χαρακτηρίζει η τυπική για την περιοχή καθ' ύψος διαίρεση σε τρία τμήματα με διαφορετική λειτουργική σημασία το καθένα. Το κατώτερο τμήμα (ύψους 5,60μ.) είναι η βάση, ακολουθεί ο κορμός (ύψους 8,25μ.) διαιρεμένος και διαρθρωμένος σε τρεις «ορόφους» (επί μέρους ύψη από κάτω προς τα άνω 3,10μ., 2,60μ. και 2,55μ.), και τέλος η στέψη, με την μορφή οξυκόρυφης πυραμίδας (ύψους 3,65μ. μέχρι την βάση του σιδερένιου σταυρού της κορυφής της). Παρατηρούμε έτσι μια βαθμιαία προς τα άνω μείωση του ύψους των ορόφων, η οποία συνοδεύεται και από αντίστοιχη μείωση των διαστάσεων της κατόψεως των υπερκειμένων ορόφων που κτίζονται σε εσοχή, με την μεσολάβηση καταλλήλων διαγωνίων ενισχύσεων της τοιχοποιίας, στο εσωτερικό κενό του πύργου και στην στάθμη εναλλαγής των «ορόφων» του.

Στο σημείο αυτό θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άποψη ότι το καθολικό της μονής στη θέση αυτή επέζησε της καταστροφής και, μετά από επισκευή του, απετέλεσε τον ενοριακό ναό στο κέντρο του χωριού, που ξανακτίστηκε πάνω στα ερείπια του βυζαντινού οικισμού.

Εικόνα 3
Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου (δυτική όψη), Προάστειο
Πόπη Π.Θεοδωρακάκου – Βαρελίδου ο.π., σελίδα 163

Πυργοειδές Κωδωνοστάσιο : Όπως ήδη σημειώσαμε, πρόκειται για την τελευταία προσθετική φάση στην πορεία της εξελίξεως του μνημείου. Η ακριβής χρονολογία ιδρύσεώς του δεν είναι γνωστή εξαιτίας της διάρθρωσης του υλικού της εντοιχισμένης στην δυτική πλευρά του αρχικής επιγραφής. Ωστόσο η χρονολογία (1789) που διασώζει η μαρμάρινη εγχάρακτη επιγραφή στην ίδια πλευρά του πύργου του (και

που αναφέρεται σε ανακαίνισή του με έξοδα των ενοριτών), είναι βασικής σημασίας στοιχείο, δεδομένου ότι αποτελεί το terminus ante quem για την ίδρυσή του, που θα πρέπει να ανάγεται στις αρχές περίπου του 18^{ου} αι., λαμπρή περίοδο οικονομικής και πολιτιστικής άνθισης της περιοχής.»⁽¹⁾

Εικόνα 4
Ιερός ναός Αγίου Νικολάου (νοτιοανατολική άποψη), Προάστειο
Πηγή Παλαντζάς ο.π., σελίδα 312

Ο Άγιος Νικόλαος εκτιμάται ότι είναι του 18^{ου} αιώνα⁽²⁾. «Πανύψηλο με βαθμιδωτή διαμόρφωση. Τη βάση του κεντρικού θολωτού μονόλοβου ανοίγματος διατρέχει ανάγλυφη διακοσμητική ταινία από πωρόλιθο με τριγωνικά ομοιόθετα σχήματα σε γραμμική διάταξη. Αριστερά και δεξιά πάνω από το ίδιο θολωτό άνοιγμα έκκεντρα εντοιχισμένη “μαρμάρα”» φέρει το σύμβολο του σταυρού και επιγραφή “1789 ΙΟΥΝΙΟΥ 1 / ΤΟ ΠΑΡΟΝ / ΚΑΜΠΑΝΑΡΙΟΝ / ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΤΗ ΔΙΑ ΕΞΟΔΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΩΝ ΕΝΟΡΙΤΩΝ / ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ Κ.”

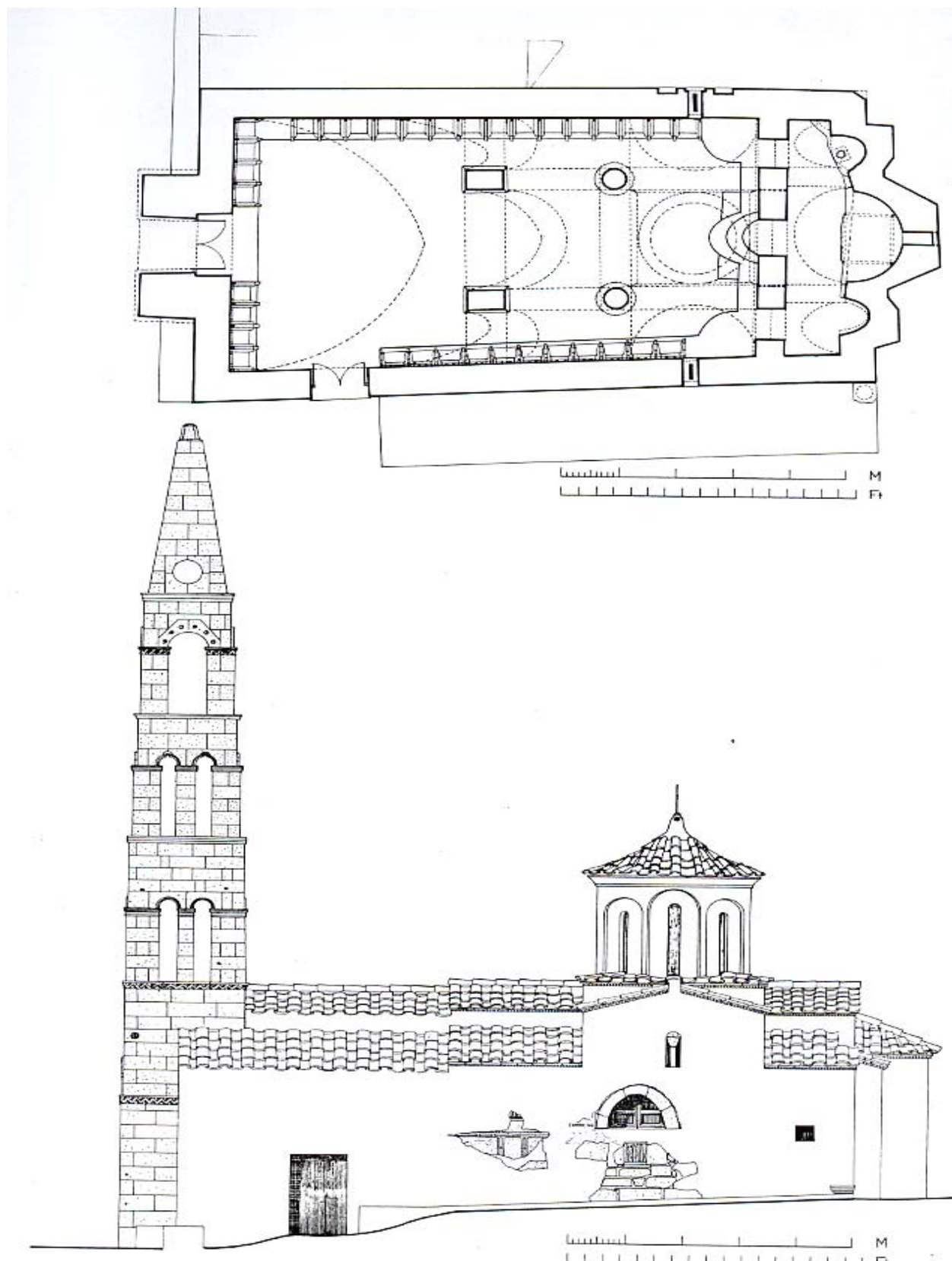
Εικόνα 5
Ιερός ναός Αγίου Νικολάου (βορριοανατολική άποψη), Προόστειο
Πηγή Παλαντζάς ο.π., σελίδα 315

Εκατέρωθεν της ένθετης αυτής πλάκας έχουν σκαλιστεί σε "πουριά" τα σύμβολα του ήλιου αριστερά και της σελήνης δεξιά (θέματα γνώριμα από την εικονογραφία της Σταύρωσης).

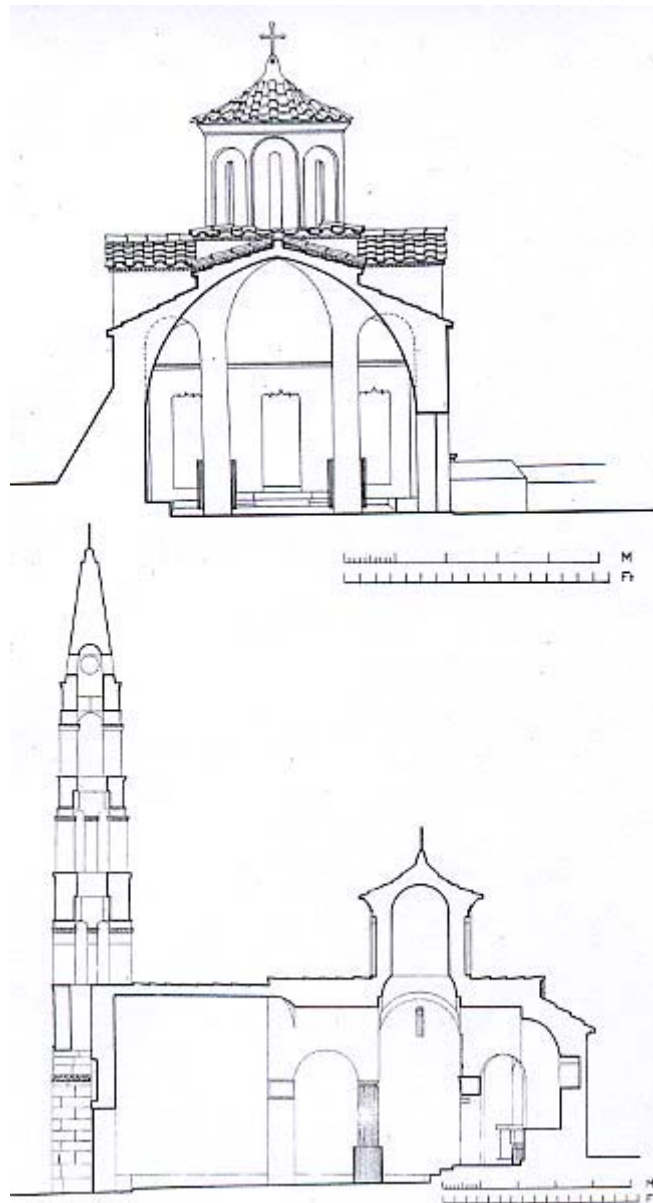
Δύο κυκλικού ρόδακες πλαισιώνουν τη ζώνη αυτή.

Πάνω από τη λιθανάγλυφη ταινία έχει σκαλιστεί ζεύγος φιδιών⁽³⁾.

Την πολυσήμαντη θεματολογία του ολοκληρώνει το διακοσμητικό ανάγλυφο περίζωμα που απεικονίζει τεθλασμένη γραμμή κάτω από το δίλοβο άνοιγμα του καμπαναριού.»⁽²⁾

Εικόνα 6
 Ιερός ναός Αγίου Νικολάου (κάτοψη και νότια όψη), Προάστειο
 Πηγή Παλαντζάς ο.π., σελίδα 316

Εικόνα 7
Ιερός ναός Αγίου Νικολάου (τομή κατά πλάτος του νάρθηκα και κατά μήκος
τομή), Προάστειο
Πηγή Παλαντζάς ο.π., σελίδα 316

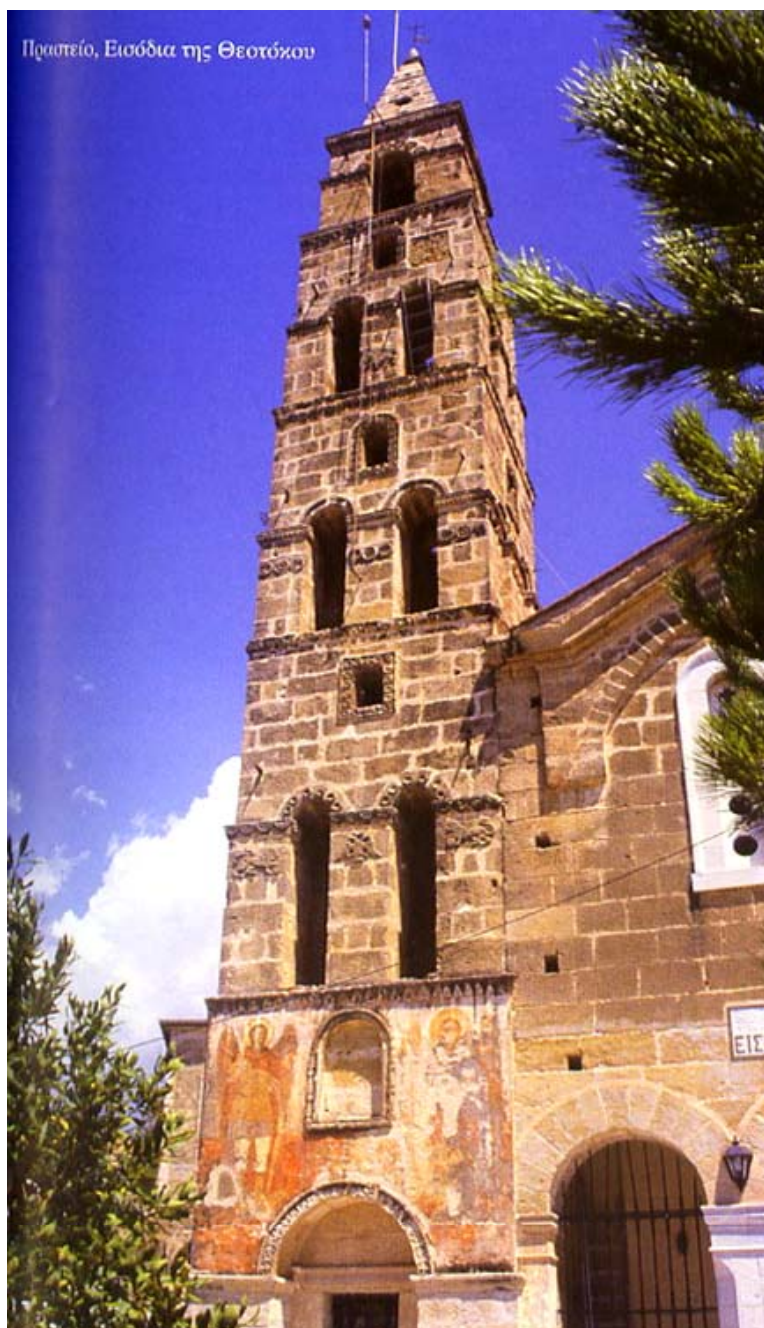
(1) Παλαντζάς, Β., «ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ», Σπουδαστήριο Ιστορίας Της Αρχιτεκτονικής, τόμος 3^{ος}, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 1989, σελίδα 312, 317, 318, 322

(2) Πόπη Π Θεοδορακάκου Βαρελίδου, διδακτορική διατριβή, Ε.Μ.Π., «Λιθανάγλυφα κοσμικών και ταφικών μνημείων της Μάνης περιόδου 1780/1800 – 1930», Αθήνα 1999, σελίδα 134, 135.

(3) Πόπη Π Θεοδορακάκου Βαρελίδου, ο. π., Το φίδι είναι «σύμβολο φαλλικό, δηλώνει τη δημιουργική δύναμη του ανδρός, αλλά επίσης αντιπροσωπεύει τους νεκρούς και τους νεκρούς ήρωες.», σελίδα 134.

ΠΡΟΑΣΤΕΙΟ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Εισόδια της Θεοτόκου

Εικόνα 8

Ιερός Ναός Εισόδια της Θεοτόκου

**Πηγή: Γ. Η. Βενιζέλας, «Μάνη Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός»,
εκδόσεις ΑΛΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ, 2003, σελίδα 77**

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Το καμπαναριό τυπολογικά είναι βαθμιδωτό πυργοειδές του 18^{ου} αιώνα. Χωρίζεται σε έξι τμήματα. Το πρώτο τμήμα έχει ορθογώνια μορφή. Αποτελείται από ένα μονόλοβο θολωτό άνοιγμα, το οποίο αποτελεί και μέρος της εισόδου στο ναό. Το τόξο πλαισιώνει μία ανάγλυφη κοσμητική ταινία. Πάνω από αυτό το άνοιγμα υπάρχει μία μεγάλη αγιογραφία με δύο μορφές, ανάμεσα στις οποίες υπάρχει ένα μικρό τοξωτό άνοιγμα, το οποίο ουσιαστικά είναι σκαλισμένο στον τοίχο.

Το δεύτερο τμήμα διαχωρίζεται με το πρώτο με μία διακοσμητική ζώνη, η οποία έχει με ομόλογα σκαλισμένα ανάγλυφα τρίγωνα⁽¹⁾. Έχει ένα δίλοβο τοξωτό άνοιγμα (ένα σε κάθε όψη, εκτός από αυτή που είναι συνέχεια του ναού). Στο σημείο που ενώνονται οι παραστάτες των τόξων με το τόξο, υπάρχει μία ακόμα διακοσμητική ζώνη, η οποία πλαισιώνει και τα τόξα και η οποία έχει την ίδια θεματολογία (αποτελείται από μικρούς κύκλους) με αυτή που συναντάτε στο πρώτο τμήμα του καμπαναριού. Στο δεξί και στον αριστερό ορθοστάτη του τόξου υπάρχει από ένα ανάγλυφο λιοντάρι. Το καθένα από αυτά είναι στραμμένο προς το μεσαίο και κεντρικό ορθοστάτη του τόξου. Ταυτόχρονα, ο κεντρικός ορθοστάτης των δύο τόξων διακοσμείται από ένα δικέφαλο αετό, ο οποίος είναι με ανεπτυγμένα τα φτερά^(*). Πάνω από τα δύο τόξα υπάρχει ένα ακόμα άνοιγμα. Αυτό, όμως το άνοιγμα είναι ορθογωνικό και πλαισιώνεται από την ίδια ανάγλυφη διακοσμητική ταινία με αυτή που διακοσμεί τα τοξωτά ανοίγματα.

Το τρίτο τμήμα διαχωρίζεται και πάλι με μία ανάγλυφη διακοσμητική ζώνη. Αποτελείται από ένα δίλοβο τοξωτό άνοιγμα (ένα σε κάθε όψη). Τα ανοίγματα πλαισιώνονται από μία ανάγλυφη διακοσμητική ταινία. Στους παραστάτες των τόξων παρατηρούμε από μία σειρά με διακοσμητικούς ρόδακες. Πάνω από τα τόξα υπάρχει ένα ακόμα μονόλοβο τοξωτό άνοιγμα, το οποίο και αυτό πλαισιώνεται από ανάγλυφη ταινία.

Το τέταρτο τμήμα διαχωρίζεται και αυτό με το τρίτο με μία ανάγλυφη διακοσμητική ζώνη. Αποτελείται από ένα δίλοβο τοξωτό άνοιγμα (ένα σε κάθε όψη). Πάνω από τα τόξα υπάρχει ένα ακόμα μονόλοβο τοξωτό άνοιγμα. Όλα τα ανοίγματα πλαισιώνονται από μία ανάγλυφη διακοσμητική ζώνη.

Το πέμπτο τμήμα και πάλι διαχωρίζεται με το τέταρτο με μία ανάγλυφη ζώνη. Αποτελείται από ένα μονόλοβο τοξωτό άνοιγμα, το τόξο του οποίου πλαισιώνουν ανάγλυφοι ρόδακες.

Το έκτο τμήμα χωρίζεται με το πέμπτο με μία διακοσμητική ζώνη και αποτελεί τη στέψη του καμπαναριού. «Η στέψη είναι κόλουρη πυραμίδα με "ανακουφιστική οπή" μετωπικά αναπτυγμένη.»⁽²⁾

(1) Πόπη Π Θεοδωρακάκου Βαρελίδου, διδακτορική διατριβή, Ε.Μ.Π., «Λιθανάγλυφα κοσμικών και ταφικών μνημείων της Μάνης περιόδου 1780/1800 – 1930», Αθήνα 1999, Τα τρίγωνα είναι σύμβολα μεταφυσικά.

(2) Πόπη Π Θεοδωρακάκου Βαρελίδου, ο.π., σελίδα 133, 134

(*) Ο αετός είναι σύμβολο του βυζαντίου. Τα δύο λιοντάρια πιθανότατα να συμβολίζουν τη δύναμη και την ισχύ της πίστης. Ίσως και να ζητούν δύναμη για το χωριό.

ΚΑΣΤΑΝΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός ναός Αγίου Πέτρου

Εικόνα 9

Ιερός ναός Αγίου Πέτρου

**Πηγή: Γ. Η. Βενιζέλας, «Μάνη Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός»,
εκδόσεις ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ, 2003, σελίδα 84**

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Τυπολογία - Μορφολογία

Το καμπαναριό του Αγίου Πέτρου τυπολογικά ανήκει στα πυργοειδή. Αποτελείται από τέσσερα τμήματα. Το πρώτο αποτελεί και μέρος της εισόδου της εκκλησίας. Έχει τρία μονόλοβα τοξωτά ανοίγματα. Στο σημείο που ενώνονται οι παραστάτες του τόξου με το τόξο υπάρχει από μία μικρή πέτρινη προεξοχή, η οποία έχει τοποθετηθεί μέσα στο σώμα των παραστατών. Πάνω από κάθε τόξο υπάρχει από μία μονόβολη τοξωτή εσοχή, σκαλισμένη στην πέτρα. Καθένα τόξο έχει και από ένα μαρμάρινο πλαίσιο.

Το δεύτερο τμήμα διαχωρίζεται από το πρώτο με ένα λεπτό διακοσμητικό κυμάτιο, πάνω στο οποίο υπάρχουν ημικύκλια. Στο τμήμα αυτό υπάρχουν και δύο μονόλοβα ανοίγματα σε κάθε όψη. Στο σημείο όπου ενώνονται οι παραστάτες του τόξου με το τόξο, υπάρχει ένα ακόμα διακοσμητικό κυμάτιο. Ακριβώς στη μέση ανάμεσα στα δύο τόξα υπάρχει και ένα ευγονικό⁽¹⁾. Πάνω από το σύμβολο ευγονίας είναι ένα μονόλοβο θολωτό σκάλισμα στην πέτρα.

Το τρίτο τμήμα χωρίζεται από το δεύτερο με ένα ακόμα κυμάτιο. Υπάρχει ένα μονόλοβο τοξωτό άνοιγμα, ένα σε κάθε όψη. Έχουμε ένα ακόμα κυμάτιο και πάλι στην ένωση των παραστατών του τόξου με το τόξο. Πάνω από κάθε τόξο υπάρχει και πάλι ένα ευγονικό.

Το τέταρτο και τελευταίο τμήμα είμαι η στέψη του καμπαναριού. αποτελείται από μία κόλουρη πυραμίδα.

(1) Οι χαρακτηρισμοί για την τυπολογία του καμπαναριού και ανάλυση των συμβόλων, τα οποία βρίσκονται σε αυτό έχουν γίνει με βάση τη διδακτορική διατριβή, της κυρίας Πόπης Π Θεοδωρακάκου Βαρελίδου, Ε.Μ.Π., «Λιθανάγλυφα κοσμικών και ταφικών μνημείων της Μάνης περιόδου 1780/1800 – 1930», Αθήνα 1999, κεφάλαιο «Καμπαναριά».

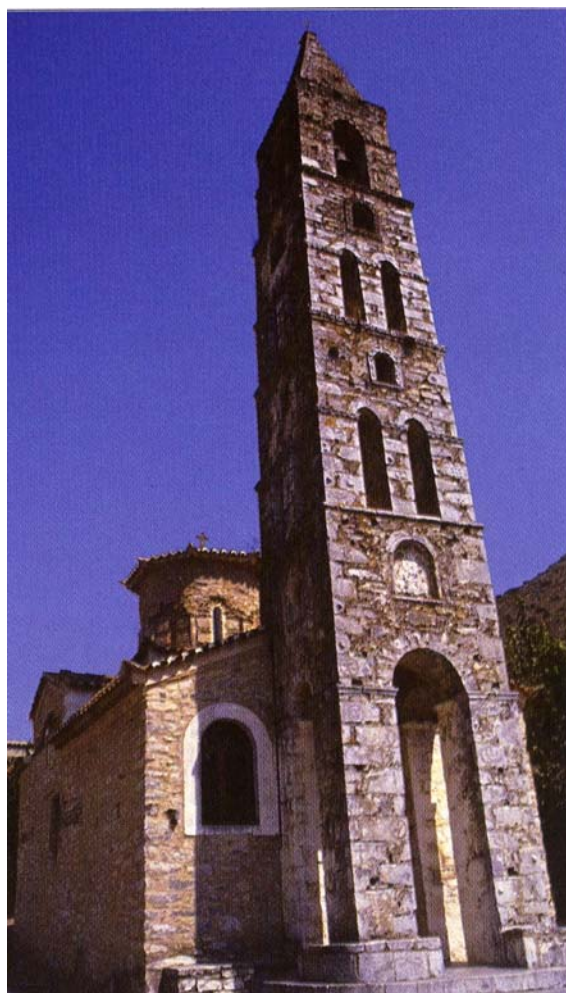
ΜΗΛΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρα

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Τυπολογία – Μορφολογία

Στο ναό του σωτήρα το καμπαναριό είναι πυργοειδές. Χωρίζεται σε πέντε τμήματα(*).

Εικόνα 10

Ιερός Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρα, Μηλιά
Πηγή: Γ. Η. Βενιζέλας, «Μάνη Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός»,
εκδόσεις ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ, 2003, σελίδα 87

Το πρώτο τμήμα αποτελείται από τρία μονόλοβα τοξωτά ανοίγματα, τα οποία είναι μέρος της εισόδου του ναού. Στο σημείο όπου ενώνονται οι παραστάτες του τόξου με το τόξο, υπάρχουν δύο επάλληλα κυμάτια. Πάνω από το τόξο υπάρχει μία μονόλοβη εσοχή στον τοίχο, στην οποία υπήρχε κάποια εικόνα.

Στο δεύτερο τμήμα διαχωρίζεται από το τρίτο με ένα κυμάτιο. Και αυτό έχει δύο μονόλοβα τοξωτά ανοίγματα και μία τοξωτή εσοχή πάνω από τα τόξα.

Το τρίτο τμήμα διαχωρίζεται με το δεύτερο όπως και το δεύτερο από το πρώτο. Υπάρχουν και εδώ δύο μονόλοβα ανοίγματα και πάνω από τα τόξα μία μονόλοβη τοξωτή εσοχή.

Το τέταρτο τμήμα αποτελείται από ένα μονόλοβο τοξωτό άνοιγμα. Εκεί που ενώνονται οι παραστάτες του τόξου με το τόξο, υπάρχει δύο επάλληλα κυμάτια. Σε αυτό το σημείο είναι και η καμπάνα.

Το πέμπτο και τελευταίο τμήμα του αποτελεί τη στέψη του καμπαναριού. η στέψη είναι κόλουρη πυραμίδα⁽¹⁾.

Φθορές – Στατική Επάρκεια

Σε ότι αφορά τη στατικότητα του καμπαναριού, δεν παρατηρούνται κάποια ιδιαίτερα ή βασικά προβλήματα. Υπάρχουν βέβαια φυσικές φθορές λόγω χρόνου και καιρικών συνθηκών.

**Διατηρούμε μία επιφύλαξη σε ότι αφορά βορινό και το νότιο τμήμα του καμπαναριού, καθώς η ανάλυση της τυπολογίας του έγινε με βάση τη φωτογραφία*

(1) Οι χαρακτηρισμοί για την τυπολογία του καμπαναριού έχουν γίνει με βάση τη διδακτορική διατριβή, της κυρίας Πόπης Π Θεοδωρακάκου Βαρελίδου, Ε.Μ.Π., «Λιθανάγλυφα κοσμικών και ταφικών μνημείων της Μάνης περιόδου 1780/1800 – 1930», Αθήνα 1999, κεφάλαιο «Καμπαναριά».

ΑΡΕΟΠΟΛΗ ΛΑΚΩΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Ταξιαρχών

Εικόνα 11

Ιερός Ναός Ταξιαρχών

**Πηγή: Γ. Η. Βενιζέλας, «Μάνη Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός»,
εκδόσεις ΑΛΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ, 2003, σελίδα 108**

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Το καμπαναριό του Ιερού Ναού είναι πυργοειδές. Αποτελείται από έξι τμήματα^(*). Το πρώτο τμήμα στηρίζεται σε μία ορθογώνια βάση. Έχει δύο μονόλοβα θολωτά ανοίγματα. Κάθε τμήμα διαχωρίζεται από το επόμενο με ένα κυμάτιο. Και το δεύτερο και το τρίτο τμήμα αποτελούνται από δύο μονόλοβα θολωτά ανοίγματα.

Το τέταρτο τμήμα αποτελείται από ένα μονόλοβο τοξωτό άνοιγμα. Χωρίζεται από το πέμπτο με ένα κυμάτιο.

Το πέμπτο τμήμα είναι ένα ορθογώνιο. Έχει ένα κυκλικό άνοιγμα ακριβώς στο κέντρο του.

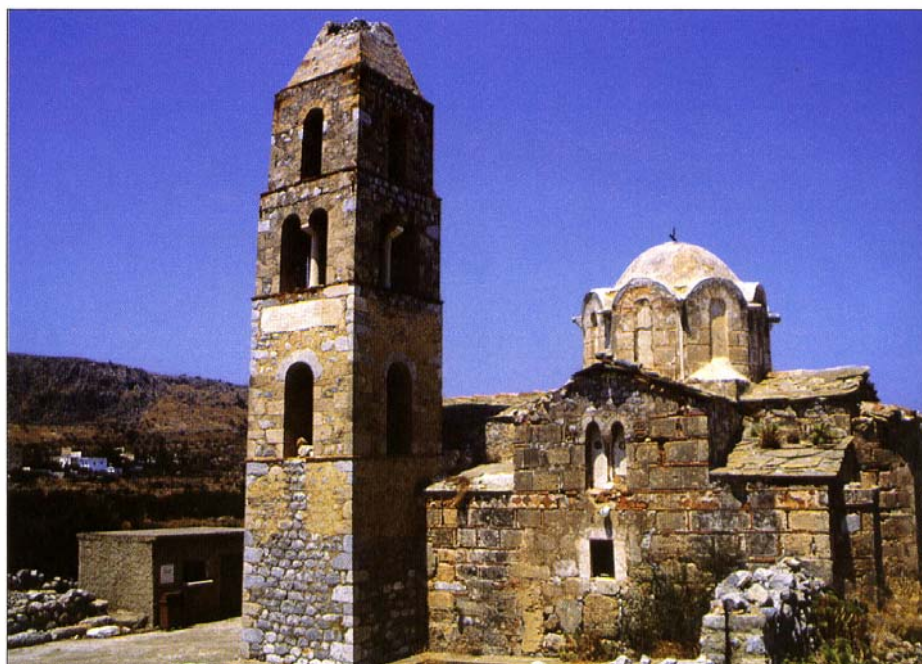
Το έκτο τμήμα είναι το τελευταίο. Αποτελεί τη στέψη του καμπαναριού. η τυπολογία του είναι ένα οκτάγωνο. Σε κάθε πλευρά του έχει ένα ωοειδές περίτεχνο σκάλισμα⁽¹⁾.

(*) Διατηρούμε μία επιφύλαξη σε ότι αφορά τις άλλες όψεις του καμπαναριού, καθώς η ανάλυση της τυπολογίας του έγινε με βάση τη φωτογραφία

(1) Οι χαρακτηρισμοί για την τυπολογία του καμπαναριού έχουν γίνει με βάση τη διδακτορική διατριβή, της κυρίας Πόπης Π Θεοδωρακάκου Βαρελίδου, Ε.Μ.Π., «Λιθανάγλυφα κοσμικών και ταφικών μνημείων της Μάνης περιόδου 1780/1800 – 1930», Αθήνα 1999, κεφάλαιο «Καμπαναριά».

ΟΧΙΑ ΛΑΚΩΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου

Εικόνα 12

Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου

Πηγή: Γ. Η. Βενιζέλας, «Μάνη Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός»,
εκδόσεις ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ, 2003, σελίδα 140.

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Τυπολογία – Μορφολογία

Το καμπαναριό του Αγίου Νικολάου είναι πυργοειδές «δαθμιδωτό, πιθανότατα χωρίς πλαστική έκφραση»⁽¹⁾. Χωρίζεται σε πέντε τμήματα. Το πρώτο τμήμα αποτελείται από ένα ορθογώνιο, το οποίο λειτουργεί και ως βάση του υπόλοιπου καμπαναριού. διαχωρίζεται με το δεύτερο τμήμα με ένα λεπτό κυμάτιο.

Το δεύτερο τμήμα είναι και αυτό ορθογωνικό. Στη μέση, όμως, κάθε πλευράς έχει από ένα μονόλοβο τοξωτό άνοιγμα(1). Πάνω από

τόξο, το οποίο βρίσκεται στη νότια όψη του ναού υπάρχει μία μαρμάρινη πλάκα με μία επιγραφή.

Το τρίτο τμήμα του καμπαναριού είναι επίσης ορθογωνικό με δίλοβο τοξωτό άνοιγμα, ένα σε κάθε όψη του. Το δίλοβο άνοιγμα το στηρίζει ένας μαρμάρινος κιονίσκος⁽¹⁾.

Το τέταρτο τμήμα είναι και πάλι ορθογωνικό με ένα μονόλοβο τοξωτό άνοιγμα, ένα σε κάθε όψη του καμπαναριού.

Το πέμπτο τμήμα αποτελεί τη στέψη του καμπαναριού. Η στέψη του είναι «πυραμιδοειδή»⁽¹⁾.

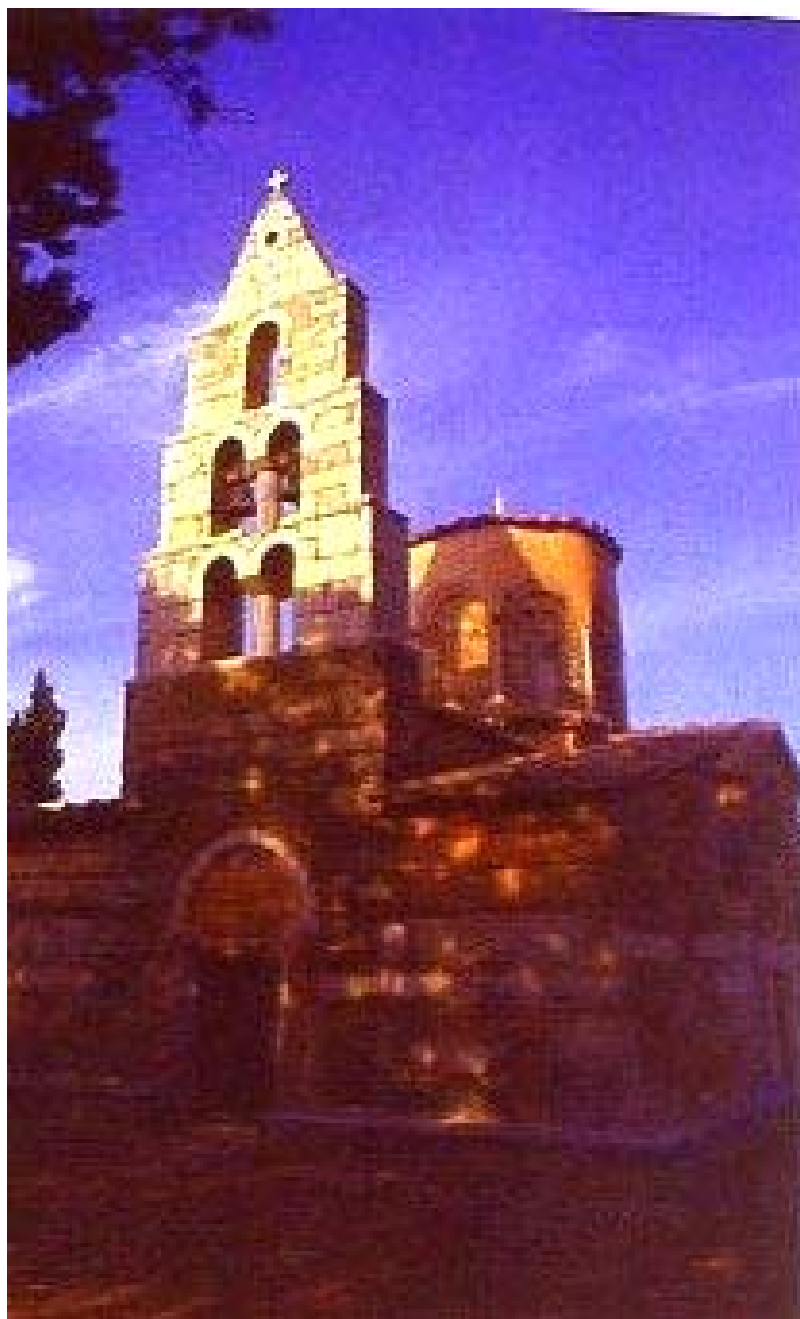
Φθορές – Στατική Επάρκεια

Το καμπαναριό δεν φαίνεται να έχει κάποιο πρόβλημα στατικής επάρκειας. Πιθανότατα να είναι χτισμένο σε διαφορετικές περιόδους, καθώς υπάρχει διαφορά στις πέτρες της τοιχοποιίας του. Η μόνη φθορά, η οποία είναι εμφανέστατη, είναι αυτή που έχει υποστεί η στέψη του. Η στέψη φαίνεται να είναι φθαρμένη – γκρεμισμένη στην κορυφή της. Και για αυτό το λόγο δεν ξέρουμε αν τελείωνε σε κάποιο σταυρό, όπως συμβαίνει με τους περισσότερους ναούς, με πυργοειδές καμπαναριό στη Μάνη.

(1) Πόπη Π Θεοδωρακάκου Βαρελίδου, διδακτορική διατριβή, Ε.Μ.Π., «Λιθανάγλυφα κοσμικών και ταφικών μνημείων της Μάνης περιόδου 1780/1800 – 1930», Αθήνα 1999, κεφάλαιο «Καμπαναριά», σελίδα 140.

ΧΑΡΟΥΔΑ ΛΑΚΩΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Ταξιαρχών

Εικόνα 13

Ιερός Ναός Ταξιαρχών

Πηγή: Γ. Η. Βενιζέλας, «Μάνη Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός»,
εκδόσεις ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ, 2003, σελίδα 108

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Τυπολογία – Μορφολογία

Η τυπολογία του καμπαναριού είναι πυργοειδή, βαθμιδωτό. Χωρίζεται σε πέντε τμήματα, το πρώτο τμήμα είναι μία ορθογωνική βάση, η οποία ξεκινάει πάνω από την κύρια είσοδο του ναού.

Το δεύτερο τμήμα του καμπαναριού είναι δίλοβο με τοξωτό άνοιγμα. Τα δύο τόξα διαχωρίζονται μεταξύ τους με ένα μαρμάρινο κιονίσκο, ο οποίος εκτός από ότι τα διαχωρίζει, τα στηρίζει κιόλας.

Το τρίτο τμήμα είναι πιο μικρό από το πρώτο τμήμα και έχει και αυτό ένα δίλοβο τοξωτό άνοιγμα, το οποίο διαχωρίζεται από ένα μαρμάρινο κιονίσκο. Και σε αυτό το σημείο ο κιονίσκος εκτός από το διαχωρισμό, συμβάλλει και στη στήριξη των δύο τοξωτών ανοιγμάτων.

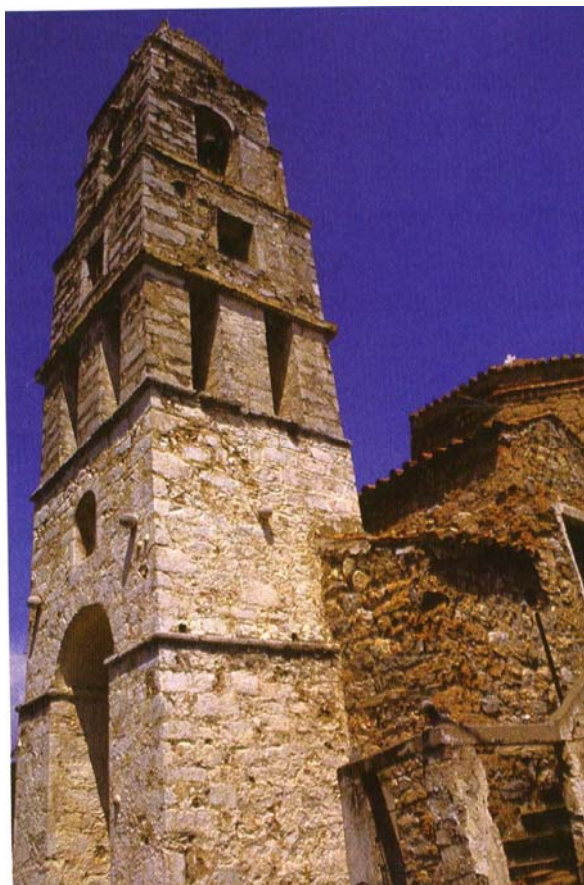
Το τέταρτο τμήμα του καμπαναριού είναι ακόμα πιο μικρό. Αποτελείται από ένα ορθογώνιο, το οποίο περιέχει ένα μονόλοβο τοξωτό άνοιγμα.

Το πέμπτο και τελευταίο τμήμα του καμπαναριού αποτελεί τη στέψη του. Η τυπολογία της στέψης είναι τριγωνική. Έχει ένα μικρό κυκλικό άνοιγμα και στην κορυφή υπάρχει και ένας μαρμάρινος σταυρός⁽¹⁾.

(1) Οι χαρακτηρισμοί για την τυπολογία του καμπαναριού έχουν γίνει με βάση τη διδακτορική διατριβή, της κυρίας Πόπης Π Θεοδορακάκου Βαρελίδου, Ε.Μ.Π., «Λιθανάγλυφα κοσμικών και ταφικών μνημείων της Μάνης περιόδου 1780/1800 – 1930», Αθήνα 1999, κεφάλαιο «Καμπαναριά».

ΒΟΡΕΙΟ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου

Εικόνα 14

Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου, Βόρειο

**Πηγή: Γ. Η. Βενιζέλας, «Μάνη Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός»,
εκδόσεις ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ, 2003, σελίδα 57**

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Τυπολογία – Μορφολογία

Το καμπαναριό τυπολογικά είναι πυργοειδές. Χωρίζεται σε πέντε τμήματα. Το πρώτο τμήμα του είναι ένα ορθογώνιο με τοξωτό άνοιγμα που αποτελεί και την είσοδο προς το ναό. Στο σημείο όπου γίνεται η

έδραση των παραστατών με το τόξο, υπάρχει ένα λεπτό πέτρινο γείσο(κυμάτιο). Πάνω από το τοξωτό άνοιγμα παρατηρούνται δύο ευγονικά^(*), τα οποία είναι τοποθετημένα στις δύο άκρες της όψης. Ανάμεσα και πάνω από τα ευγονικά και το κεντρικό τοξωτό άνοιγμα υπάρχει ένα ακόμα πιο μικρό τοξωτό άνοιγμα. Επίσης ένα ευγονικό υπάρχει και στη βόρεια όψη και είναι τοποθετημένο στο κέντρο της τοιχοποιίας για να δεσπόζει.

Το δεύτερο τμήμα του καμπαναριού διαχωρίζεται και πάλι από ένα λεπτό γείσο. Σε κάθε όψη του καμπαναριού υπάρχουν από δύο ορθογωνικά ανοίγματα, τα οποία φτάνουν έως τη βάση του τρίτου τμήματος.

Το τρίτο τμήμα διαχωρίζεται με το δεύτερο τμήμα με μία μικρής διατομής πλάκα από πέτρα. Σε κάθε όψη του τμήματος αυτού υπάρχει από ένα μικρό ορθογώνιο άνοιγμα, σαν παράθυρο.

Το τέταρτο τμήμα είναι λίγο πιο μέσα από το τρίτο τμήμα. Στο κέντρο αυτού του τμήματος υπάρχει από ένα μονόλοβο τοξωτό άνοιγμα. Οι παραστάτες του τόξου είναι ορθογώνιοι και είναι πιο έξω από το υπόλοιπο τόξο. Για αυτό το λόγο, φαίνεται λες και ανάμεσα στο τόξο και τους παραστάτες του υπάρχει διαχωριστική πλάκα.

Το πέμπτο και τελευταίο τμήμα του καμπαναριού είναι η στέψη του. Η στέψη φαίνεται σαν οκτάγωνο^(**).

Φθορές – Στατική Επάρκεια

Το καμπαναριό δε φαίνεται να έχει ρωγμές ή κάποιο άλλο πρόβλημα στατικής επάρκειας.

(*) Ευγονικό : Ευχετήριο για να γεννούν οι γυναίκες αγόρια

(**) Διατηρούμε μία επιφύλαξη για την ανάλυση των υπολοίπων όψεων του καμπαναριού, καθώς και για τη στέψη του. Και αυτό γιατί η ανάλυση του έχει γίνει με βάση τη φωτογραφία από το βιβλίο «Μάνη Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός», εκδόσεις ΑΛΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ, 2003, σελίδα 57 και όχι από επιτόπια έρευνα, ώστε να υπάρχουν φωτογραφίες από κάθε όψη του.

ΠΑΝΩ ΑΣΤΕΡΙ (ΑΝΩ ΣΟΛΑ)

Ιερός Ναός Σωτήρα

Εικόνα 15
Ιερός Ναός Σωτήρα, Πάνω Αστέρι⁽¹⁾

Αρχιτεκτονικά Στοιχεία

Ο ναός αρχιτεκτονικά είναι «μονόχωρος, με εξωτερικά ημικυκλική αγίδα, οροφή από ξύλο και καλάμια και στέγη δίρριχτη σκεπασμένη με κεραμίδια, χρισμένος με ακατέργαστες πέτρες και συνδετικό κονίαμα»⁽¹⁾.

Τυπολογία – Μορφολογία

«Μπροστά από τη νότια πύλη υψώνεται τριώροφο κωδωνοστάσιο με δύο λοβούς στον κάθε όροφο και αετωματική απόληξη, κτισμένο με πέτρες λαξευτές· φέρει εγχάρακτη χρονολογία *1870 Μαρτίου 12.*»⁽¹⁾

Το καμπαναριό χωρίζεται σε πέντε τμήματα. Το πρώτο τμήμα είναι ένα ορθογώνιο, το οποίο έχει ένα μονόλοβο τοξωτό άνοιγμα και αποτελεί την είσοδο του ναού.

Το δεύτερο τμήμα αποτελείται από ένα δίλοβο τοξωτό άνοιγμα. Ομοίως και το τρίτο και το τέταρτο τμήμα του καμπαναριού.

Το πέμπτο και τελευταίο τμήμα του είναι η στέψη του καμπαναριού. η στέψη τυπολογικά είναι τριγωνική.

Φθορές – Στατική Επάρκεια

Δεν παρατηρούνται ρωγμές ή άλλες φθορές στο καμπαναριό. Η μόνη φθορά είναι αυτή που έχει υποστεί η στέψη του καμπαναριού. φαίνεται σα να είναι γκρεμισμένο μέρος από τμήμα που βρίσκεται βόρεια. Σαφέστατα, εάν αφεθεί έτσι, χωρίς κάποια ανακατασκευή, αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα να γκρεμιστεί σιγά - σιγά όλο το καμπαναριό^(*).

(1) Ν. Δρανδάκης, Ε. Δωρή, Β. Κεπετζή, Μ. Κωνσταντουδάκη, «Έρευνα στη Μέσα Μάνη», Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας ΑΡ. 130, Αθήνα 1993, σελίδα 30, 31, 250, πίνακας 7.

(*) Διατηρούμε μία επιφύλαξη για την ανάλυση, καθώς και τις φθορές που έχει σήμερα το καμπαναριό, καθώς η ανάλυση αυτή έχει γίνει από τη φωτογραφία «Εικόνα 15» και όχι από πρόσφατη επιτόπια έρευνα.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Συμπεράσματα

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΓΕΝΙΚΑ

Για τη σύνταξη αυτής της μελέτης συμβουλευτήκαμε ενημερωτικά έγγραφα και φυλλάδια του Δήμου Λεύκτρου και της 5^{ης} Εφορίας Βυζαντινών αρχαιοτήτων στην Καλαμάτα. Με βάση λοιπόν το σύνολο των καταγεγραμμένων μνημείων και αρχαιολογικών χώρων - μέσα στους οποίους εντάσσονται και οι εκκλησίες-, την επιτόπια έρευνα που οι ίδιοι κάναμε, αλλά και την εικόνα και εντύπωση που δημιουργείται στον κάθε πολίτη που επισκέπτεται κάποιο αρχαιολογικό χώρο, καταλήγουμε σε ένα βασικό συμπέρασμα: την εν γένει παραμέληση και ίσως και εγκατάλειψη των χώρων αυτών. Η συγκεκριμένη αντιμετώπιση των χώρων αυτών είναι κάτι που δεν μπορεί να μείνει απαρατήρητη προκαλώντας την λύπη κάθε επισκέπτη, καθώς τα μνημεία αυτά αποτελούν μέρος τα ιστορίας και της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Η περιοχή της Μάνης, είτε αναφερόμαστε στην περιοχή που υπάγεται στο νομό Μεσσηνίας είτε σε αυτή του νομού Λακωνίας, έχει να επιδείξει πλήθος ιερών ναών, οι οποίοι εντάσσονται σε διάφορες εποχές, ξεκινώντας από τον 5^ο αιώνα και τις πρώτες προσπάθειες εκχριστιανισμού των κατοίκων της περιοχής αυτής. Σχετικά, όμως, με την κατάσταση που επικρατεί στις εκκλησίες αυτές σήμερα, παρατηρείται έντονα το φαινόμενο της επιμέρους αναστήλωσης κάποιων ναών και κυρίως αυτών που βρίσκονται σε κεντρικά σημεία. Με αυτόν τον τρόπο όμως αφήνονται στα χέρια του χρόνου και της άγνοιας των κατοίκων-επισκεπτών, ναοί με ιδιαίτερη αρχαιολογική αξία και σημασία. Έτσι, λοιπόν, κάποιες εκκλησίες έχουν επισκευαστεί, οριοθετηθεί και περιφραχθεί, από τους αρμόδιους οργανισμούς και φορείς, ενώ οι περισσότεροι ναοί (κυρίως αυτοί που βρίσκονται εντός των οικισμών) έχουν υποστεί αλλαγές και μετατροπές από τους ίδιους τους κατοίκους, χωρίς την ουσιαστική επίβλεψη εξειδικευμένων αρχαιολόγων, πολιτικών μηχανικών και αρχιτεκτόνων.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Τα προβλήματα που παρατηρήθηκαν στους ναούς που μελετήθηκαν είναι πολλά. Τα περισσότερα, αν όχι όλα, παραμένουν τα ίδια εδώ και πάρα πολλά χρόνια. Με την αδιαφορία όμως με την οποία αντιμετωπίζονται, αυτά συνεχώς εντείνονται και διογκώνονται. Το μόνο σίγουρο είναι ότι, αν συνεχιστεί η αδιαφορία των αρμόδιων υπηρεσιών, πολλοί από αυτούς τους ναούς θα καταστραφούν τελείως. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν θα είναι άσχημο μόνο για τη ορθόδοξη θρησκεία, αλλά θα αποτελέσει φοβερό πλήγμα για την ιστορία και την αρχιτεκτονική του τόπου. Μαζί όμως με όλα αυτά θα χαθεί και ένα μέρος από τη μυθολογία, τη λαογραφία, τα ήθη και τα έθιμα των παλαιότερων κατοίκων της περιοχής της Μάνης. Μπορεί οι περισσότεροι από τους ναούς τυπολογικά να είναι απλοί (ως προς την αρχιτεκτονική τους), αλλά είναι περίτεχνα διακοσμημένοι, τόσο εξωτερικά (opus sectile, ευγονικά) όσο και εσωτερικά (αγιογραφίες).

Παρατηρήθηκαν, λοιπόν, αρκετά σοβαρά προβλήματα. Επιγραμματικά, οι περισσότεροι ναοί έχουν :

- ασβεστωθεί
- γίνει ανακατασκευές και αναστηλώσεις
- αντικατασταθεί υλικά και εικόνες
- γίνει αλλαγές στη χρήση του περιβάλλοντος χώρου
- αλλοιωθεί από το πέρασμα του χρόνου.

Εάν κάποιος εξετάσει τα γεγονότα και τις αποφάσεις που έχουν παρθεί, θα διαπιστώσει ότι αυτοί που ουσιαστικά πραγματοποίησαν αυτές τις καταστροφές, είναι και αυτοί που έχουν το μικρότερο μέρος της ευθύνης. Και αυτό συμβαίνει γιατί στο μεγαλύτερο μέρος λειτούργησαν με βάση την αγάπη τους για τους ναούς και την πίστη τους στο Θεό. Το μεγαλύτερο όμως πρόβλημα τους ήταν η άγνοια και η ημιμάθειά τους.

ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ

ΑΣΒΕΣΤΩΜΑ

Οι ναοί έχουν ασβεστωθεί από τους κατοίκους. Αυτό έγινε καθώς προσπάθησαν να διατηρήσουν το χώρο της εκκλησίας καθαρό, όπως

έκαναν και με τα σπίτια τους. Δυστυχώς, δεν γνώριζαν ότι ο ασβέστης είναι ιδιαίτερα καταστροφικός τόσο για την τοιχοποιία, όσο και για τις αγιογραφίες. Το χειρότερο, όμως, είναι πως ακόμα και τώρα δεν το καταλαβαίνουν. Έτσι, λοιπόν, παραβλέποντας τις οδηγίες των αρμόδιων υπηρεσιών συνεχίζουν το ασβέστωμα των ναών.

Ειδικά για το ναό της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα, στη Λαγκάδα, στη θέση Μπλουτσιάνικα, γνωρίζουμε ότι ήταν εξωτερικά ασβεστωμένος έως τα μέσα του 1970. Το εσωτερικό του παραμένει ασβεστωμένο έως και σήμερα, παρά το γεγονός ότι μετά την "αποκάλυψη" δύο αγιογραφιών σε τυχαία σημεία, η Αρχαιολογική Υπηρεσία είχε διαβεβαιώσει την τοπική αυτοδιοίκηση (τότε κοινοτάρχη) πως σύντομα θα προβεί στη συντήρηση του εσωτερικού του ναού, με σκοπό να αποκαλυφθούν και οι υπόλοιπες αγιογραφίες.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία των κατοίκων, η Αρχαιολογία υποστήριξε ότι ο ναός ασβεστώθηκε πρώτη φορά επί τουρκοκρατίας, έτσι ώστε να μην καταστραφεί από τους άπιστους Τούρκους. Παρόλα αυτά, ένας κάτοικος (ο κύριος Ζαχαρέας Ιωάννης) υποστηρίζει ότι εξίσου πιθανό είναι να ασβεστώθηκε και κατά την εικονομαχία, έτσι ώστε να μη βεβηλωθούν οι αγιογραφίες.

ΑΝΑΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ – ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

Πάρα πολλοί από τους ναούς έχουν ανακατασκευαστεί και αναστηλωθεί από τους κατοίκων των γύρω περιοχών. Στις περισσότερες των περιπτώσεων (και για αυτό άλλωστε είναι και ανησυχητικές), οι εργασίες αυτές πραγματοποιήθηκαν χωρίς να το γνωρίζουν οι αρμόδιες αρχές και υπηρεσίες, καθώς αργούσαν να απαντήσουν στις εκκλήσεις των τοπικών αρχών της αυτοδιοίκησης. Έτσι, λοιπόν, δεν υπήρχαν ούτε πολιτικοί μηχανικοί, αρχιτέκτονες ή αρχαιολόγοι, για να έχει γίνει η απαραίτητη μελέτη για τη στατική επάρκεια και την επίβλεψη του έργου. Με αυτόν τον τρόπο όμως, δεν ήταν γνωστό αν ο στατικός φορέας του ναού θα άντεχε τη φόρτιση από μία κεραμοσκεπή, η οποία στηρίζεται σε μία πλάκα από σκυρόδεμα, ή την κατασκευή ενός καμπαναριού. Και βέβαια, στα περισσότερα από αυτά τα έργα δεν έχει γίνει μελέτη, ώστε να υπάρχει συνοχή και συνάφεια ανάμεσα στο νέο και το παλαιό κτίσμα. Έτσι, λοιπόν, πολλές φορές δημιουργείται ένα αντιαισθητικό αποτέλεσμα, καθώς δε δένουν τα δύο κτίσματα μεταξύ τους, αλλά ούτε και με το φυσικό περιβάλλον. Για παράδειγμα, δεν θα μπορούσαν να ταιριάξουν πλάκες Καρύστου στον περιβάλλοντα χώρο ενός ναού στη Μάνη ή "μπλε" μάρμαρο στο καμπαναριό.

ΑΝΤΙΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΥΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΩΝ

Οι περισσότερες από τις εκκλησίες είχαν κεραμοσκεπές. Οι σκεπές αυτές ήταν φτιαγμένες με βυζαντινά κεραμίδια. Όταν έγινε αντικατάσταση τους από τους κατοίκους, μη γνωρίζοντας την αξία τους, τα ξήλωσαν και τα πέταξαν. Στη θέση τους έβαλαν ό,τι κυκλοφορούσε στο εμπόριο την περίοδο εκείνη και μάλιστα στις περισσότερες περιπτώσεις τα αντικατέστησαν με ό,τι πιο φτηνό, καθώς έπρεπε να πληρωθούν από την τοπική κοινότητα ή από την οικογένεια που λειτουργούσε την εκκλησία.

Ταυτόχρονα, σε πολλές εκκλησίες σώζονταν ξύλινες βυζαντινές εικόνες είτε ζωγραφισμένες είτε ξυλόγλυπτες, μεγάλης ιστορικής αξίας. Οι περισσότερες από αυτές τις εικόνες όπως είναι λογικό ήταν φθαρμένες. Λόγω, όμως, αυτής της φθοράς αντικαταστάθηκαν με καινούργιες ασημένιες. Και αυτό έγινε καθώς κυρίως οι γυναίκες που κάθονταν στον περίβολο του ναού τους αντάλλαξαν με τους ξένους που επισκέπτονταν τους διάφορους ναούς, καθώς θεωρούσαν ότι οι ασημένιες είχαν μεγαλύτερη χρηματική αξία.

ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΟΝ ΠΕΡΙΒΟΛΟ

Εξίσου σημαντική με όλες τις άλλες καταστροφές που έχουν υποστεί οι ναοί στη Μάνη είναι και αυτή της αλλαγής του περιβάλλοντος χώρου των ναών. Όπως είναι γνωστό με το πέρασμα των χρόνων, κάθε οικογένεια έχει υπό την επίβλεψη της και από μία εκκλησία, την οποία φροντίζει και τη λειτουργεί. Ουσιαστικά κανένας δεν ελέγχει τι κάνει η κάθε οικογένεια με την "εκκλησία της". Έτσι, λοιπόν, ανενόχλητη διαμορφώνει τον περιβάλλοντα χώρο της εκκλησίας σε ό,τι τη διευκολύνει. Κατά αυτόν, λοιπόν, τον τρόπο τις περισσότερες φορές ο περίβολος της εκκλησίας ή και τα κελιά αν πρόκειται για Ιερά Μονή, μετατρέπονται σε μέρη για τη φύλαξη της κοπριάς, του σανού των ζώων και το χειμώνα σε στάβλους. Φυσικά είναι κατανοητό ότι εκτός από τη δυσοσμία και το άσχημο θέαμα, υπάρχει και το πρόβλημα που δημιουργούν τα οξέα από τα κόπρανα των ζώων στο δάπεδο του περιβόλου και των κελιών.

ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΕΣ ΑΛΛΟΙΩΣΗΣ

Το πιο συνηθισμένο από τα προβλήματα που παρατηρούνται είναι η αλλοίωση ολόκληρου του ναού ή μέρους αυτού, το οποίο έχει επέλθει

από την πάροδο των αιώνων. Εκτός από τα καιρικά φαινόμενα(απότομη αλλαγή της θερμοκρασίας, έντονες και συνεχόμενες χιονοπτώσεις) πρόβλημα αποτελεί και η ατμοσφαιρική ρύπανση, καθώς πολλοί από τους ναούς βρίσκονται πάρα πολύ κοντά στους κεντρικούς δρόμους, με αποτέλεσμα να διαβρώνονται τα δομικά υλικά τους από τα καυσαέρια.

Ένα επιπλέον πρόβλημα είναι η διάβρωση των θεμελίων των ναών, καθώς οι περισσότεροι, αν όχι όλοι οι ναοί, είναι χτισμένοι πάνω σε υπόγειους ορίζοντες. Είναι δηλαδή χτισμένοι δίπλα σε πηγάδια, ρέματα και υπόγεια ποτάμια.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΔΗΜΟ ΛΕΥΚΤΡΟΥ

ΕΛΛΕΙΨΗ ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΗΣ ΥΠΟΔΟΜΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ

Δυστυχώς, δεν υπάρχει πάντα η αναγκαία υλικοτεχνική υποδομή, ούτε το ανάλογα εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό, όσον αφορά στη συντήρηση των μνημείων και στη βελτίωση του περιβάλλοντα χώρου, των γειτονικών κτισμάτων και οικισμών. Συχνά, στον ίδιο τόπο παρατηρείται ύπαρξη μνημείων αλληπάλληλων ιστορικών περιόδων και υπάρχει ανάγκη σεβασμού κάθε περιόδου και ένταξης στο συνολικό πλέγμα διαμόρφωσης, με την αισθητική αναβάθμιση και προβολή της ιστορικής συνέχειας.

Αυτός είναι και ο κυριότερος λόγος που παρατηρείται αλλοίωση των εκκλησιών από τους κατοίκους της περιοχής. Η απουσία αυτή έχει ως αποτέλεσμα αρκετές από τις επισκευές και τις μετατροπές αυτές, να αλλοιώνουν την αρχική μορφή, τον αρχαιολογικό και ιστορικό χαρακτήρα των εκκλησιών. Οι αλλαγές αυτές είναι το ασβέστωμα των ναών τόσο εσωτερικά καταστρέφοντας τις αγιογραφίες (που αρκετές φορές χρονολογούνται από τον 9^ο αιώνα)

ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Ιδιαίτερος επιζήμια για την προβολή των μνημείων είναι η κακή κατάσταση του οδικού δικτύου του νομού, που δεν διευκολύνει μια ολοκληρωμένη αρχαιολογική διαδρομή και περιήγηση, αλλά αντιθέτως δρα ανασταλτικά σε κάθε τέτοιου είδους μετακίνηση. Σε ορισμένα μνημεία η προσέγγιση είναι σχεδόν αδύνατη, αφού δεν υπάρχει καν οδικό δίκτυο ή είναι πολύ στενό. Σε κάποια άλλα η πρόσβαση γίνεται από μονοπάτι, ενώ σε άλλα οι ενδεχόμενοι χώροι στάθμευσης σε ακτίνα πεζού είναι ανύπαρκτοι.

ΑΠΟΜΟΝΩΣΗ – ΕΛΛΕΙΨΗ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Βασικό είναι και το πρόβλημα της απομόνωσης και έλλειψης ανάδειξης των μεσσηνιακών μνημείων, με την διασύνδεσή τους με μνημεία πανελλαδικής ή διεθνούς εμβέλειας ιδιαίτερα όταν πρόκειται για σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους της Μεσσηνίας ή γειτονικών νομών

και περιφερειών, όπου η συγκεκριμένη προσπάθεια θα μπορούσε να ευοδωθεί ευκολότερα, αν γινόταν βέβαια, βάσει ενός κεντρικού σχεδιασμού.

ΕΛΛΙΠΗΣ ΜΟΥΣΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Παρατηρείται συχνά μια αδράνεια ως προς τη μουσειακή πολιτική, η οποία δηλώνεται από τις ελλείψεις των μουσείων, τη μειωμένη συντήρησή τους, τους μικρούς χώρους, που αδυνατούν να καλύψουν το εύρος των εκθεμάτων. Το γεγονός αυτό καθιστά δυσχερή την προβολή των αρχαιολογικών χώρων του νομού και των ευρημάτων και δεν επιτρέπει την γνωστοποίησή τους στο ευρύ κοινό.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Αξιολογώντας τη σημαντικότητα της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και τον ποικίλο μνημειακό πλούτο της Μεσσηνίας, αλλά και της Λακωνίας, που καλύπτει όλες σχεδόν τις ιστορικές περιόδους, οφείλουμε να καταθέσουμε κάποιες προτάσεις οι οποίες, υλοποιούμενες στο μέτρο του δυνατού, μπορούν να συμβάλλουν στη βελτίωση της υφιστάμενης κατάστασης.

ΕΥΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΣΗ

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η ευαισθητοποίηση των τοπικών αρχών, της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης, δήμων, πολιτιστικών συλλόγων και εν γένει όλων των εμπλεκόμενων φορέων, για την ενημέρωση των πολιτών και την προστασία των μνημείων. Με αυτόν τον τρόπο μπορούν να αποφευχθούν θλιβερά παραδείγματα ατυχών ή και συχνά καταστροφικών ενεργειών λόγω άγνοιας.

ΕΡΓΑ ΥΠΟΔΟΜΗΣ

Επιπλέον, απαραίτητη είναι η πραγματοποίηση παρεμβάσεων στη γύρω περιοχή, με σημεία υποδοχής και ενημέρωσης του κοινού, χώρους στάθμευσης και πρασίνου, αναπλάσεις, δίκτυο πεζοδρόμων κ.τ.λ. Χρειάζονται βέβαια περιβαλλοντικές και άλλες μελέτες. Όμως οι απαλλοτριώσεις που εκκρεμούν περιμετρικά των μνημείων, δυσχεραίνουν την υλοποίησή τους και την αξιοποίηση των απαραίτητων υποδομών.

Ακόμη, αναγκαία είναι η βελτίωση του οδικού δικτύου, πράγμα που θα κάνει περισσότερο επιθυμητή και ευκολότερα προσπελάσιμη την επίσκεψη στους αρχαιολογικούς χώρους. Σε αυτόν τον τομέα μπορούν να συμβάλουν αποφασιστικά από τεχνικής πλευράς η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση και οι Δήμοι του νομού, με βασική προϋπόθεση την καλή και εποικοδομητική συνεργασία μεταξύ τους.

Εξάλλου, είναι σημαντικό να δοθεί ιδιαίτερη μέριμνα για τα διατηρητέα μνημεία του νομού, που αποτελούν στολίδια και δίνουν ένα ιδιαίτερο χρώμα στον περιβάλλοντα χώρο. Μέσα στα διατηρητέα μνημεία εντάσσονται και οι Ιεροί Ναοί οι οποίοι χρονολογούνται από τους Βυζαντινούς χρόνους.

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Επιπλέον, χρειάζεται να καταδειχθεί η ανάγκη να αναλάβουν πρωτοβουλίες η Νομαρχία και οι Δήμοι για προγράμματα συνεργασίας με τις Εφορείες Αρχαιοτήτων, ιδιαίτερα όταν διατίθενται να καλύψουν οικονομικά ένα έργο, για να βοηθήσουν στη συντήρηση ή την ανάδειξη ενός μνημείου.

Σημαντική είναι η ενίσχυση της λειτουργίας των περιφερειακών Υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού, με την αύξηση της ευελιξίας από την πλευρά του για την παραχώρηση περισσότερων αρμοδιοτήτων και τη γρηγορότερη λήψη αποφάσεων, χωρίς γραφειοκρατικές διαδικασίες.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

Καθίσταται ουσιώδης κάθε προσπάθεια συντήρησης και επέκτασης των μεσσηνιακών μουσείων, καθώς και ίδρυσης και περιφερειακών μουσείων με πολιτιστική ενότητα, όπως το Δίκτυο Μουσείων Μάνης.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ

Το παρελθόν, το παρόν, η παράδοση και ο πολιτισμός της Μεσσηνίας είναι τα αντικείμενα των δύο ερευνητικών οργανισμών που πρέπει να δημιουργηθούν στη Μεσσηνία με τις ενέργειες των δύο καθηγητών αρχαιολογίας που δουλεύουν χρόνια στην περιοχή μας, τον κ. Θέμελη και τον κ. Κορρέ.

α) Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Μεσσηνίας. Παράρτημα του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο καθηγητής κ. Κορρές έχει αποσπάσει όλες τις εγκρίσεις για την ίδρυση ενός ερευνητικού παραρτήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών στη Μεσσηνία. Προβλέπεται ως έδρα η Χώρα Τριφυλίας και η Καλαμάτα.

β) Ινστιτούτο συντήρησης – στερέωσης – αναστήλωσης / Κέντρο Παραδοσιακών Τεχνικών / Διεθνές Κέντρο λογοτεχνίας και εικαστικών τεχνών. Ο καθηγητής κ. Θέμελης ετοιμάζει Ινστιτούτο με τριπλή χρήση, που θα στεγάζεται στο Ανδρομονάστηρο, πλάι στην Αρχαία Μεσσήνη. Πρόκειται για ένα πολυοργανισμό μάθησης και πολιτιστική δραστηριότητας.

Διαπιστώνουμε λοιπόν πόσο σημαντική είναι η δράση των Πανεπιστημίων Αθηνών και Κρήτης και πόσο χρήσιμη θα ήταν η αξιοποίηση του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (Σχολή Καλαμάτας).

Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι στο Νιόκαστρο της Πύλου θα φιλοξενηθεί το Κέντρο Υποβρύχιας Αρχαιολογίας που είναι το μοναδικό στη χώρα. Αξιοσημείωτη επίσης είναι η δημιουργία υποβρύχιου αρχαιολογικού πάρκου στην περιοχή της Μεθώνης, λόγω των δύο υπέροχων ναυαγίων με κίονες και σαρκοφάγους που βρίσκονται σε αυτή την περιοχή.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

Ιδιαίτερος σημαντική είναι η δημιουργία πολιτιστικών – αρχαιολογικών διαδρομών που θα περιλαμβάνουν αρχαιολογικούς χώρους συναφούς ενδιαφέροντος (π.χ. κάστρα της Μεσσηνίας). Αυτή η ενέργεια μπορεί, διευρυμένη και σωστά σχεδιασμένη, να επεκταθεί και εκτός νομού, με τη σύνδεση των μεσσηνιακών μνημείων με άλλα συναφή και ήδη προβεβλημένα. Εξίσου σημαντική θα είναι αυτή η ενέργεια και για την προβολή των ναών τόσο της Μεσσηνίας όσο και της Λακωνίας. Και αυτό συμβαίνει καθώς οι περισσότεροι ναοί βρίσκονται πάνω στις πολιτιστικές διαδρομές, οι οποίες έχουν σχεδιαστεί από τους διάφορους Δήμους, αλλά και αυτές που έχουν σχεδιαστεί με τη φροντίδα διαφόρων ορειβατικών συλλόγων.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Ενδιαφέρουσα είναι επίσης η διεξαγωγή πολιτιστικών δρωμένων και εκδηλώσεων στους αρχαιολογικούς μας χώρους, με στόχο την

προβολή τους και τη σύνδεσή τους πριν με το τώρα, για την έλκυση του ενδιαφέροντος των επισκεπτών και την ανάδειξη της σημαντικότητας του χώρου.

ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Επιβάλλεται να γίνουν συντονισμένες προσπάθειες από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς για τη συντήρηση, προστασία και ανάδειξη των υφιστάμενων μνημείων και των χώρων με υποδομή, καθώς και έρευνα, προβολή και ανάδειξη σημαντικών αρχαιολογικών χώρων που δεν έχουν αξιοποιηθεί ανάλογα.

ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Προφανώς, για την επίτευξη των ανωτέρω στόχων κρίνεται απαραίτητη η αύξηση των χρηματοδοτήσεων για την συντήρηση, αναστήλωση και αξιοποίηση των μνημείων, τόσο από το τομεακό πρόγραμμα του Υπουργείου Πολιτισμού όσο και από το Π.Ε.Π. Πελοποννήσου.

Επειδή σημαντικό ρόλο στην προσπάθεια της ανάδειξης του πολιτιστικού πλούτου έχει η προβολή του, θα προτείναμε επίσης την παροχή των αναγκαίων πιστώσεων για την έκδοση ενημερωτικού υλικού, θεματικού ταξιδιωτικού οδηγού και την αξιοποίηση του διαδικτύου (Internet).

Όλα τα παραπάνω είναι επιτακτική ανάγκη να πραγματοποιηθούν έτσι, ώστε ο νομός μας να αποκτήσει ένα συναρθρωμένο μνημειακό σύνολο μεγάλης σημασίας, διότι η διαπιστωμένη συνεχής κατοίκηση της Μεσσηνιακής γης, τα έργα των ανθρώπων, το σύνολο της πολιτιστικής κληρονομιάς των Μεσσηνίων, μνημονεύουν ένα ιστορικό παρελθόν από τα πιο δυναμικά της Ελλάδας. Αυτά, σε συνδυασμό με το φυσικό περιβάλλον, τους παραδοσιακούς οικισμούς, τις καθαρές ακτές, το πλούσιο και ποικίλο ανάγλυφο, την ιστορική παράδοση, μπορούν να συμβάλλουν στην τουριστική προβολή και στη γενικότερη ανάπτυξη του νομού Μεσσηνίας.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ INTERNET

(www.maniorg.gr)

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ

1^ο ΠΡΟΒΛΗΜΑ: Η καταστροφή των εκκλησιών και των λοιπών μνημείων της Μάνης.

Η Σχέση των Μνημείων και της Ιστορίας

1. Η ιστορία μιας χώρας, ενός τόπου προσδιορίζεται από το χρόνο και τον τόπο που έλαβαν χώρα τα διάφορα γεγονότα (πολεμικά, θρησκευτικά, πολιτιστικά, αρχιτεκτονικά, κοινωνικά, καλλιτεχνικά κλπ.) τα οποία λαμβάνονται υπόψη μόνο, αν αποδεικνύονται από αξιόπιστα κείμενα, και κυρίως από χειροπιαστά ανθρώπινα δημιουργήματα (κτίσματα, έργα τέχνης, κλπ.).

2. Σε ό,τι αφορά τη Μάνη μπορεί να εκτιμηθεί πως τα κείμενα τα οποία αναφέρονται σ' αυτή έχουν μελετηθεί σε ένα αρκετά μεγάλο βαθμό και έχουν οδηγήσει στη διατύπωση τόσο συγκλινουσών όσο και αποκλινουσών απόψεων. Οι απόψεις αυτές περιληπτικά αποτυπώνονται στις σελίδες αυτού του δικτυακού τόπου. Εκτός όμως από τα κείμενα ειδικών που μιλούν για τη Μάνη, υπήρξαν και υπάρχουν και άλλα αποδεικτικά στοιχεία της ιστορίας και του πολιτισμού της, όπως¹:

2.1.Χίλιες	(1.000)	βυζαντινές	εκκλησίες.
2.2.Οκτακόσιοι		(800)	πύργοι.
2.3.Ενενήντα	οκτώ	(98)	παραδοσιακοί οικισμοί.
2.4. Καλντερίμια,	ρούγες,	λάκκοι,	κολοσσόσπιτα
(κολόπιστα), τρόχαλοι και ερείπια της ρωμαϊκής εποχής και των προ αυτής ιστορικών περιόδων.			

3. Η αξιοπιστία των γραπτών κειμένων και των ιστορικών συμπερασμάτων που προκύπτουν από τη μελέτη τους είναι τόσο μεγαλύτερη όσο αυτή υποστηρίζεται και διασταυρώνεται από συμπεράσματα ειδικών που μελετούν τα διασωζόμενα μνημεία (εκκλησίες, πύργους κλπ.).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διαπίστωσης είναι η αντίληψη που είχε διαμορφωθεί από τα γραπτά του Αυτοκράτορα της

Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου ότι οι Μανιάτες ασπάσθηκαν το Χριστιανισμό τον 9^ο αιώνα. Η αντίληψη αυτή αποδείχθηκε εσφαλμένη από τη μελέτη τριών(3) παλαιοχριστιανικών εκκλησιών που εντοπίστηκαν στην περιοχή της αρχαίας Καινήπολης (Άλικά και Κυπάρισσο).

«...Η ανασκαφή² των βασιλικών, αίτινες επεσημάνθησαν εις την περιοχή της αρχαίας Καινήπολεως, παν άλλο ή ολοκληρώθη, ώστε τις να έχη στη διάθεση του όλα τα δυνατά δεδομένα δια να χρονολογήσει αυτάς ακριβέστερον. Και τα στοιχεία όμως τα ελθόντα μέχρι τούδε εις φως επιτρέπουν κατά προσέγγισιν χρονολόγησιν τω μνημείων. Η εις Άγιον Ανδρέαν βασιλική δεν αποκλείεται να εκτίσθη και κατά τον 6^ον αιώνα. Η βασιλική του Μοναστηρίου δύναται να υποληφθή ως έργον του 6^ον αιώνα, ίσως δ' από του τέλους της 5^{ης} εκατονταετηρίδος χρονολογείται η κειμένη εν τη τοποθεσία Άγιος Πέτρος. Η διαπίστωσις διαλευκαίνουσα το πρόβλημα της διαδόσεως του χριστιανισμού εις ην Μάνην, ανατρέπει την κρατήσασαν μέχρι σήμερα γνώμην, καθ' ην η χώρα ησπάσθη την θρησκείαν του Ιησού μόλις τον 9^ον αιώνα.»

Άλλο παράδειγμα που υπογραμμίζει την αξία των μνημείων ως ατράνταχτο αποδεικτικό ιστορικό στοιχείο είναι το επόμενο: Ο Πausανίας δεν αναφέρει την Ιππόλα μεταξύ των πόλεων του Κοινού τω Ελευθερολακώνων (Πaus.ΙΙΙ,21,7) ίσως επειδή στα χρόνια της περιήγησής (τρίτο τέταρτο του 2^ο μ.Χ. αιώνα) είχε ερημωθεί. Η επιγραφή όμως την οποία βρήκε ο Φόρστερ (Forster) στο Λεύκτρο της Μεσσηνιακής Μάνης το 1904³ δείχνει ότι η Ιππόλα υπήρχε στα Ρωμαϊκά χρόνια και ήταν μία από τις πόλεις που ανήκαν στο Κοινό των Ελευθερολακώνων.

Απόσπασμα της επιγραφής είναι το ακόλουθο: **«...και αποστείλει γράμματα ποτί ταν πόλιν των Ιππολαίων και τους εφόρους...».**

Από τα δύο παραπάνω παραδείγματα αποδεικνύεται χωρίς αμφιβολία ότι οι εκκλησίες και τα λοιπά κτίσματα - μνημεία είναι τα ατράνταχτα αποδεικτικά στοιχεία της αντικειμενικής ιστορίας της Μάνης, της Ελλάδας, της Ευρώπης και ταυτόχρονα την καθιστούν ένα «ανοιχτό μουσείο» που ελάχιστα έχει μελετηθεί και αξιολογηθεί συστηματικά.

Η πραγματικότητα

4. Αλλά ποία είναι όμως η πραγματικότητα για τη διατήρηση αυτών των ατράνταχτων τεκμηρίων της ιστορίας και πειστηρίων της αδούλωτης ψυχής του Μανιάτη και της Μανιάτισσας; Δυστυχώς είναι

απογοητευτική. Οι εκκλησίες έχουν μισογκρεμισθεί και έχουν γίνει, οι περισσότερες, **κατούγια για το στάβλισμα των αγελάδων.**

Οι Άγιες Τράπεζες είναι διαλυμένες και πεταμένες μέσα σε κόπρανα ζώων. Οι ωραίες Πύλες και τα Τέμπλα είναι κατεστραμμένα. Οι τοιχογραφίες – αγιογραφίες που χρονολογούνται από τον 7^ο μέχρι το 12^ο αιώνα ή έχουν αποκολληθεί από ιερόσυλους ή έχουν διαλυθεί – καταρρεύσει από τα νερά που χύνονται μέσα στις εκκλησίες από τις γκρεμισμένες στέγες.

2^ο ΠΡΟΒΛΗΜΑ: ΤΟ ΕΝΙΑΙΟ ΚΑΙ ΑΔΙΑΙΡΕΤΟ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ

5. Η ισχύουσα διοικητική διαίρεση της Μάνης, όπως αυτή καθιερώθηκε από το πρόγραμμα Καποδίστριας, αν και είχε ορισμένα θετικά αποτελέσματα, δεν επιλύει το διοικητικό πρόβλημα της Μάνης ,γιατί αυτό δεν ανταποκρίνεται:

5.1. Στις ανάγκες της ενιαίας προβολής και αντιμετώπισης των κοινών για όλη τη Μάνη προβλημάτων.

5.2. Στην ανάγκη για χάραξη μια κοινής πολιτικής εξεύρεσης πόρων για τη **διάσωση, ανάδειξη και προβολή** της ιδιαίτερης πολιτικής κληρονομιάς, που υπάρχει μόνο στη Μάνη, όπως:

- α. Βυζαντινές Εκκλησίες (περίπου 1000)
- β. Κάστρα (Περίπου 10)
- γ. Πύργοι (περίπου 800)
- δ. Παραδοσιακοί οικισμοί (περίπου 100)
- ε. Καλντερίμια ,ρούγες ,λάκκοι , κολοσσόσπιτα (κολόπιστα), τρόχαλοι και ερείπια της ρωμαϊκής και των προ αυτής περιόδων.
- ζ. Γλώσσα, ήθη και έθιμα

5.3. Στην ανάγκη για τη θέσπιση κοινής πολιτικής για την εξεύρεση πόρων με σκοπό τη χρηματοδότηση μελετών, ερευνών ,και διδακτορικών διατριβών που να έχουν σχέση με την ιστορία, την τέχνη, τα ήθη, τα έθιμα, τη γλώσσα, τις συγγένειες (γενεαλογικά δένδρα) κλπ.

5.4. Στην απαίτηση των Μανιατών από το Κράτος να εντάξει στη Μάνη, τους 6 Δήμους (Αβίας, Λεύκτρου, Οιτύλου,

Ανατολικής Μάνης, Γυθείου και Σμήνου) και τα τοπικά Διαμερίσματα Βέργας και Μ. Μαντινείας σε ένα ενιαίο διοικητικό φορέα (π.χ. Επαρχείο) ως ελάχιστο δείγμα ευγνωμοσύνης για τους αγώνες της, αλλά και για τους προαναφερθέντες πρακτικούς λόγους.

3^ο ΠΡΟΒΛΗΜΑ: ΤΟ ΝΕΡΟ

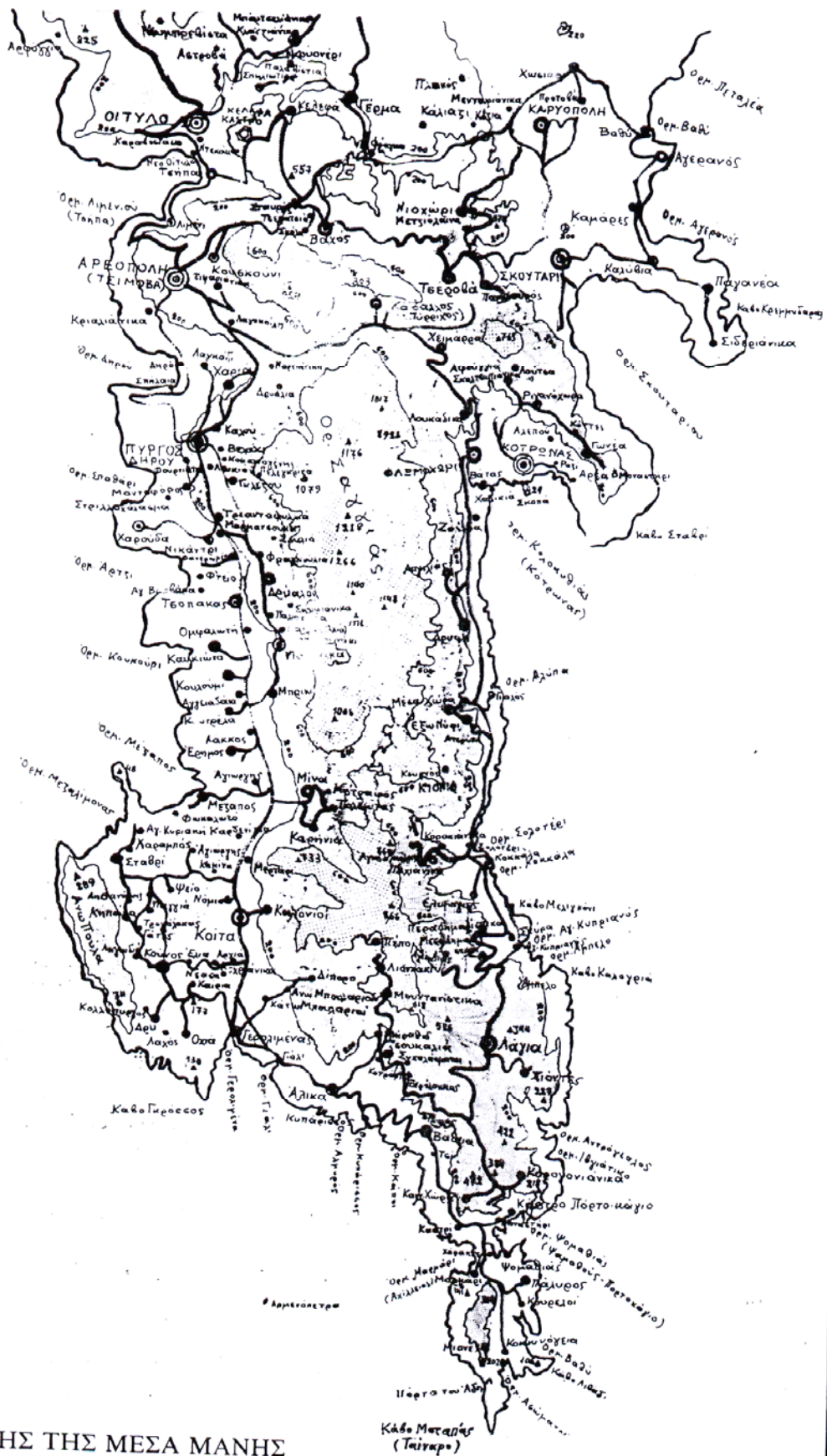
Οι ειδικοί λένε ότι τα υπόγεια νερά που υπάρχουν τόσο στην Ανατολική, όσο και στη Δυτική Μάνη είναι επαρκή για να καλύψουν τις ανάγκες του τόπου. Όμως τα περισσότερα χωριά ακόμα έχουν τις στέρνες και σε όσα έχει φθάσει το νερό αυτά έχουν τη δυνατότητα να υδροδοτούνται μια φορά την εβδομάδα για να μισογεμίζουν τις στέρνες καλύπτοντας έτσι μόνο τις οικιακές ανάγκες. Σύμφωνα με τους πλέον ειδικούς⁴ **«...το πρόβλημα της ύδρευσης της Μάνης είναι διαχειριστικό...»**.

Η μη σωστή διαχείριση, η αλόγιστη ανόρυξη υδρογεωτρήσεων, η μη ύπαρξη ενός **«γεωτρητικού προγράμματος το οποίο θα εξασφαλίσει κι άλλες ποσότητες νερού την περίοδο της αιχμής για μεικτή άδρευση-ύδρευση⁵»** πρέπει να αντιμετωπισθεί χωρίς αμφιβολία όπως ο ειδικός κ. Π. Σαμπατακάκης εκθέτει. Μήπως όμως και το πρόβλημα αυτό συναρτάται με την έλλειψη του Φορέα που περιγράφηκε στο προηγούμενη παράγραφο «Το ενιαίο και αδιαίρετο της Μάνης» δηλαδή το Επαρχείο; Έχουμε την άποψη πως ναι! Μόνο μια τέτοια Διοικητική οργάνωση της Μάνης με το κατάλληλο επιτελείο ανθρώπων - επιστημόνων θα εξασφάλιζε τον Προγραμματισμό, το Συντονισμό, την Χρηματοδότηση, την εκτέλεση του προγραμματισμού και τον έλεγχο τόσο της εκτελέσεως των έργων όσο και της Διαχείρισης των υδάτινων πόρων και των δικτύων διανομής.

4^ο ΆΛΛΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Η Μάνη αντιμετωπίζει και πλήθος άλλων σοβαροτάτων προβλημάτων, όπως: της διαρκούς μείωσης του πληθυσμού, της έλλειψης οδικού δικτύου και σήμανσης του υπάρχοντος, της έλλειψης καταλλήλων μαρίνων για την προσέγγιση σκαφών αναψυχής κλπ.

**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α
(ΧΑΡΤΗΣ ΜΑΝΗΣ)**

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΜΕΣΑ ΜΑΝΗΣ

**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β
(ΕΙΔΗ ΤΟΙΧΟΠΟΙΑΣ)**

1) Για ογκώδεις και υπόγειες κατασκευές, επειδή έχουν γρήγορη σκλήρυνση, χρησιμοποιούνται τα πιο κάτω :

α) Θηραϊκόκονίαμα με άμμο 1 : 1 : 2 (ασβεστοπολτός : Θηραϊκή γη : άμμος).

β) Θηραϊκόκονίαμα καθαρό 1 : 3 (ασβεστοπολτός : Θηραϊκή γη).

γ) Σιμεντοκονίαμα 1 : 4 ή 1 : 3 (σιμέντο : άμμο), το οποίο είναι αντιοικονομικό.

2) Για συνηθισμένες κατασκευές.

α) Ασβεστοκονίαμα 1 : 2,5 ή 1 : 3 (ασβεστοπολτός : άμμο).

β) Ασβεστοκονίαμα ενισχυμένο με σιμέντο ή θηραϊκή γη (100-150 KG ανά M³), το οποίο έχει επίσης αυξημένες υδραυλικές ικανότητες και μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε υγρούς χώρους και φέρουσες τοιχοποιΐες.

3) Για όλες τις κατασκευές.

α) Σιμεντοκονίαμα με ειδικό σιμέντο PORTLAND (σιμέντο δόμησης κι' επιχρισμάτων) αναλογίας 1 : 6 (σιμέντο : άμμο).

A₁. ΣΥΜΠΑΓΕΙΣ ΤΟΙΧΟΙ

A₁₁. ΛΙΘΟΔΟΜΕΣ (ΠΕΤΡΟΔΟΜΕΣ)

Οι λιθοδομές χτίζονται άλλοτε με κονίαμα κι' άλλοτε χωρίς κονίαμα (ξηρολιθοδομές) κι' ανάλογα με την μορφή των πετρών και την επεξεργασία τους, χωρίζονται στις παρακάτω κατηγορίες :

α) Αργολιθοδομές:

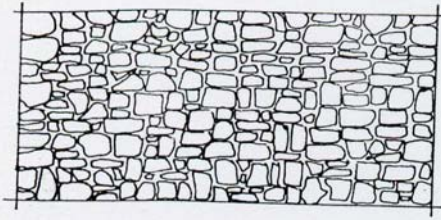
Είναι κατασκευασμένες από ακατέργαστες και ακανόνιστες πέτρες (αργές). Πρέπει όμως να έχουν τέτοια μορφή, ώστε να χτίζονται, γι' αυτό χρησιμοποιούνται μετά από πρόχειρη επεξεργασία απ' τον χτίστη.

Η δόμηση της αργολιθοδομής γίνεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε οι πέτρες να πλέκονται μεταξύ τους κατά την μεγάλη και την μικρή τους διάσταση σ'εναλλαγή. Επιδιώκεται, επίσης, κατά την δόμηση ανά 2 ή 3 στρώσεις να είναι ισοψείς.

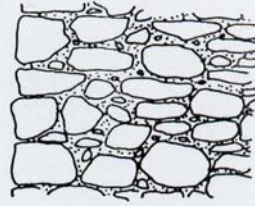
Στις γωνίες, στις διασταυρώσεις, στα τέρματα ή στις προεξοχές των αργολιθοδομών τοποθετούνται ακρογωνιαίες πέτρες, ίδιας σύστασης, αλλά μεγαλύτερου μεγέθους και με αρκετά πιο κανονική μορφή από τις μεσαίες πέτρες.

β) Κροκαλολιθοδομές.

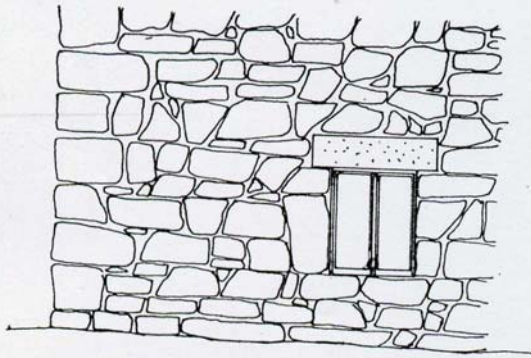
Η μορφή των πετρών σ' αυτές τις τοιχοποιΐες είναι σαν κροκάλες, δηλαδή επιφάνειες λείες και γωνιές στρογγυλεμένες.

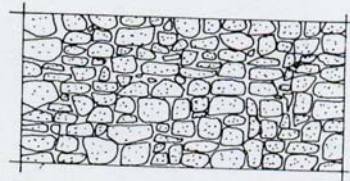
ΛΙΘΟΔΟΜΗ - ΑΡΓΟΛΙΘΟΔΟΜΗ

ΚΡΟΚΑΛΟΛΙΘΟΔΟΜΗ

ΑΡΓΟΛΙΘΟΔΟΜΗ ΜΕ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΝΟΙΓΜΑΤΟΣ

ΞΗΡΟΛΙΘΟΔΗ

Οι πέτρες αυτές βρίσκονται σε περιοχές προσχώσεων και, λόγω της μορφής τους μεταξύ τους, είναι μάλλον ακατάλληλες δια δόμηση. (α-παιτούν ισχυρότατο κονίαμα).

Η δόμηση των κροκαλολιθοδομών γίνεται ανάμεσα σε σταθερά τοιχία (χυτών τοίχων), που συγκρατούν μεικτές τοιχοποιίες, κατάλληλες για κοιτοστρώσεις, θεμελιώσεις και γενικά ογκώδεις τοιχοποιίες.

γ) Πλακολιθοδομές.

Οι πέτρες είναι πλακοειδούς μορφής παραλληλεπίπεδες πιο πολύ ορθογώνιες και μικρού πάχους, σε σχέση με το μήκος ή το πλάτος τους προέρχονται δε από πετρώματα ανάλογης μορφής κι'αντοχής. Η διάστρωση των πετρών γίνεται κατά στρώσεις και τα τυχόν εμφανιζόμενα κενά συμπληρώνονται από μικρότερες πέτρες, μαζί με ισχυρό κονίαμα αλλά μ'επιμέλεια τοποθετημένο, ώστε τελικά οι τάσεις να μοιράζονται ομοιόμορφα, για να αποφεύγονται ρήγματα, λόγω του μικρού πάχους των πετρών.

Όσον αφορά στη δόμησή, τοποθετούνται κι'εδώ στις γωνιές μεγαλύτερες πέτρες σε πάχος. Το ίδιο, φυσικά, γίνεται και στο μέσον της τοιχοποιίας για ενίσχυση της αντοχής της.

δ) Μισολάξευτες λιθοδομές.

Οι πέτρες που χρησιμοποιούνται γι'αυτό το είδος της τοιχοποιίας, είναι λίγο επεξεργασμένες, πιο πολύ στην ορατή τους επιφάνεια και σε βάθος 10 - 15 εκ. περίπου.

Το υπόλοιπο τμήμα τους είναι απλά ξεχονδρισμένο και καθαρισμένο.

Η μορφή των πετρών είναι ορθογώνια παραλληλεπίπεδη και η δόμηση γίνεται κατά στρώσεις.

1) Πολυγωνική ή Μωσαϊκή λιθοδομή.

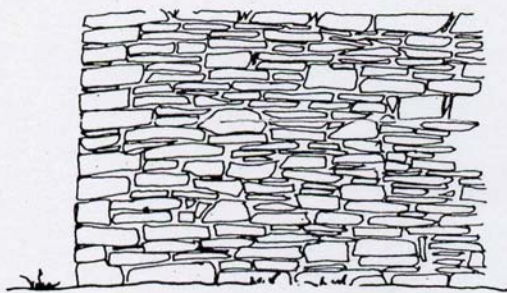
Είναι τύπος μισολάξευτης τοιχοποιίας με πέτρες επεξεργασμένες σε πολυγωνική μορφή.

Από τις γωνιές της διατομής οι περισσότερες πρέπει να είναι μεγαλύτερες απ'την ορθή γωνία.

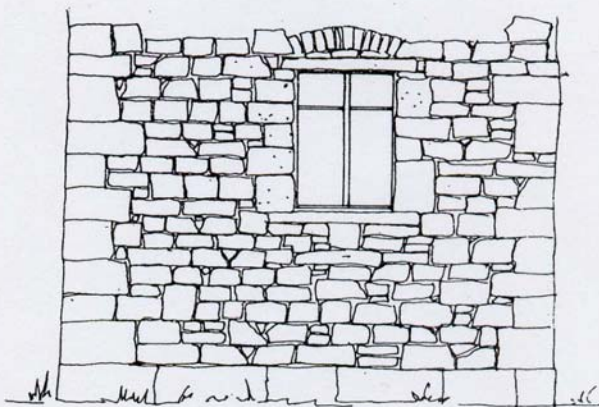
Επειδή σ'αυτό το είδος της τοιχοποιίας οι τάσεις δεν κατανέμονται ομοιόμορφα, δεν χρησιμοποιείται βασικά σε κτιριακά έργα, αλλά σε αντιστηρίξεις, σε κατασκευές πρανών κ.λπ.

2) Κυκλώπεια λιθοδομή

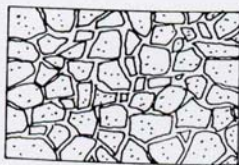
Είναι τύπος μισολάξευτης τοιχοποιίας, που είχε χρησιμοποιηθεί πολύ στην αρχαιότητα. Σήμερα χρησιμοποιείται σε μεγάλα οχυρωματικά έργα ή σε βάσεις μεγάλων γεφυρών.

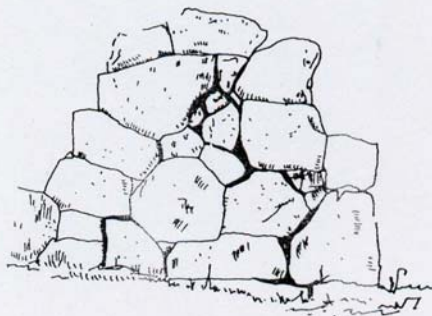
ΠΛΑΚΟΛΙΘΟΔΟΜΗ

ΜΙΣΟΛΑΞΕΥΤΗ ΛΙΘΟΔΟΜΗ

ΠΟΛΥΓΩΝΙΚΗ Η ΜΟΣΑΪΚΗ ΛΙΘΟΔΟΜΗ

ΚΥΚΛΟΠΕΙΑ ΛΙΘΟΔΟΜΗ

Πολλές φορές οι πέτρες μεγέθους 1-2 M3 δομούνται "εν ξηρώ και η αντοχή της τοιχοποιίας βασίζεται στο βάρος των πετρών.

ε) Λαξευτές λιθοδομές

Η λαξευτή τοιχοποιία είναι παλαιότετος τρόπος κατασκευής. Στην αρχαιότητα η δόμηση γινότανε χωρίς κονίαμα και η αντοχή βασιζότανε στην απόλυτη έδραση και στην εμπλοκή των πετρών. Για ενίσχυση χρησιμοποιούσαν σιδηρένιους συνδετήρες.

Σήμερα ο τρόπος αυτός κατασκευής είναι πολυέξοδος και γι' αυτό οι λαξευτές τοιχοποιίες είναι τμήμα μεικτής τοιχοποιίας και χρησιμοποιείται η λαξευμένη πέτρα για καλή εξωτερική εμφάνιση.

- Η δόμηση της λαξευτής τοιχοποιίας σήμερα είναι προσχεδιασμένη, κατά το δυνατόν, και γίνεται διαλογή του υλικού, ώστε ακόμη και η εξόρυξη να γίνεται από αντίστοιχα μεγέθη. Η οριστική λάξευση γίνεται στο εργοτάξιο.

Ανάλογα με τον τρόπο εμπλοκής των πετρών κατά τη δόμηση, διακρίνομε διάφορα συστήματα δόμησης.

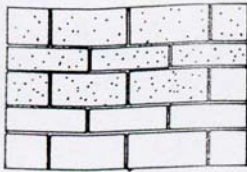
1. Ισόδομο και ισοϋψές σύστημα δόμησης.
2. " " ανισοϋψές " "
3. Ανισόδομο και " " "

Η λάξευση των πετρών γίνεται με διάφορα εργαλεία, όπως : βελόνι, χτένι, καλέμι και ανάλογα με την τελική εξωτερική εμφάνιση έχουμε διάφορες ονομασίες.

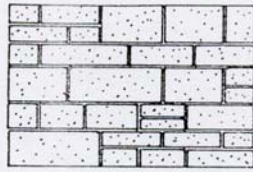
1. Ανώμαλη (εξωτερική εμφάνιση, όπως είναι στο λατομείο).
2. Ντεσλίδικο (εξωτερική εμφάνιση επεξεργασμένη με χτένι και βελόνι σε σχήμα γραμμών).
3. Αχιβάδες (εξωτερική εμφάνιση επεξεργασμένη με βελόνι σε σχήμα αχιβάδας).
4. Τριφτό (εξωτερική εμφάνιση επεξεργασμένη με ξέστρο- βούρτσα σε μισολεία εμφάνιση).
5. Τριφτό με γλυφές (όπως προηγούμενα, αλλά με επεξεργασία των ακμών με καλέμι).
6. Νερόλουστρο (εξωτερική εμφάνιση ολότελα λειασμένη).

Στις λαξευτές τοιχοποιίες η οργανωμένη εμπλοκή των πετρών κατά τη δόμησή τους εκφράζονται αντίστοιχα και σαν μορφολογικό στοιχείο στην όψη τους. Γι' αυτό οι αρμοί τονίζονται με γλυφές (σκοτίες) διαφορετικών διατομών, ανάλογα με τη μορφολογία της τοιχοποιίας.

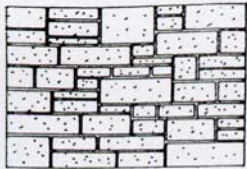
ΤΥΠΟΙ ΛΑΞΕΥΤΗΣ ΤΟΙΧΟΠΟΙΪΑΣ

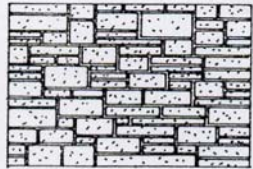
1. ΙΣΟΔΟΜΗ Κ ΙΣΟΨΗΣ

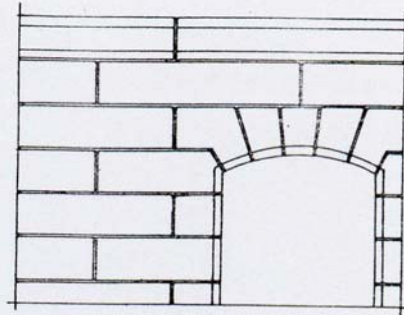
2. ΙΣΟΔΟΜΗ Κ ΑΝΙΣΟΨΗΣ

3. ΑΝΙΣΟΔΟΜΗ

3. ΑΝΙΣΟΔΟΜΗ

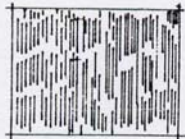
ΙΣΟΔΟΜΗ Κ ΙΣΟΨΗΣ

ΔΟΜΗΣΗ ΛΑΞΕΥΤΗΣ ΤΟΙΧΟΠΟΙΪΑΣ

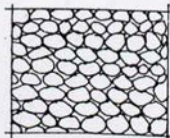
ΤΥΠΟΙ ΛΑΞΕΥΣΗΣ ΛΙΘΟΔΟΜΩΝ

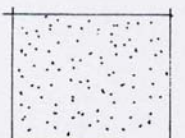
1. ΑΝΟΜΑΛΗ

2. ΝΤΕΣΛΙΔΙΚΟ

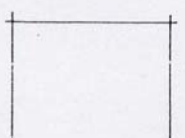
3. ΑΧΙΒΑΔΕΣ

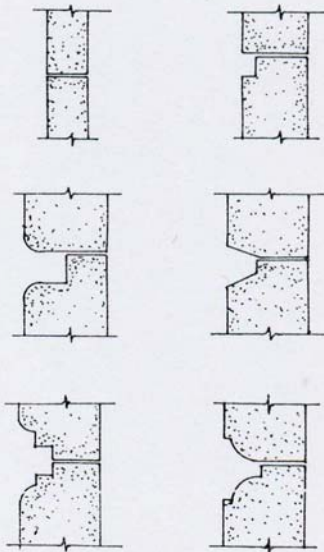
4. ΤΡΙΦΤΟ

5. ΤΡΙΦΤΟ ΜΕ ΓΛΥΦΕΣ

6. ΝΕΡΩΛΟΥΣΤΡΟ

ΑΡΜΟΙ ΛΑΞΕΥΤΩΝ ΛΙΘΟΔΟΜΩΝ

Γενικές Παρατηρήσεις

Σήμερα οι λιθοδομές δεν εφαρμόζονται πολύ στην κατασκευή, εξ αιτίας των μειονεκτημάτων του κόστους κατασκευής, της μικρής αντοχής σε οριζόντιες φορτίσεις, του μεγάλου πάχους της τοιχοποιίας, του μεγάλου βάρους των (20-25 κιλά) και της δύσκολης μεταφοράς τους. Χρησιμοποιούνται, συνήθως, σαν διακοσμητικά στοιχεία της οικοδομής.

Οι πέτρες πρέπει να προέρχονται από πετρώματα ομοιογενή και να έχουν αντοχή σε θλίψη (σπάσιμο) και τριβή.

Κατά την δόμηση πρέπει να λαμβάνεται πρόνοια για την καλή εμπλοκή των πετρών σ'όλες τις διαστάσεις (πρέπει να διακόπτονται οι κατακόρυφοι αρμοί). Για την εξασφάλιση της ισορροπίας πρέπει να διατάσσεται κατά 1,5 - 2,0 Μ. Καθ'ύψος, μια στρώση οριζοντίωσης (ντουζένι) των πετρών.

Οι αρμοί ανάμεσα στις πέτρες δεν πρέπει νάναι μεγαλύτεροι από 3 εκατ. Ανάλογα με την θέση τους στην οικοδομή, πρέπει να γίνεται χρήση ασβεστοκονιαμάτων ή ασβεστοσιμεντοκονιαμάτων, γιατί το καθαρό σιμεντοκονίαμα αλλάζει το χρώμα ορισμένων πετρών.

Στις τοιχοποιίες που φέρουν εξωτερικά μόνο λαξευτές πέτρες η λάξευση πρέπει νάχει πάχος μεγαλύτερο από 12 εκατ., για να συνυπολογίζεται στην φέρουσα διατομή. Όταν είναι μικρότερη, όπως π.χ. επένδυση με πλάκες πάχους 2,5 έως 5 εκ. δεν έχει στατική συνεισφορά με τον τοίχο.

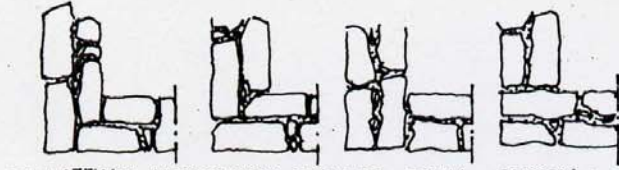
Στην περίπτωση αυτή πρέπει οι πλάκες να συγκρατούνται με αντιοξειδωτά άγκιστρα, όπως θα αναφέρομε στο κεφάλαιο των επενδύσεων.

Οι ελάχιστες διαστάσεις των αργών πετρών δεν πρέπει νάναι μικρότερες από 50 - 45 εκ., των δε λαξευτών ημισολαξευτών 30 εκ.

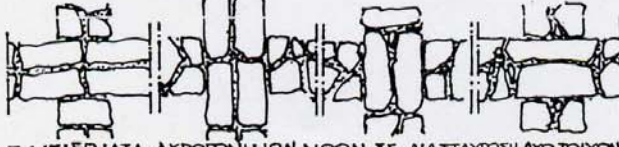
Κατά την δόμηση καλό είναι να υπάρχουν και μερικές πέτρες διαμπερείς καθ'όλο το πάχος της τοιχοποιίας (διάτονες).

Οι γωνιακές πέτρες (γωνιόλιθοι, αγκωνάρια) πρέπει να έχουν μέγεθος (30 X 60 εκ.) και νάναι λαξευμένη η μισολαξευτή. Οι πέτρες πρέπει να τοποθετούνται με την μεγάλη επιφάνειά τους οριζόντια και όχι όρθιες (παναγιές).

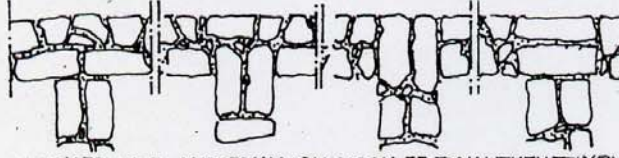
Σε περίπτωση πλαγίων αρμών δεν πρέπει οι αρμοί ώθησης να σχηματίζουν γωνία με την κατακόρυφη μεγαλύτερη των 30°. Σε περίπτωση που έχουμε πολλούς τέτοιους αρμούς, πρέπει να τοποθετούνται μ' αντίθετες διευθύνσεις.

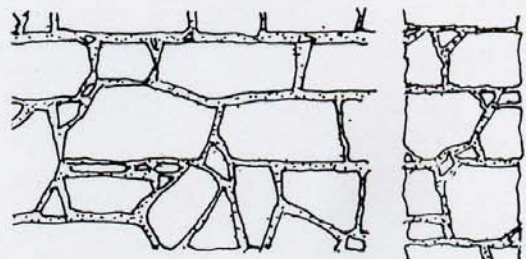
ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ ΑΚΡΟΓΩΝΙΑΙΩΝ ΛΙΘΩΝ ΣΕ ΓΩΝΙΑ ΤΟΙΧΟΥ.

ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ ΑΚΡΟΓΩΝΙΑΙΩΝ ΛΙΘΩΝ ΣΕ ΔΙΑΣΤΑΥΡΩΣΗ ΔΥΟ ΤΟΙΧΩΝ

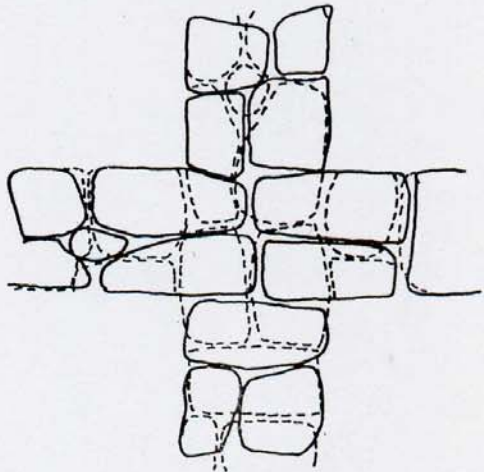
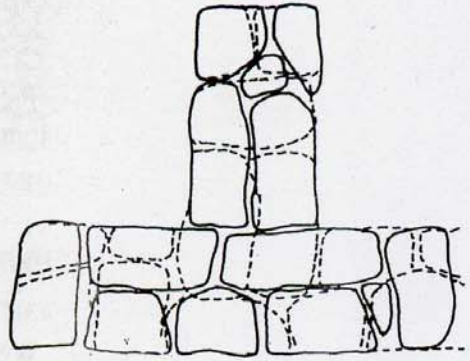
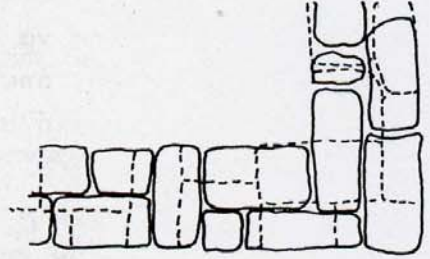
ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ ΑΚΡΟΓΩΝΙΑΙΩΝ ΛΙΘΩΝ ΣΕ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΟΙΧΩΝ

όψη

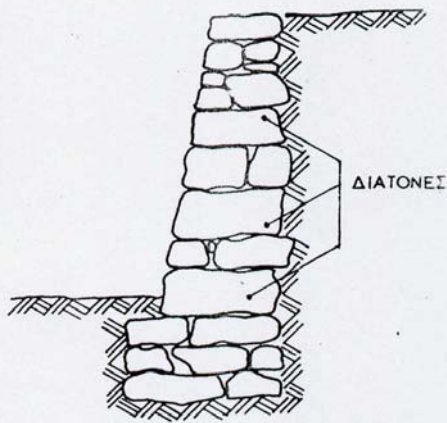
τομή

Δόμηση αργολιθοδομής

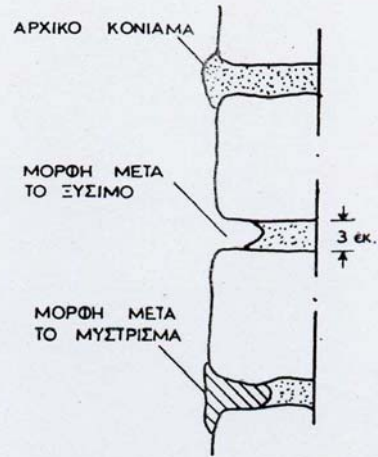

— 1^η ΣΤΡΟΣΗ
- - - 2^η ΣΤΡΟΣΗ

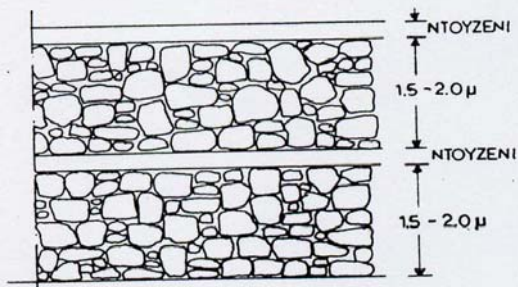
ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΕΜΠΛΟΚΗΣ ΛΙΘΟΔΟΜΗΣ ΣΕ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ ΤΟΙΧΩΝ

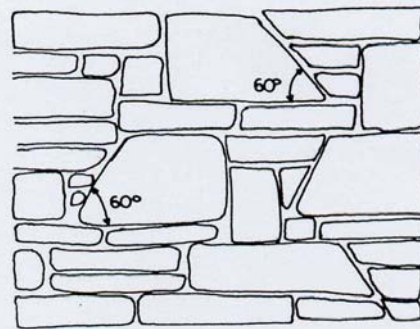
ΤΟΜΗ ΛΙΘΟΔΟΜΗΣ

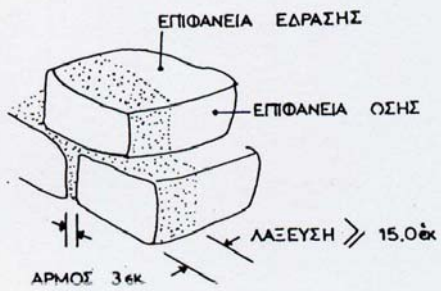
ΜΥΣΤΡΙΣΜΑ ΑΡΜΟΥ (ΑΡΜΟΛΟΓΗΜΑ)

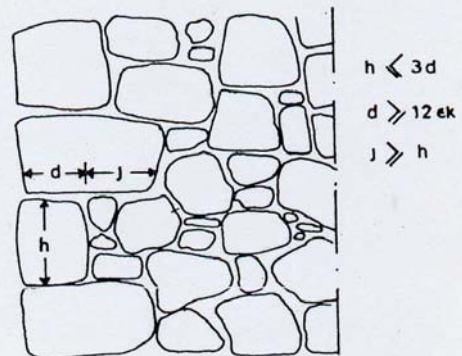
ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΗ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑΣ ΛΙΘΟΔΟΜΗΣ

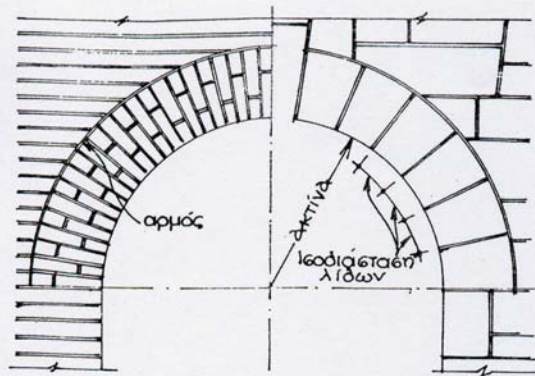

ΕΠΙΤΡΕΠΤΗ ΚΛΙΣΗ ΑΡΜΟΝ

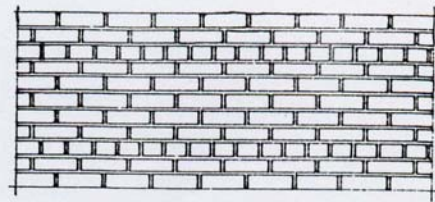

ΑΝΑΛΟΓΙΕΣ ΣΤΑΤΙΚΑ ΣΥΝΕΡΓΑΖΟΜΕΝΗΣ ΛΙΘΟΔΟΜΗΣ

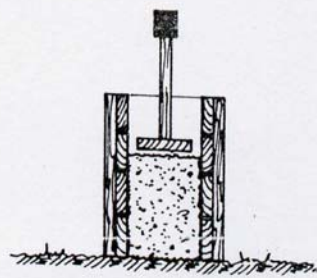

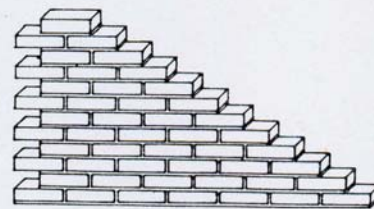
Κατασκευή τόξου από τεχνητούς λίθους

Τοιχοποιία τεχνητών λίθων.

Καλούπι ωμοπλίνθου

Δόμηση ωμοπλινθοδομής

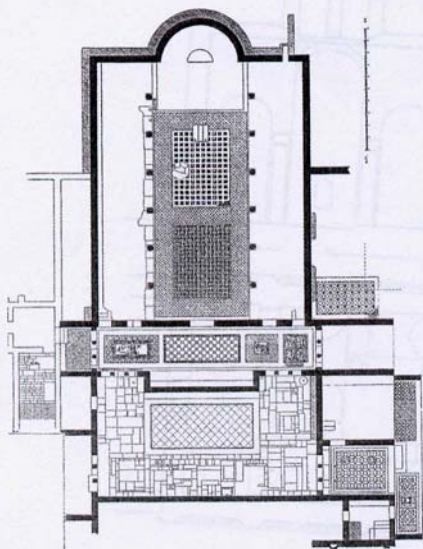
Η αντοχή των λιθοδομών εξαρτάται από την αντοχή και την ποιότητα των πετρωμάτων, απ' όπου προέρχονται, από την επιμελημένη εμπλοκή των πετρών τους και από την καλή έδραση των επιφανειών τους.

* Τα στοιχεία για την τοιχοποιία είναι όλα από :
 Φιντικάκης Ορ. Ν. – Μπουρνιά Ρ. «Αρχιτεκτονικές Λεπτομέρειες»,
 Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 1983.

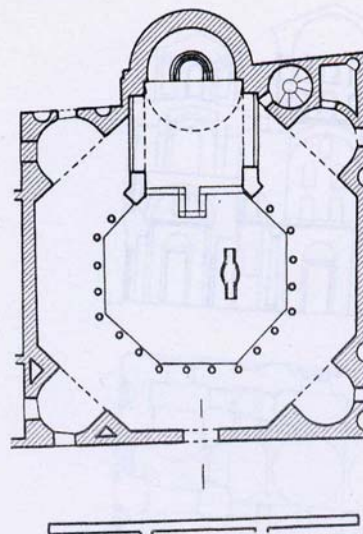
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ
(ΤΥΠΟΙ ΝΑΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ)

ΟΙ ΤΥΠΟΙ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΠΟΥ ΑΠΑΝΤΟΥΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

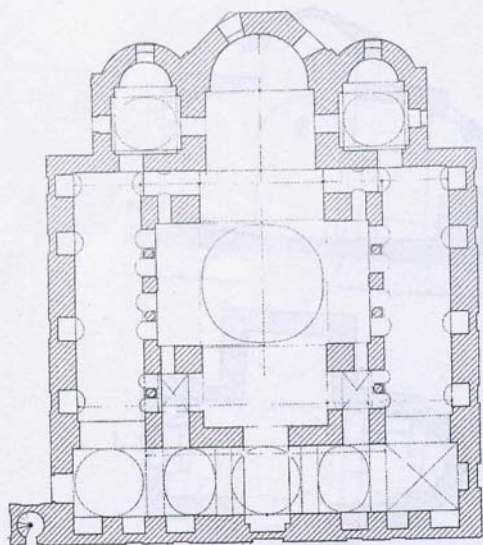
Τά σχέδια τῶν ὁποίων δὲν ἀναφέρεται ἡ πηγὴ ἀνήκουν στὸν συγγραφέα.

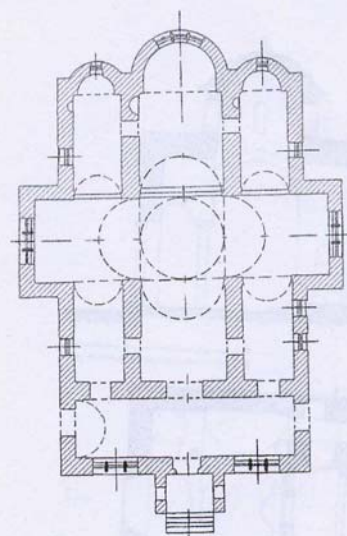
1. Τρίκλιτη παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, με νάρθηκα, αἶθριο καὶ προσκίσματα. Κάτοψη. Ἡ βασιλικὴ τῆς Ἐρμιόνης. Ε. Στίκας.

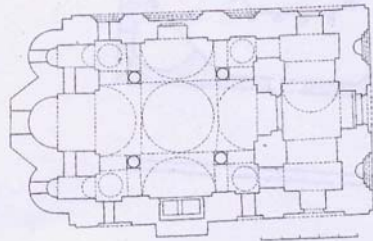
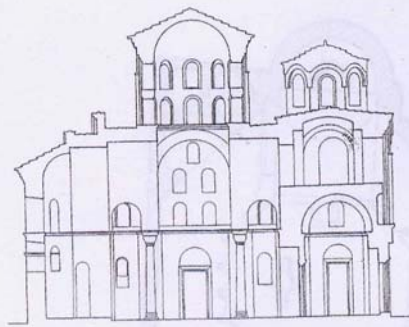
2. Παλαιοχριστιανικὸ ὀκτάγωνο με ὑπερυψωμένο τὸ μεσαῖο τμήμα, κλιμακοστάσιο γιὰ τὰ ὑπερῶα καὶ διακονικό. Τὸ ὀκτάγωνο τῶν Φιλίππων. Κάτοψη. Στ. Πελεκανίδης.

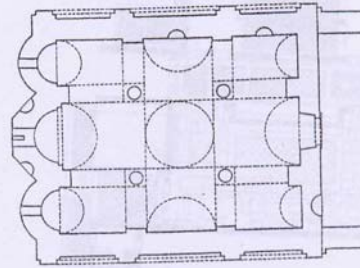
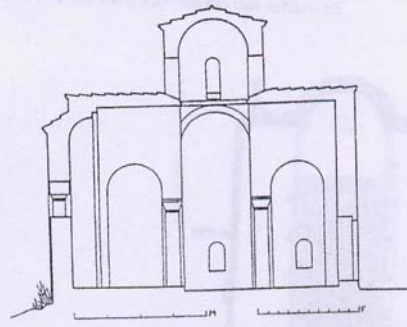
3. Τρουλλαία βασιλικὴ «μεταβατικοῦ τύπου» με παραβήματα. Ἡ Ἁγία Σοφία Θεσσαλονίκης. Κάτοψη. Μ. Le Tourneau.

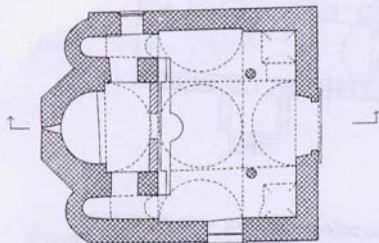
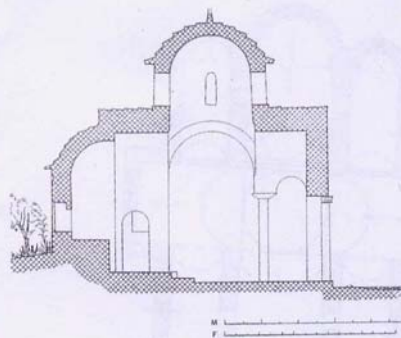
4. Σταυροειδὴς τρουλλαῖος ναὸς με ἐπιμήκυνση τῶν ἐγκαρσίων στὸν ἄξονα κεραίων. Ἡ Παναγία σπὶ Σκριποῦ (Ἵρχομενός). Κάτοψη. Μ. Σωτηρίου.

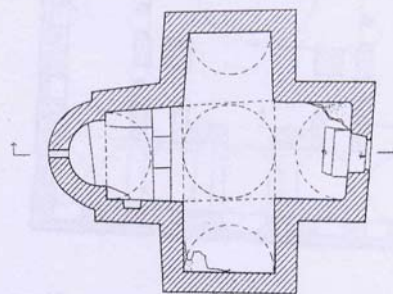
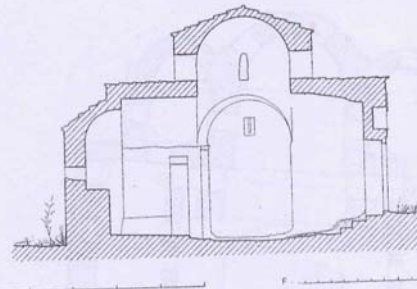
5. Σταυροειδής ἐγγεγραμμένος ναός με τροῦλλο, σύνθετος τετρακόνιος. Ἡ Παναγία τῶν Χαλκίων Θεσσαλονίκης. Δ. Εὐαγγελίδης.

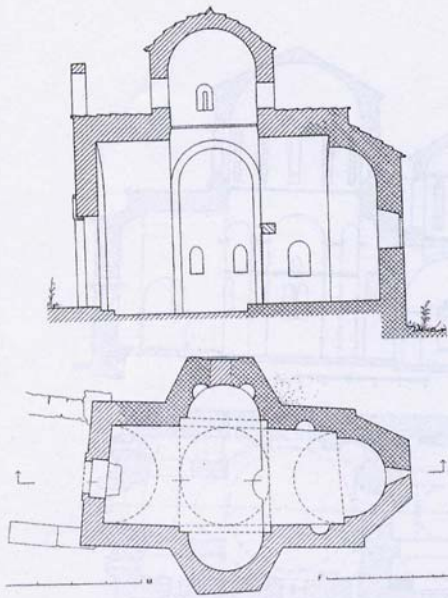
6. Σταυροειδής ἐγγεγραμμένος ναός με τροῦλλο, ἄπλος τετρακόνιος. Ἡ Μεταμόρφωση τῆς Καλαμιώτης Χίου. Κάτοψη καὶ τομὴ σὲ ἀναπαράσταση.

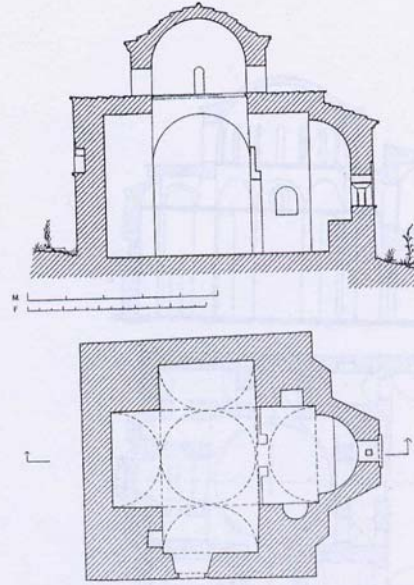
7. Σταυροειδής ἐγγεγραμμένος ναός με τροῦλλο, ἄπλος δικιόνιος. Ὁ Ἅγιος Πέτρος στὰ Σπάτα Ἀττικῆς. Κάτοψη καὶ τομὴ.

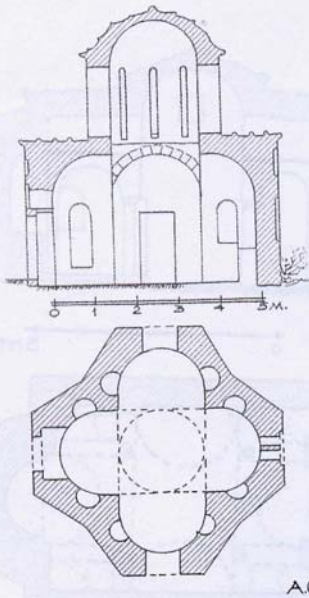
8. Ἐλεύθερος σταυρικός ναός με τροῦλλο. Ὁ Προφήτης Ἡλίας στό Κορωπί Ἀττικῆς. Κάτοψη καὶ τομὴ.

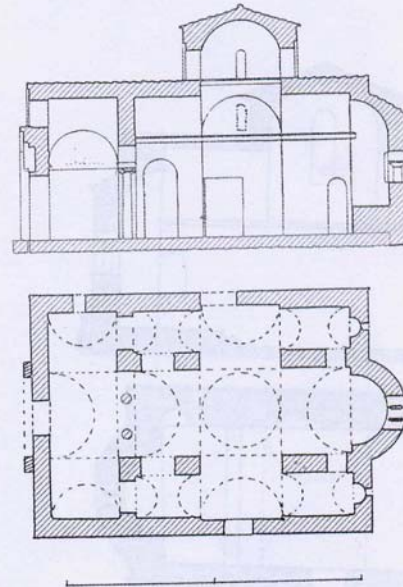
9. Τρίκογχος ναός με τρούλλο. Ὁ Προφήτης Ἡλίας Σαρωνικοῦ Ἀττικῆς. Κάτοψη καὶ τομή.

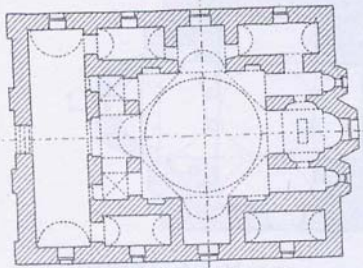
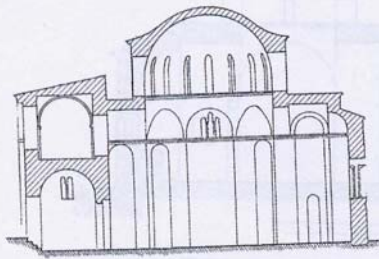
10. Συμπτυγμένους σταυροειδῆς ναός με τρούλλο. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος Οἰνῆς Ἀττικῆς. Κάτοψη καὶ τομή.

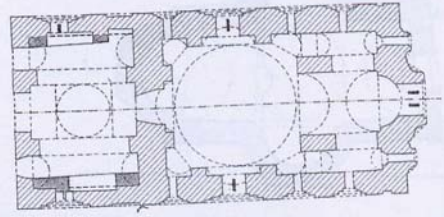
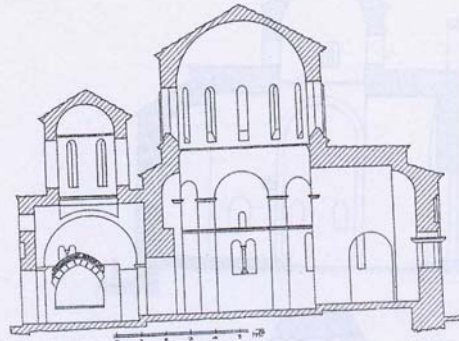
11. Τετράκογχος ναός με τρούλλο. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος στὰ Λουκίσινα Βοιωτίας. Κάτοψη καὶ τομή. Ἄ. Ὁρλάνδος.

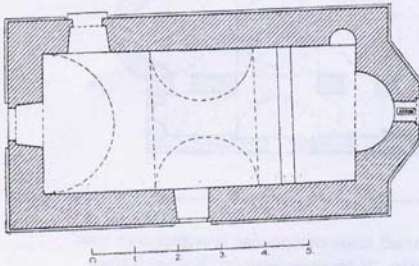
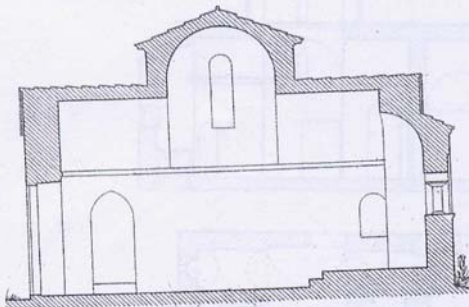
12. Μεταβατικοῦ τύπου σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένους ναός με τρούλλο. Ἡ Μεταμόρφωση στὸ Κορωπί. Κάτοψη καὶ τομή. Ἄ. Ὁρλάνδος.

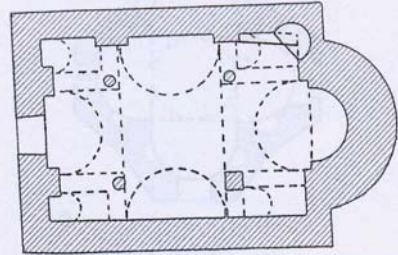
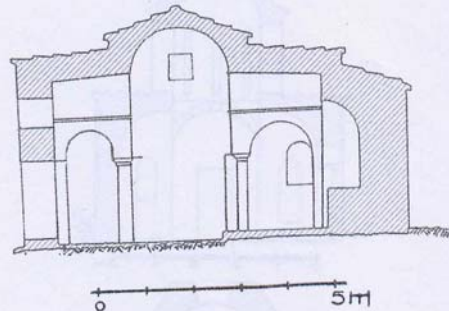
13. «Ήπειρωτικός» οκταγωνικός τύπος ναού. Ἡ Ἁγία Σοφία ἢ Ὁδηγήτρια Μονεμβασίας. Κάτοψη καὶ τομὴ. Ε. Στίκας.

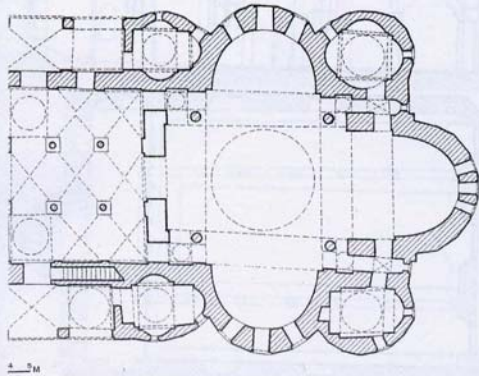
14. «Νησιώτικος» οκταγωνικός τύπος ναού. Ἡ Παναγία ἢ Κρίνα στὴ Χίο. Κάτοψη καὶ τομὴ. Ἄ. Ὀρλάνδος.

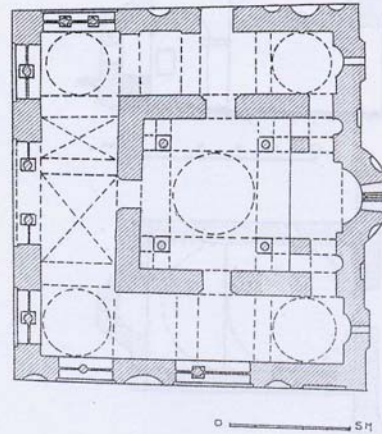
15. Μονόκλιτος σταυρεπίστεγος ναός. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος τῆς Ἀνδρούσας. Κάτοψη καὶ τομὴ σὲ ἀναπαράστασι.

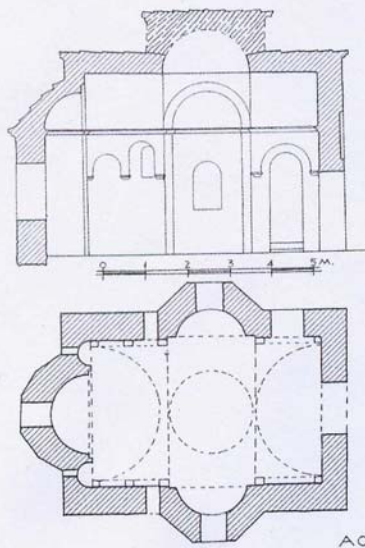
16. Τρίκλιτος σταυρεπίστεγος ναός. Ὁ Ἅγιος Στυλιανός Ὑμντιοῦ. Κάτοψη καὶ τομὴ. Ἄ. Ὀρλάνδος.

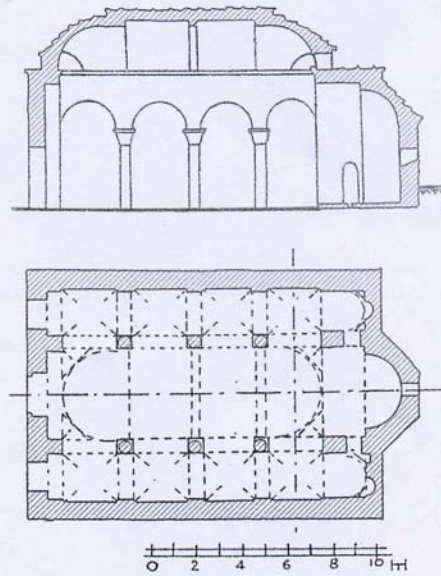
17. Ἀγιορειτικός ἢ Ἀθωνικός τύπος μοναστηριακοῦ ναοῦ, με τετρακόντια λιτή, «τυπικαριά», πλευρικά παρεκκλήσια καὶ στοά. Ὁ λεγόμενος Προφήτης Ἡλίας Θεσσαλονίκης. Κάτοψη. Π. Μυλωνάς.

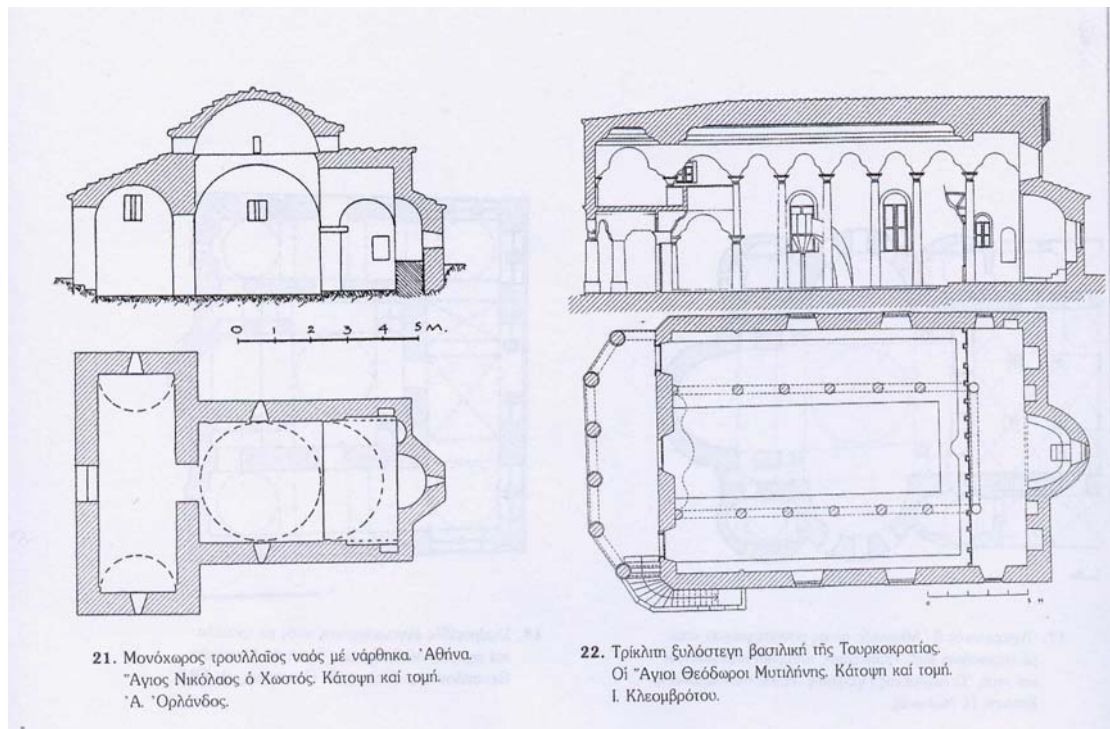
18. Σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος ναός με τροῦλλο καὶ περιμετρικό διάδρομο. Ἡ Ἁγία Αἰκατερίνη Θεσσαλονίκης. Κάτοψη. Θ. Παπαζῶτος, 9η ΕΒΑ.

19. Μονόχωρος ναός με πλευρικές κόγχες (χορούς) καὶ τροῦλλο. Ἡ Ζωοδόχος Πηγή Μεσσηνικόλα. Κάτοψη καὶ τομή. Ἄ. Ὁρλάνδος.

20. Τρίκλιτη θολοσκεπῆς ἀθηναϊκή βασιλική. Ἡ Παντάνασσα στοῦ Μοναστηράκι. Κάτοψη καὶ τομή. Ἄ. Ὁρλάνδος.

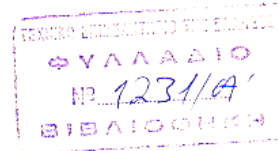

*Τα στοιχεία είναι από:

Μπούρας Θ. Χαράλαμπος, «Βυζαντινὴ καὶ Μεταβυζαντινὴ Ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Ἑλλάδα», ἐκδόσεις Μέλισσα

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ
“EUROPAS GLOCKEN UND IHRE TURME“

1.231/A'

SONDERDRUCK

DIE AUSLESE

DEZEMBER 1983

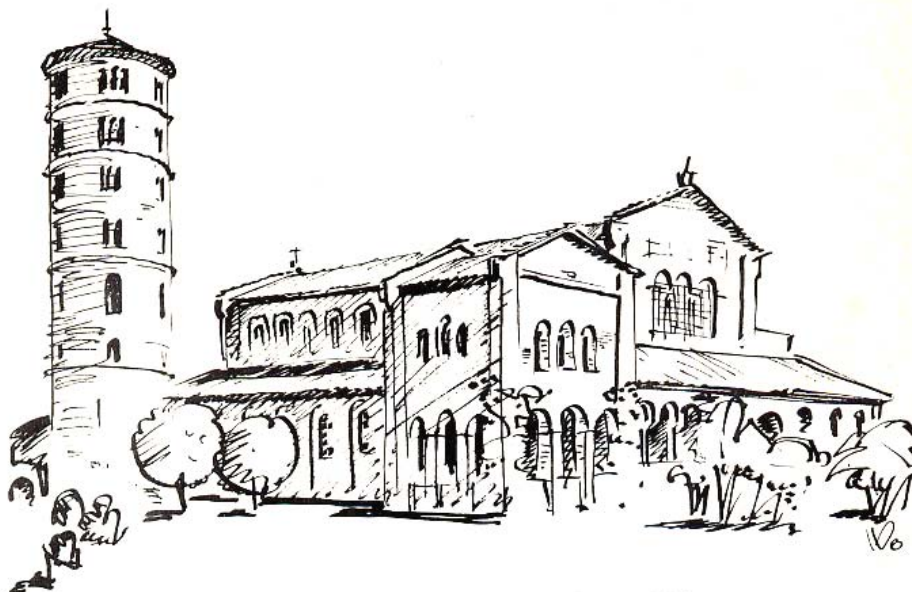
Europas Glocken und ihre Türme

Heinz Wolff, Hannover

EUROPAS GLOCKEN UND IHRE TÜRME

Heinz Wolff, Hannover

Ravenna, San Apollinare in classe. 549. Turm 10. Jahrh.

„Wir staunen, wenn wir, in die Vergangenheit zurückblickend uns vergegenwärtigen, welche Bedeutung die Glocken für das Leben unserer Vorfäter hatten. Neben den gottesdienstlichen Aufgaben, die sie auch heute noch erfüllen, riefen sie in Zeiten der Not den Bürger zur Wehr, galt es nun, dem Feind zu wehren oder der Elemente Wut zu steuern. Ihre ehernen Stimmen erklangen, wenn die Mannbaren zum Herrngeding zu erscheinen hatten, wenn landesherrliche Verordnungen bekannt zu machen waren, wenn in kalten Mainächten Spätfröste zu befürchten wa-

ren, wenn Pest und ansteckende Krankheiten oder Gefahr drohten, wenn der arme Sünder zum Galgen gefahren wurde, oder wenn die Winternebel ein Heimfinden des müden Wanderers unmöglich machten. Sie erklangen aber auch, wenn nach schwerer Kriegszeit der Friede über die Menschen kam, wenn die Bedrückungen durch landfremde Söldner ihr Ende gefunden hatten, wenn der Landesherr mit fürstlichem Prunk über Land zog, die Huldigung seiner Landeskinder entgegen zu nehmen“.

(J. Schaeben)

Die Musik, die die vielstimmigen Geläute Mittel- und Nordeuropas entfalten, ist der Lohn eines Ringens vieler Generationen um das Vollendet-Schöne. Natürlich geht der forschende Geist unserer Zeit mit Gründlichkeit daran, aus dem Unerklärlichen das „Warum“ zu filtern. Also weiß man heute: Der Schlag des Klöppels - er soll die Wandung nicht hart treffen, nur küssen - erzeugt nicht nur einen einzelnen Ton, sondern eine ganze „Tonfamilie“: Prime, Terz, Quinte, Ober- und Unteroktave usw., die für Farbe und Fülle des Klanges sorgen. Durch Aufsetzen der Stimmgabel an Hals, Flanke und Walm kann man nun jeden Ton lokalisieren, seine Höhe genau bestimmen; nur den Ton, den man zuerst hört, den „Schlagton“ selbst nicht. Der muß erhört und kann errechnet werden.

GESCHICHTE DER GLOCKE

Jahrtausende hat es gewährt, bis aus der Schelle die Glocke und aus ihr - im Abendland jedenfalls - ein klingliches Kunstwerk wurde.

Glöckchen aus Terracotta, zwischen 2400 - 1900 v. Chr. hergestellt, fand man auf Kreta in Knossos. In der Bronzezeit goß man Stücke in geteilten Formen oder im Wachs-ausschmelzverfahren. Sie dienten als Kultobjekt, Signal- oder „Musik“-Instrument, z. B. am Geschirr von Tieren. Quellen berichten von Bronzeschellen als Gewandbesatz im 12. Jahrhundert v. Chr. in Südasien und Ägypten, im

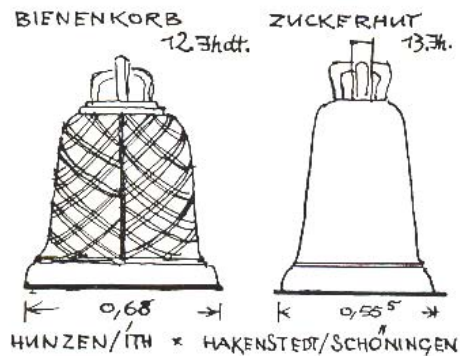
9. Jahrhundert in China. In der Tschudynastie (1031 - 221 v. Chr.) findet man sie als Grabbeigaben. Aus dem Ninive des 7. Jahrhunderts ist ein 9 1/2 cm hohes reliefiertes Exemplar erhalten.

Schon im 5. Jahrhundert v. Chr. gelang den Chinesen der Guß reichverzierter, großer Bronzeglocken. Im Amsterdamer Ryksmuseum befindet sich solch eine von 59 cm Höhe. Sie besitzt keinen Klöppel und wurde, wie in ostasiatischen Tempeln üblich, mit einem Balken von außen angeschlagen.

Aus der gleichen Zeit hat man im Schatz von Kasbek im Kaukasus Schellen an gehörnten Bronzetieren gefunden. Beklemmend muß durch den Lärm von Rasseln, Geheil und Geklingel das Begräbnis eines skythischen Königs gewesen sein.

Auf der Balkan- und Appeninhalsinsel tritt das Bronzeglöckchen im 7. Jahrhundert v. Chr. auf. Wie Verbrecher wurden christliche Märtyrer in Rom mit einer Glocke um den Hals zur Hinrichtung geführt. Geklingel hörte man beim morgendlichen Öffnen der Thermen, auf dem Markt, an der Spitze von Aufzügen oder vor Würdenträgern.

Die freie Ausübung der christlichen Religion gewährleistete endlich Konstantins Edikt von 313. Nun konnte der Beginn des Gottesdienstes durch ein akustisches Zeichen, ein „signum“, angekündigt werden: durch Blasen auf der Tuba, durch Rasseln, Anschlagen von Schallbrettern oder Metallplatten - wie zuweilen noch in Südosteuropa - und

Querschnitt
der
Glockenform

schließlich auch von aus Blech geschmiedeten Glocken. Die waren zunächst rechteckig, 20 - 30 cm hoch, meist mit Handgriff versehen; wie bei den Römern schon. Im städtischen Museum in Köln befindet sich ein 40 cm hohes Exemplar, der „Saufang“ genannt, weil es angeblich durch das Wühlen einer Sau einst gefunden wurde. Es war fest montiert und wird um 660 datiert.

480 ist von Benedikt die erste Mönchsregel verfaßt worden. Seltsam genug sind es dann irische Mönche, die über die Kunst des Bronzegusses verfügten. Ob die Glocke, die Pippin 747 dem Kloster St. Gallen schenkte, und die von Bonifatius zu gleicher Zeit mitgeführte schon gegossen waren, bleibt offen. Die älteste Bronzeglocke, die erhalten ist, fand man in Canino bei Viterbo - jetzt im Vatikanischen Museum - und datiert sie zwischen 650 und 850. Sie hat 39 cm Durchmesser und Höhe.

Das Nationalmuseum Irlands zeigt die Glocke von Armagh, glatt, dünn, mit Handgriff versehen, 31 cm hoch, Anfang des 10. Jahrhunderts. - So alt soll auch die Glocke von Weddersleben bei Quedlinburg sein? - 946 schenkte der Doge von Venedig 12 Glocken der Hagia Sophia. In Deutschland widmeten sich die Mönche von Fulda und St. Gallen dem Guß. Um diese Zeit bürgert sich übrigens auch der Name „campana“ (von „Kampan“-Krümmen) im Süden und das lautmalende „Klok, Glocke ff.“ nördlich der Alpen (von „Klakol“-dröhnen, beides altslawisch), anstatt des „signum“ ein.

HERSTELLUNG

Die gedrungene Form der ältesten „Generation“ gleicht der eines Bienenkorbes. Ihre Herstellung beschreibt um 1160 Presbyter Theophilus.

Auf ein konisches, horizontal gelagertes und drehbares Achsholz trug man schichtweise den Kern aus Lehm auf, nach dessen Trocknen dann das Wachsmodell der Glocke, darüber den schützenden Mantel wieder aus Lehm.

Durch Erhitzen schmolz man das Wachs heraus. Bronze füllte den Hohlraum. Diese Technik gestattete Durchmesser bis 70 cm.

Rippe heißt man den senkrechten, halbseitigen Schnitt durch die Glocke. Große Wandstärke („schwere Rippe“) bewirkt klangliche Fülle.

Eine sehr schlanke Rippe nun, der „Zuckerhut“, mit ungefähr bestimmbar Schlägton, setzt sich nach 1200 durch.

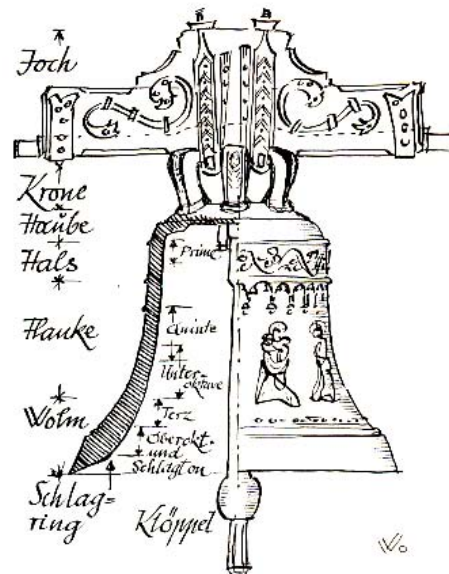
Nach dem heute üblichen Verfahren ist schon eine Glocke von St. Peter in Aachen 1261 gegossen. Über einen gemauerten Kern mit senkrechter Achse modelliert man mit Hilfe je einer Schablone für Innen- und Außenwand aus Lehm die „falsche Glocke“, die nach Aufbringung, Trocknen und Abheben des Mantels herausgeschlagen wird, worauf in den gewonnenen Hohlraum hinein der Guß erfolgt. So wurden immer größere Durchmesser möglich.

DAS LÄUTEN

Auf dreierlei Art erregt man das Metall: durch Anschlag von Außen u. Betätigung des Klöppels (das sog. Beiern am Karfreitag und bei Trauer - der Name Biermann kommt daher) oder pendelndes Schwingen von Glocke und Klöppel um die Achse eines Lochs.

Wenn von Gregor von Tours 580 berichtet wird, daß mit dem Seil geläutet wird: ist damit vielleicht die zweite Art bei festmontierter Glocke gemeint, die in einem Dachreiter in Chornähe hing? Nur ein Geistlicher durfte sie damals läuten.

Gotische Dreiklangrippe

Glocken- Inschriften

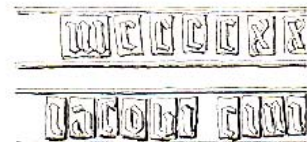
1328

1. Hälfte
14. Jahrh.

1441

1609

5 Pilgerzeichen auf einer Glocke aus Hablingbo/Schweden 1483

Jedenfalls ist pendelndes Läuten in England, Mittel- und Nordeuropa etwa seit 1000 die Regel. Das dünnwandige Exemplar mit Zubehör aus Haithabu (900?) gleicht immer noch in Größe und Form dem von Canino, wie auch die Lullusglocke in Hersfeld (1038), und pendelte.

Um 1300 brachte die Vermehrung der Glocken auch Einzelaufgaben für sie: die Wandel-, Bet-, Toten-, Verseh-, Verscheide-, Wetterglocken der kirchlich geweihten, die Bann-, Sturm-, Tor-, Schandglocken der bürgerlichen. Es entwickelten sich „Geläute“.

GIESSERGESCHLECHTER

Die Nachfrage war in der Zeiten Folge nicht immer stetig: Hier Bürgerstolz, Ostkolonisation, Gegenreformation, dort asketische Orden - die nur Dachreiter auf turmlosen Kirchen zulassen -, Reformation, Umsturz, Kriege. Was machen die Handwerker, die seit dem 12. Jahrhundert anstelle der Mönche Glocken gießen, bei solchen Schwankungen? Große u. kleine Kessel, Taufbecken, Grabplatten und später Geschütze, versteht sich! Sie siedeln in den Zentren geistlicher und weltlicher Macht. Für manchen Auftrag müssen sie sich vor Ort begeben. Ängstlich behüten die Familien jede eigene Variante der nach jahrhundertelangen Versuchen schließlich um 1500 voll entwickelten und heute noch gültigen „gotischen Dreiklang-Rippe“ von höchster Klangqualität. Manche erlangen überstaatlichen Ruf: die Löffler in Brixen und Innsbruck, die Klinghes in Bremen. Chert Klinghe gießt 1436 zwei noch erhaltene Glocken für St. Johannis in Lüneburg, Gerdt de Wou aus Kampen in Holland 1492 zwei für St. Michael und eine für St. Nicolai in derselben Stadt. 1497 wird er nach Erfurt gerufen, um die „Gloriosa“, eine e-Glocke mit 11 367 kg Gewicht zu schaffen. 1502 gießt er eine mit dem Ton a, 4800 kg schwer, eine h- und eine cis-Glocke - den einheimischen Gießern zum Verdruß - vor dem Braunschweiger Dom unter Einschmelzung der alten Glocken. Wohlstand befähigt schon 1506 die Gemeinde, von Hinrik van Kampen sechs weitere zur Verbesserung eines Geläutes gießen zu lassen, das heute noch zu den Berühmtheiten zählt.

Im ganzen 17. Jahrhundert ist die aus Lothringen stammende Familie Hemony im niederländischen Kulturbereich beschäftigt aber auch in Darmstadt, Mainz und Hamburg. Seit 1590 und 1596 sind heute noch tätig die Grasmeyer in Österreich und Rincker in Sinn.

GLOCKENZIER

Seit dem 12. Jahrhundert schmückt sich auch der Glockenhals mit Inschriften aus Großbuchstaben zwischen horizontalen Stegen. Oft findet sich: „Ich rufe die Lebendigen, beklage die Toten, breche die Blitze“. 1209 erscheint erstmals ein Gießername in Konstanz. Schmuckmotive gesellen sich dazu.

Manchmal finden sich auch **Pilgerzeichen** reproduziert, nicht nur als Schmuck, vielmehr mit dem Wunsch nach Übertragung der Segenskräfte. Weil solche Andenken an die Pilgerfahrt meist durchbrochene Reliefs, sog. Gittergüsse, waren, ließen sie sich leicht in dem noch plastischen Lehmmantel abformen.

Es gibt eine Glocke mit nicht weniger als 25 Pilgerzeichen! Besonders in den skandinavischen Ländern schätzte man deren Verwendung. Auf 90 Glocken vom Norden bis nach Slowenien hinein sind die von der Neusser Quirinus-Wallfahrt zu finden.

Neben den Plaketten der großen Pilgerstätten, wie Maastricht, Rouen, Santiago de Compostela sind einige abgeformt, deren Wallfahrtsort bisher nicht bekannt war.

Ein Antoniuskruz soll vor Pest bewahren. Auch Münzen, Siegel, Wappen und Gebäckmodellen dienen als Schmuck. Von 1400 bis 1530 werden Minuskel-Inschriften von gotischem Maßwerk, Zinnenfriesen und Figuren umgeben, meist das Datum dazu gesetzt und, wenn der Gießer nicht am Ort wohnt, auch sein Name. Seine „Signatur“ ist ein Anhalt für das Alter einer nicht datierten Glocke. Eine Datierung nur nach der Zier nämlich ist verfanglich, weil man sich der von Generation zu Generation vererbten Modellen immer wieder bediente.

Altenbruch,
St. Nicolaikirche,
Glockenträger von 1646
neben den
romanischen Türmen.

DER ORT DER GLOCKEN

Der hohe Turm der Kirche, des Stadttors, der Burg, des Rathauses - selbst der Leucht-, Wasser-, Flucht- und Wachturm - erfüllte weit über seinen Zweck hinaus den Wunsch nach denkmalhafter Repräsentation. Die Beherrschung von Geläut, Uhr oder Falltor wirkte bei reicher Durchbildung des Bauwerkes beinahe nebensächlich. **Bis weit ins Mittelalter hinein jedenfalls bedurfte es der wenigen kleinen und kakophonischen Stücke, der Rufer zum Gottesdienst und der Geisterscheuchen wegen, wohl eines hohen Standortes, aber keiner aufwendigen Türme.**

Zwar baute Papst Stefan II., als der Vatikan 746 drei Glocken - offenbar aus dem seltsamen Metall Bronze - von angelsächsischen Mönchen geschenkt bekam, einen „Turm“ neben der konstantinischen Basilika. Der wird recht schlicht gewesen sein, mußte jedenfalls oft repariert, zum Teil wieder aufgebaut werden nach einem Blitzschlag, der die Glocken zusammenschmolz. Ansonsten hängte man sie zunächst in freistehende oder überdachte Gerüste - wie man sie z. B. in osteuropäischen Freilichtmuseen, im Küstengebiet von Nord- und Ostsee wegen schlechten Baugrundes, und besonders liebevoll gepflegt im holländischen Friesland sehen kann - oder bloß in Astgabeln. Der schlanke Rundturm mit Wendeltreppe als Zugang zum königlichen Westwerk und zur Aufnahme der Glocken ist vermutlich wie sie irischer Export. In St. Gallen treten zuerst deren 2 auf, im obersten Geschoß je 1 Kapelle.

„Jedem Kloster eine Glocke“ empfahl 816 das Mönchskonzil von Aachen.

Die ehemalige Abteikirche in St. Riquier mit 6 Kulttürmen als sichtbares Zeichen der Machtfülle Gottes - war längst fertig, als ihr 814 die erstaunliche Schenkung von 15 Glocken gemacht wurde. Sie fanden in zwei der vier kleinen runden Treppentürme Platz. Zwei derartige Westtürme erhielten die Kirchen Pantaleon in Köln (966), Mainz (1036), Nivelles (1046), Maria Laach (1156), Worms (1200) oder Limburg (1240) u. a. In St. Michael in Hildesheim wurde 1270 die für die Zeit mit einem Durchmesser von 115 cm große Glocke in einen Vierungsturm gehängt, der in seiner Eigenart fast gleichzeitig mit Mainz erstmalig auftrat.

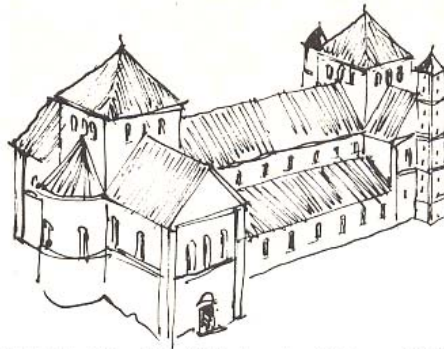
Für die wenigen Glocken kaum benötigt, verwehren die mächtigen Westwerke schon in St. Pantaleon, dann aber die der Dome zu Minden (1032) und Paderborn, von Patrokli in Soest und Freckenhorst (1125) den Dämonen den Zutritt.

Bei den Basiliken des 11. und 12. Jahrhunderts um den Harz und vor allem nördlich von ihm stößt das Langschiff nicht mit einem Giebel zwischen den beiden achteckigen Westtürmen durch. Vielmehr läuft sich der First - wie übrigens auch bei St. Peter im Wimpfen (um 1000) und beim Straßburger Dom des 11. Jahrhundert - gegen einen sogenannten Zweiturmriegel tot. Durch dessen Aufstockung wurde für einen erweiterten Glockenbestand Raum geschaffen.

So schmückte sich der Braunschweiger Dom 1275, nur drei Generationen nach Errichtung der Westfront, mit dem imposanten Glockenhaus: Sicher aus Freude an den ganz neuen Formen, die man an den Seitenschiffen des Min-

Rekonstruktion von Centula (St. Riquier).
Ehem. Benediktinerkirche, 799 vollendet.

Rekonstruktion der „Gottesburg“ zu Mainz um 1000.

Köln, St. Pantaleon. Nach 966.
Treppentürme, wie der antike Pharos, vom Quadrat über das Achteck ins Rund übergehend.
Von den schlanken irischen Wachtürmen übernommene Form.

Freckenhorst, Nonnenkirche. 1116 – 1129.

dener Doms gesehen, und viel zu groß selbst für einen merklich erweiterten Glockenbestand, gewiß als Darstellung des Elans des Herzoghauses, das die Burginsel mit dem Dom besaß. Aus Prestige folgten die Stadtkirchen dem Beispiel in Eile, versteht sich, ebenso wie benachbarte Städte, z. B. Magdeburg mit dem Glockenhaus des Domes.

Als sich in Deutschland die Romanik zur Gotik zu wandeln begann, hingen die Glocken meist in einem der nun reicher gegliederten Türme.

Braunschweig, Dom.
Unvollendete Türme um 1200. Glockenhaus 1276.

Bamberg, Dom. Osttürme um 1225,
vorn die Westtürme nach Vorbild Laons um 1232.

Wenn das seltene und höchstindividuelle Geläut der ehemaligen Nonnenklosterkirche Neuwerk zu Goslar aus 5 Stimmen zwischen 1184 und 1314 datiert, so kann man annehmen, daß die französischen Kathedralen über mindestens so viele verfügten. Ihre Türme haben die Mauerflächen aufgelöst und verjüngen sich himmelwärts.

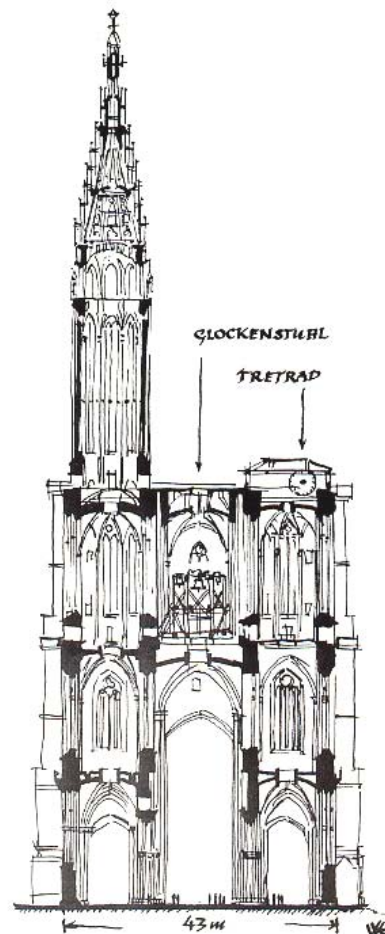
Bei dem zögernden Baufortschritt großer Kathedralen und infolge eines zunehmenden Glockenbestandes mußten die Glockenstühle immer wieder versetzt werden, bis sie im Filigran der Türme an der hinter Doppelarkaden geplanten Stelle pendeln konnten. Die luftigste Glockenstube zeigt Reims. In Straßburg ist zwischen den Türmen ihr Ort. Bei den deutschen Kirchen, die diesem Stil folgten - in Freiburg, Regensburg, Ulm (mit 161 m Höhe) - sind die Stühle meist im zweitobersten Geschoß der Türme zu suchen. In Freiburg ist der Ursprüngliche noch erhalten. Gegen 1500 hat sich der Geschmack abermals gewandelt. Die Mauermaße überwiegt, die Schallöffnungen sind klein bei der Münchener Frauenkirche oder in Landshut. Im Bereich der Backsteingotik in den Küstenländern von Nord- und Ostsee ist es allerdings nie zu einer größeren Öffnung der Turmstüben gekommen. Erst die neugotischen Türme in diesem Gebiet - die Christuskirche in Hannover, St. Nicolai in Lüneburg - übersetzen die Formen französischer Kathedralgotik in Ziegelrohbau.

Kirchturmbauten der Renaissance wie am St.-Ulrichs-Münster in Augsburg sind selten, und erst der Barock, immer noch befruchtet von Italien, und vor allem das Rokoko entfalten im weiten Vorfeld der Alpen ihrer Blüten Üppigkeit im Sakralbau, wenn auch nicht immer in den Türmen.

Allerdings war die Tradition des Gusses klanglich wertvoller Glocken dort verloren, wo der 30-jährige Krieg gewütet. Danach entstanden allmählich wieder Exemplare,

deren Bedeutung zunächst in Schmuck und Größe zu suchen ist. Es währt nämlich lange, ehe sich das klangliche Niveau wieder auf spätmittelalterliche Qualität erhebt: bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts! -

Weit gefehlt anzunehmen, daß dem prachtvollen Äußeren barocker Glocken gleich auch ihre Gehäuse entsprechen. Nach den Ideen der italienischen Architekten, die in Deutschland die ersten Bauten des pathetischen Stils schufen, muß die Kirche eine alles überragende Kuppel haben. So grundverschieden allerdings sind die Grundformen von Kuppel (die Halbkugel) und Turm (das Prisma), daß ihr Nebeneinander architektonisch selten gelingt. Deshalb wollte Barelli die Theatinerkirche in München und Scamozzi den Salzburger Dom ohne Türme. Erst Zucalli (1680) bei der ersten, Solari bei der anderen Kirche (1655) fügten sie in die Planung ein. Fischer von Erlach folgte um 1700 mit der Dreifaltigkeitskirche in Salzburg dem rö-

Straßburg, Schnitt durch die Turmfront.
1439 vollendet, 142 m hoch.

mischen Beispiel Sant' Agneses an der Piazza Navona von Borromini / Rainaldi (1677), während er an der Kollegienkirche in der gleichen Stadt die Türme ebenso stiefmütterlich behandelte wie an der Wiener Karlskirche (1715).

Christian Dientzenhofer und sein Sohn Ignatz waren da allerdings nicht halbherzig. Sie setzten den plastisch durchformten Einzelturm gleichhoch neben die Kuppel von Sankt Niclas in Prag. In ebenso lebendigem Umriß streben Prandtauers Doppeltürme von Stift Melk über der Donau in die Höhe.

Aber schon Joh. Dientzenhofer war in Banz (1718) die Kuppel als gestaltendes Element für den Innenraum wichtiger. Elliptisch gestreckt wird sie mit dem Langhausdach verschliffen. Über den reichen Fassaden vor den beschwingten Innenräumen ragen die Türme ebenso hoch und bestimmend auf, wie bei den Schöpfungen Balthasar Neumanns - der in seiner Heimatstadt Eger Geschütz- und Glockenguß gelernt hatte - wie überall bei der spätbarocken Hochblüte von Geist und Schönheit von Böhmen bis zur Schweiz. Der Einzelturm der katholischen Hofkirche in Dresden erreicht sogar 86 m Höhe.

Auf die Mitwirkung des Geläutes kann die Gegenreformation in Mitteleuropa eben nicht verzichten. Selbst die reine Kuppelkirche St. Clemens in Münster / Westf. von Schlaun um 1750 verbirgt einen nicht unbedeutenden Glockenturm hinter sich.

Wann je eine Symbiose von beiden geglückt ist, kann man an den Fingern abzählen:

Wenn nämlich die Kuppel bald hinter einer breiten Front steht, aus der sich beiderseits die Türme entwickeln, wie bei Sant' Agnese oder in Zucallis Ettaler Klosterkirche, oder wenn sich niedrige Türme einer zentralen Kuppel unterordnen, wie bei der zerstörten, protestantischen Frauenkirche des genialen George Bähr in Dresden (1743) oder viel später bei der Sacré Coeur (1875 - 14) auf dem Montmartre.

Klassizistisches Streben nach der perfekten Kuppel unter Hintanstellung gottesdienstlicher Funktion, tut sich auch schwer mit der Plazierung der Glocken.

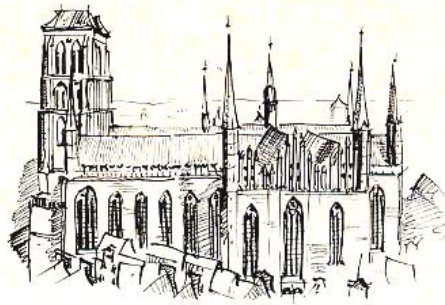
Wren plante für die St. Pauls Cathedral des abgebrannten London zunächst ein skurriles, aus Kuppelringen und Laternen zusammengesetztes Gebilde mit riesiger Spitze, die beiden Glockentürme niedrig und weit abgesetzt. Die ausgeführte, riesige Kuppel mit spröder, vierseitiger Laterne beherrscht dennoch die wenig klar gegliederten Massen nicht.

Mit kalter Konsequenz verzichten in Paris der Dôme des Invalides (1706) und St. Geneviève, das „Pantheon“, (1764 - 90), die Kopenhagener Marmorkirche (ab 1749) von Jardin ganz auf Türme. St. Blasien im Schwarzwald vom Elsässer d'Ixnard (1789) verbirgt die Glocken in den Uhr-turm-Aufsätzen. Schinkel duldet sie in der Potsdamer Nikolaikirche (1837) nur auf den Bekrönungen der Eckpila-ster vom Sockelbau.

Welch erfolgreiches Wagnis, im neubarocken Berliner Dom (1900) das Beieinander erneut zu versuchen.

Inzwischen war der Eklektizismus im Kirchenbau vorwie-gend romanischen und gotischen Vorbildern gefolgt.

In der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts setzt das zer-fahrene Suchen nach neuen Formen für Kirche und Turm ein, wobei das architektonische Aperçu oft das Sinnvolle überrollt. Wie auch immer: der Campanile wird beherr-schendes Leitbild für den Glockenturm, manchmal sogar mit der erforderlichen Glockenstube, oft nur als magerer Glockenträger. Gemeinden asketischer Haltung begnü- gen sich mit einem Dachreiter.

Danzig, Marienkirche.
Turm wieder mit kleineren Schallöffnungen.

St. Blasien, Schwarzwald. 1789.

Mannheim, St. Bonifatius mit geläutegerechter Glockenstube, 1913/14. Geläut 1954 auf as aufbauend, satt, breit, trotz Tiefe nicht bedrückend. „Eines Domes würdig“. (Rolli)

ENTWICKLUNG IN SÜDEUROPA

Ravenna, San Giovanni Evangelista, um 430.
Turm 10. Jahrh.

Was hatte sich im antiken Rom begeben? Die ersten Kirchen übernahmen den Typus der Markthalle, der Basilika, die keinen Turm kannte. Glocken, sofern man welche hatte, hingen in Gerüsten, sehr viel später in neben die Basiliken gesetzten 'campanili' von zunächst rundem, dann quadratischem Grundriß, - als „Zeigefinger Gottes“.

Padua, Sant Antonio, 13. Jahrh. Mischung byzantinischer und romanischer Formen.
Schallöffnungen ganz oben.

Rom, Sta. Maria in Cosmedin.
6. Jahrh. Turm 12. Jahrh.
Ähnlich der letzte Turm von St. Peter.

Siena, Dom. 13. Jahrhundert

Todi, Sta. Maria della Cons, 16. Jahrhundert.
(Bramante?)

Valladolid. Häufige Aufhängung der Glocken.

Die ältesten noch erhaltenen Türme sind die von Ravenna des 10. Jahrhunderts neben den Basiliken, die 500 Jahre älter sind.

Seit dem 12. Jahrhundert zeigen sich reiche Horizontalgesimse in Höhe der Geschosse. So auch beim zweiten Turm von St. Peter, der der höchste dieser Epoche der Ewigen Stadt war, 6 Geschosse und 12 Öffnungen nach jeder Seite hatte, und der dann 1610 dem Neubau wich.

Der reichgegliederte Campanile des Pisaner Domes - 1174 begonnen - neigt sich schon vor seiner Vollendung, bekommt aber schließlich 1350 doch noch sein etwas aufgerichtetes Glockengeschöß. Kostbar inkrustiert in Grün, Weiß und Rot ist der des Domes in der heiteren Atmosphäre von Florenz, 1336 von Giotto entworfen.

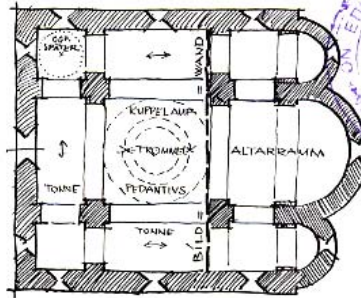
Mittelalterliche Doppeltürme in Italien? Einige wenige, in Altamura oder Vercelli z. B. Aber in der apulischen Romanik oder bei Sant Abbondio in Como (12. Jahrhundert) sind es den Chor flankierende Treppentürme, in die man die Glocken hängt. Und die sizilianischen Doppeltürme der Dome von Palermo, von Monreale (1200) und Cefalú (1240) sind normannischen Impulses.

Spanien weist im Verhältnis mehr davon auf. Die von Santiago de Compostela wurden 1750 „modernisiert“. An der Kathedrale von Burgos vollendete Hans von Köln 1458 Türme, die die für Köln geplanten und erst im 19. Jahrhundert verwirklichten des Kölner Domes ahnen lassen. Der schönste Campanile Spaniens ist die Giralda in Sevilla, 1195 als Minarett gebaut und 1568 mit den zeitgenössischen Formen bekrönt für die Aufnahme von Glocken in seinen Arkaden. Geläute in unserem Sinne entwickeln sich auch hier nicht, obwohl besonders die Gotik prächtige Gehäuse für sie bereit hält.

In Italien indes bestaunt Europa 1436 Brunelleschis Domkuppel von Florenz, und nun zeigt sich, wie wenig dem Süden die Glocken bedeuten, bis auf den heutigen Tag. Das nicht immer erreichte Ideal ist von Stund an die Kuppelkirche auf quadratischem Unterbau und sich anschmiegenden Halbkuppeln von Bramantes Marienkirche in Todi bis zu Michelangelos römischer Peterskirche. Immerhin einen Campanile baut Buonarrotti doch: den Uhrenturm auf dem Campidoglio.

Die Silhouette Roms wird von Kuppeln beherrscht. Nur selten errichtet man noch Glockentürme: in der Front Sant'Agnese; Longhena versteckt sie in Venedig auf der Rückseite der Salute (1687); Juvara läßt sie mit der Kuppel der Superga bei Turin (1726) mutig konkurrieren: hinter ihr.

Unter dem Einfluß des letzten wird die von 4 kräftigen Campanilli flankierte, elliptische Kuppel von Mondovi zu Ende gebracht. Bernini beabsichtigte den Bau zweier Türme mit je 2 kleinen Glocken für St. Peter in Rom, wo auch heute sage und schreibe nur 6 Glocken hinter der linken oberen Öffnung der Fassade Madernas hängen, darunter allerdings eine f-Glocke von 1785 mit einem Durchmesser von 2,31 m und 9 t Gewicht. - Das Festgeläut der zahlreichen Glocken ist in der historischen Kulisse Roms zwar sehr beeindruckend. Man sollte es aber nicht mit den musikalischen Maßstäben Mitteleuropas messen.

Kreuzkuppel - Typus Osteuropa.

Rom. Sant Agnese
in Piazza Navona.
1646–66 von Borromini.

Zaragoza, Nuestra Señora del Pilar. Klassizistisch.
Selten reiche Kombination von Türmen und Kuppeln:
Sublimierte Form der mittelalterlichen Himmels-
burgen.

... UND IM OSTEN

Byzanz bevorzugt den Zentralbau. Schallbrett oder eiserner Klangstab, von ägyptischen Klöstern übernommen, künden den Gottesdienst an. Erst im 13. Jahrhundert ist von Glocken die Rede. Für sie ist in der Architektur kein Platz. Sie hängen zunächst in Gerüsten. Wie auf der Apenninhalbinsel werden Türme für sie erst viel später aufgeführt, und zwar vor allem in Armenien und Georgien. Hier und in Kleinasien entwickelt sich im 7. und 8. Jahrhundert der **Kreuzkuppeltypus**, der sich bald über ganz Osteuropa verbreitet.

Wladimir I. läßt um 1000 die jüdische und die christlichen Religionen von Rom und Byzanz prüfen und nimmt die letzte an. Die ausländischen Architekten, die er aus dem Süden ruft, stoßen auf eine erstaunliche Begabung der

örtlichen Handwerker, die am Holzbau geschult ist und die neben dem massiven Kirchenbau später komplizierteste Holzkonstruktionen schafft. In und bei der Stadt, Wladimir zu Ehren benannt, gibt es gleich zwei in weißem Stein errichtete Hochleistungen um 1200: die Demetrius-Kathedrale und die Maria-Schutz-Kirche am Nerl.

Die Außenwände, oft vielfältig gegliedert und durch die Wellendachtraufe bereichernd konturiert, umschließen einen Raum, der durch zwei massige Pfeiler verstellt ist. Die gefensterete Trommel unter der krönenden und meist vergoldeten Halbkuppel wirft ihr Licht auf die erzählende Bildwand, auf der - anders als bei den furchterregenden, übermenschlichen Darstellungen in Byzanz - ein milder Gott mit seinen Heiligen sich als Helfer offenbart. Sie trennt - zwei weitere Pfeiler überdeckend - die inbrünstig Betenden vom Altarraum.

Dieses Schema bleibt - nur wenig variiert - jahrhundertlang bestimmend. Es verträgt keine wesentliche Vergrößerung. Wächst die Gemeinde, dann baut man eine weitere Kirche dazu.

In Kiew beginnt Mitte des 13. Jahrhunderts der Glockenguß, der bald durch die 2 Jahrhunderte währende und bis zur Waldregion reichende Tatarenherrschaft abbricht. Im 14. und 15. Jahrhundert wird vorwiegend mit von der Hanse importierten Metallen und Formen in den Städten Pleskau und Nowgorod gegossen, nach Zerstörung der letzten durch Iwan den Schrecklichen im 16. Jahrhundert auch in Moskau. In dieser Periode sind neben ausländischen Gießern 40 russische bekannt. Wie in keinem anderen Lande, bestimmen nun die Glocken Teile des architektonischen Ensembles. - Auch der zuerst 1329 in Moskau „Kirche unter Glocken“ genannte Typ, bei dem sich die Glocken zwischen Tambour und Kuppel gruppieren, fällt bei weitem nicht die Fülle.

Da entsteht 1532 in Kolomenskoje bei Moskau ein anderes, frappantes Modell dafür: der vergrößert in Stein übersetzte, hölzerne Wachturm mit steiler Pyramide als Helm - übrigens ohne Schalung hochgebracht. Immer mehr Arkaden in dessen 8 Seiten und seinem Unterbau können dann viele Glocken beherbergen. Nur in den beiden letzten Gebäudetypen ist der russischen Architektur eine harmonische Verbindung von Kirche und Glocke gelungen.

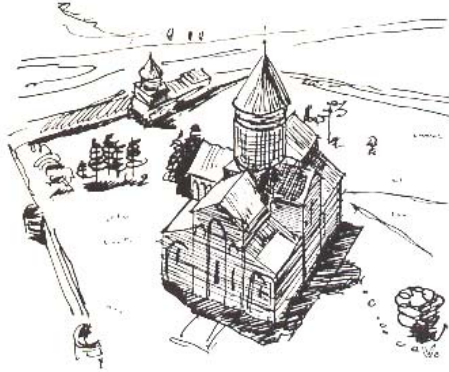
Diese Spitz-Pyramiden, die um 1650 vom Patriarchen als Typus für Kirchen verboten werden, stehen also **später neben** den kubischen Kirchen, deren Kuppeldächer sich seit 1500 zu Zwiebeln einziehen - in Deutschland zeigt sich die erste dieser Turmdachformen auf dem Dachreiter des **Maria-Stern-Klosters in Augsburg 1574** - und zu denen sich im 17. Jahrhundert noch 4 kleinere Tamboure gesellen, oft sogar nachträglich aufgesetzt.

Iwan läßt zum Gedenken seines Sieges über die Tataren 1560 die verschachtelte Maria-Schutz-Kathedrale in Moskau bauen. Anstelle der üblichen zentralen Kuppel steht hier die Spitzpyramide, um die sich 2 um 45° verdrehte Kreuzkuppelgrundrisse legen.

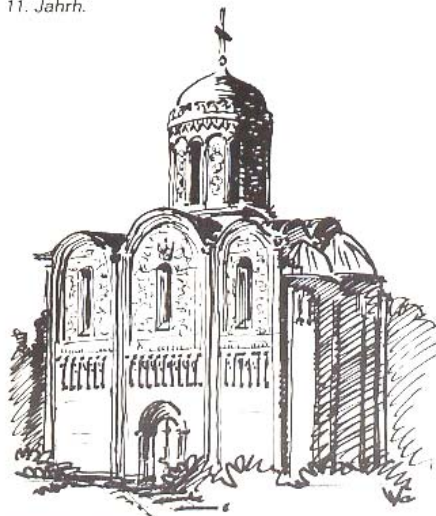
Ein kurioser Zufall, daß die Grafik des Grundrisses der des Michelangeloschen Entwurfs für Sankt Peter ähnlich sieht! - Immer wieder bereichert man dieses Gebilde mit den Halbbögen der italienischen Renaissance, deren Einfluß im Rußland dieser Epoche vor allem in den Schmuckformen vielfach sichtbar wird. 1588 dekoriert man es mit Zwiebelkuppeln, 1670 dann mit einer immer wieder restaurierten farbigen Fassung und mit dem abseits stehenden Glockenturm. Er ist heute leer, die Kirche selbst Museum. Auch die spitzen Campanili genügen schließlich nicht mehr der Flut der Glocken, die immer gewaltiger werden. Die Kirche Iwan Velicky im Moskauer Kreml besaß 52, davon 22 größere.

Armenien, Ripsime 618. Glockenturm später.

Georgien, Kathedrale Alaverdi bei Kachetien. 11. Jahrh.

Wladimir, Demetrius-Kirche aus Weißstein mit reichem Reliefdekor, Ende 12. Jahrh. Glocken vermutlich einst in überdachtem, erdgeschossigem Stuhl.

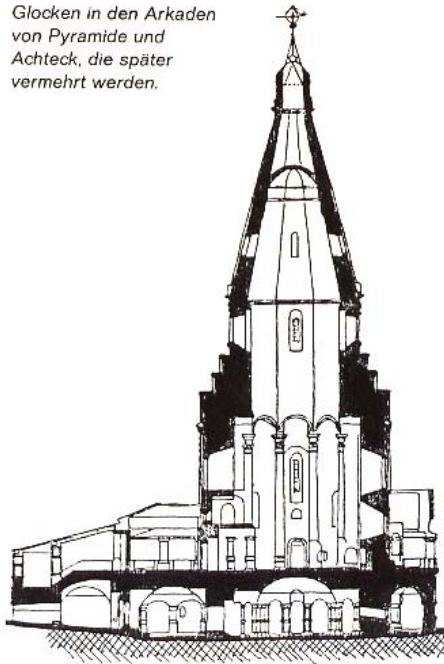
Sagorsk, Duchowskajakirche. 1477. „Kirche unter Glocken“.

Schließlich brachte man es dort fertig, die größte Glocke der Welt in ein Ungetüm von Glockenstuhl zu hieven, der mit einem Turm ummantelt werden sollte. Motorin hatte sie im wesentlichen aus den Bruchstücken verunglückter Vorgänger 1732 mit 200 t Metall und einem Durchmesser

Moskau, Maria Schutz / Basilika Kathedrale. 1555–60. In der Ansicht links dahinter Kremnmauer mit Spassky-Turm.

Glocken in den Arkaden
von Pyramide und
Achteck, die später
vermehrt werden.

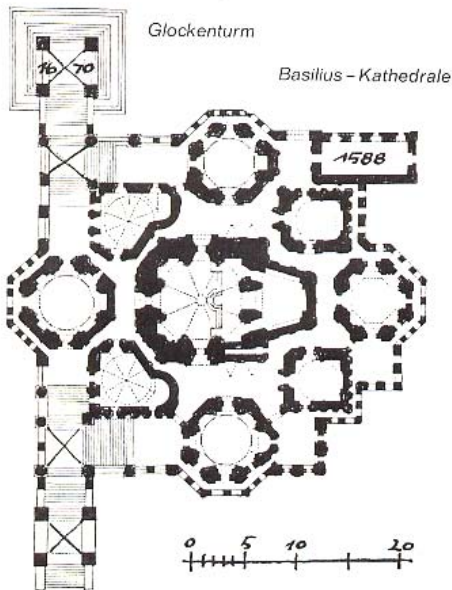
Rostow, Krem. Verkündigungskirche mit 1687
angefügter Glockenwand.

von 6,10 m gegossen. Das Holz fing aber bald darauf
Feuer, der „Glockenkaiser“ stürzte ab. Ein Stück von 11 t
schlug aus dem 60 cm dicken Schlagring heraus. Auf einen
Sockel gebracht ist das Denkmal der Maßlosigkeit eine
Attraktion für die Besucher.

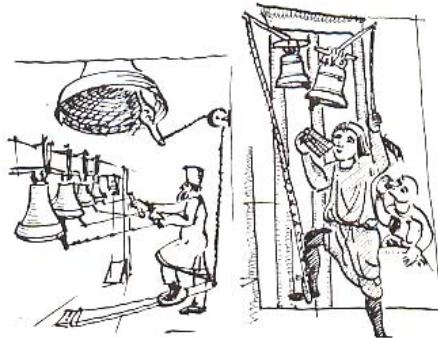
Die großen Exemplare schwingen freilich nicht. Alle für
die eigentümliche russische Glockenmusik benutzten
Stücke hängen fest montiert entweder in den erweiterten
Obergeschossen der Glockenträger mit Zeltdach oder in
den Galerien der „Glockenwände“, die der Kirche ange-
fügt werden oder die Einfahrten der Klöster überbrücken.
Die Architektur übernimmt im 18. und frühen 19. Jahrhun-
dert die Formen des Westens. Erst der Eklektizismus ge-
biert eigene Spielarten. Die Glockenseligkeit ist unge-
brochen.

VIRTUOSE GLÖCKNER

Moskau wird also im 17. und 18. Jahrhundert Zentrum eines
gigantischen Glockenausstoßes. Man kennt die Namen
der vielen Gießer. Die Glocken wurden nach Gewicht be-

Kolomenskoje, 1532, russ. Architekt. Typbildend
für Glockentürme. Treppen in den starken Mauern.

Russischer Glockenspieler. – Läuten in Mitteleuropa
(nach einem Fresko in Mölln, um 1400).

Freistehend hölzerne Glockenstühle:
Kurland, Kurzeme und Ungarn, Szombathely.

stellt und haben daher einen nicht leicht auszumachenden Schlagton über dem sich bei jeder Glocke ein ganz besonderes, für das Empfinden geradezu mystisches Klangbild entfaltet.

Ein Reisebericht von 1663 spricht von 1000 Glocken in Moskau, die ein „so manigfaltig Geklanck machen“. Zu den Bestimmungen, die sie in andern Ländern auch haben, gesellte sich eine wichtige liturgische: sie übernahm vor und während des Gottesdienstes die Funktion der Orgel, die der Osten nicht kannte.

Die Orchestermusik des 19. Jahrhunderts ist voll der Imitationen von Glockenklängen, die belletristische Literatur so ergiebig an Beschreibungen von Glockengeläut - und freilich umrankt von so vielen irrtümlichen Anschauungen - wie nirgends anders. Als gleichfalls unvergleichlich reich freilich wird auch der Fundus von Melodien beschrieben: herkömmlich, variiert oder improvisiert.

Dem radikalen Umbruch ist nur die tönende Aufzeichnung eines Fragments vom Rostower Geläut entgangen. Durch neuerliche museale Bemühungen und das Auffinden der letzten greisen Glöckner ermöglicht, gibt es eine Schallplatte damit und mit 3 anderen Geläuten. (Melodia 33 C 92 - 05047 - 48 a). Eine Rekonstruktion mit Hilfe von Klangplatten ist vom Tonarchiv „Tabor“ in 7160 Gaildorf versucht worden.

Auf mittelalterlichen Kapitellen und in Miniaturen sind schon Glockenspieler dargestellt, mit Hammerchen in den Händen. Größere Glockenspiele, deren Klöppel von einer Klaviatur aus betätigt werden - sog. „carillons“ - sind seit dem 17. Jahrhundert besonders in Belgien und Holland beliebt. 47 allein schufen die Brüder Hemony. - In den letzten Jahren sind in den Fußgängerzonen elektrisch angetriebene Glockenspiele zu hören, die dem empfindlichen Ohr allerdings nur aus der Ferne oder gedämpft angenehm sind, schon weil der Anschlag der Hammer hierbei härter ist, als bei den von Hand angeschlagenen Klöppeln bei den „carillons“, die Differenzierungen zulassen. - Alle diese Glockenspiele sind fest montiert.

Überaus eigentümlich ist das in England seit dem 17. Jahrhundert entwickelte Wechselläuten, „das Changeringing“. Über 5000 Kirchen im Gebiet englischer Zunge besitzen dafür geeignete Anlagen. Dem aufmerksamen Hörer, der bald Genaueres vernimmt, als eine vermeintlich von oben nach unten perlende Tonleiter, erschließt sich eine mathematisch komplizierte Besonderheit.

Von einer Läutemannschaft werden die hier pendelnden Glocken aus dem labilen Gleichgewicht mit sportlichem Eifer nach Plan genau zum Abschwung gebracht. Die Läutegesellschaften der einzelnen Kirchen wetteifern untereinander. Die einzelnen Glocken müssen ständig den Platz in der Reihenfolge wechseln. Nie dürfen zwei zugleich erklingen.

Die meisten Geläute besitzen verständlicherweise 8 Glocken. Theoretisch sind dabei über 40 000 unterschiedliche Abläufe möglich, deren Vorführung über 24 Stunden erfordern würde. Aus dem Turm über der Vierung, der oft der einzige vieler Kirchen Englands ist, hängen die Seile - für jeden Glöckner eines - in den Läuteraum herab, manchmal sogar bis in den Kirchenraum selbst.

Das schwerste Geläut Englands besitzt Liverpool. Es hängt in einer massigen Stahlbetonkonstruktion.

Weil nur wenige Gemeinden über eine trainierte Wechselläuter-Mannschaft verfügen, wirkt das sonntägliche Läuten mit der ablaufenden Tonleiter ledern im Vergleich zu der Glockenmusik, die Mitteleuropas Bürger erbaut.

Beim Trauerläuten bedeckt man eine Hälfte des Klöppelballens mit einer Lederkappe, um abwechselnd einen weichen und einen harten Schlag zu erzeugen.

In Mitteleuropa bedarf es keines besonderen Geschicks des Glöckners. Das Anliegen der Gießer war hier, die Klangsönheit der mittelalterlichen Einzelglocken wieder zu erreichen und sie zu den rhythmisch wogenden, immer variierenden Geläuten zusammenzustellen. Das ist längst gelungen.

Die 10 Glocken der Kathedrale von Washington
D. C. in Wartestellung.

GEFAHRDUNGEN

Allerdings sprangen manchmal Glocken durch zu hartes Läuten von Hand oder durch falsch dimensionierte Klöppel und mußten umgegossen werden. Das zu vermeiden, müssen selbst die heute üblichen Läutemaschinen von Zeit zu Zeit neu justiert werden. Manche der ruinierten Stücke kann man in Museen studieren. Fachlich gut betreute Sammlungen befinden sich auf der Burg Greifenstein im Lahn-Dill-Kreis, in Gescher, in Apolda und vor allem in Wien bei Pfundner. Springt heute eine Glocke, so schweißt man sie. Das ist klanglich unbedenklich. Hat der Klöppel sie ausgeschlagen, kann man sie „runderneuern“. Das Ausschleifen historischer Glocken, um sie in ein Geläut klanglich einzufügen, ihren Klang also zu verändern, vernichtet eines der wenigen verbliebenen Klangdenkmale und ist Frevel.

Leichte Abweichungen von der idealen Innenharmonie einer Glocke stören im Zusammenläuten oft gar nicht und können einem geschickt disponierten Geläut Individualität verleihen. Eine sich durchaus nicht einfügende Denkmalglocke sollte man eben nicht mehr als Lautglocke, sondern als solistische Einzelglocke, mindestens als Stunden-„Schlag“glocke verwenden oder mit einer Gemeinde tauschen.

Hemingborough, York. 6 Glocken, die von der Chor-
schranke aus geläutet werden.

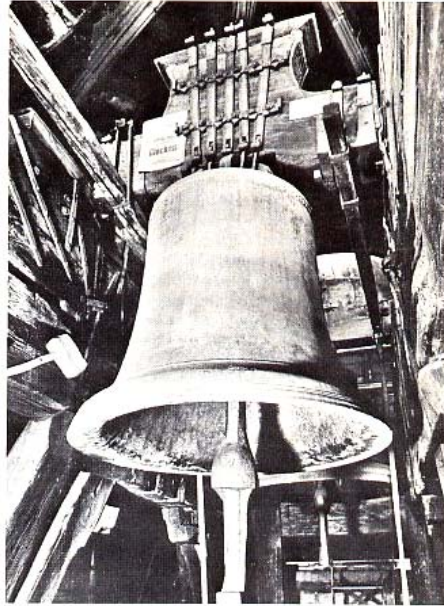
Um die „Stimme sichtbar zu machen“ und um zu sparen, ist es lange Mode geworden, Geläute in häufig recht skurrile Glockenträger aus Beton oder Stahl zu hängen. Funktionell ist das keineswegs. Die Schallabstrahlung ist zu unvermittelt. Klagen der Umwohner wegen der Geräuschbelastung bestehen dann zu Recht. Die wohltuende Klangverschmelzung kommt nur in einer nicht zu weit geöffneten Glockenstube zustande. Notfalls kann man über große Öffnungen verkleinern oder mit geeigneten Jalousien versehen.

Wie oft ersteigt man einen Turm, um eine berühmte oder reichverzierte Glocke zu sehen - und dann hängt sie in einem verrosteten Stuhl aus ärmlichem Profilleisen! **Holz-glockenstühle** sind ohnehin akustisch besser und leichter zu pflegen, und freilich sind historische, wenn nur irgend möglich, zu erhalten. Vermorschte Teile saniert man mit Kunststoffverbindungen. Schlanke Türme geraten oft durch Läuten in Schwingungen, die Risse im Mauerwerk oder in den Gewölben alter Kirchen bewirken können. - Wegen des schlechten Baugrundes stehen seit altersher niedrige Glockentürme - massiv oder in Fachwerk - in den nordischen Küstenländern neben den Kirchen. - Manche überschlanken Campanili reiten selbstzerstörerisch auf einem untauglichen Fundament. Meist ist dann die Anbringung von Gegenpendeln oder ggf. der Ersatz von jüngeren Eisenjochen wieder durch höhere Holzjoche sinnvoll. Freilich ändert sich dann der Läuterhythmus. Auch durch Umdisponierungen kann man die Anschlagszahlen verändern.

16

GLOCKENRAUB

Welcher Sieger widersteht der Versuchung, die Glocken des Feindes in die eigenen Kirchen zu schaffen? Nur wenige Herrscher zeigen Reue darüber auf dem Sterbebett, wie Friedrich I. von Brandenburg 1440, der aus Not eigene Glocken hatte zu Kanonen umgießen lassen. Nach Aufkommen der schweren Artillerie waren die Glocken des Besiegten begehrte als Speise für Geschütze. So verminderte Peter der Große im Nordischen Kriege (1700 - 1721)

Hosanna-Glocke, 1258. Münster U. L. Frau in Frei-
burg i. Br. (Älteste Angelus-Glocke Deutschlands).
Gewicht 5 to, Durchmesser 1,60 m, im schönsten
got. Turm (115 m hoch).

den riesigen russischen Bestand um ein Viertel! Zwar wurden danach wieder viele große Glocken gegossen, der bisherige Wohlklang aber erst im 19. Jahrhundert wieder erlangt. Die Bewohner des Balkans und die Ungarn gießen während der türkischen Besetzung kleine Glocken allenfalls heimlich. Nach der Befreiung werden sie ihnen vom Zaren bzw. vom österreichischen Kaiser geschenkt. In Ungarn und in den wenigen katholischen Kirchen Bulgariens werden die Glocken pendelnd geläutet.

In Deutschland legt der **Dreißigjährige Krieg** den Guß lahm und haust furchtbar unter dem Bestand. Das „Glockenrecht“, nach dem die Glocken einer gefallenen Stadt der Artillerie des Belagerers gehören - „Glocken oder Geld!“ - wird erst Ende des 19. Jahrhunderts aufgegeben. Wenn berichtet wird, daß Tilly 1631 für den Glockenguß 11 Kanonen des eroberten Magdeburg stiftet, oder daß

Große Glocke in der Evang. Kirche in Herisau / App. 1756 von Grieshaber. Höchste formale Virtuosität. Gewicht 7,5 to.

Napoleon aus erbeuteten Jenaer Geschützen eine b-Glocke in Mainz gießen läßt, dann wurden solche frommen Taten sicher dadurch erleichtert, daß die Stücke unbrauchbar oder für Feldartillerie zu ungefüge waren. Ein direkter Umguß so oder so ist nicht möglich. Die ideale Legierung für Glocken besteht aus 78 % Kupfer und 22 % Zinn. Kanonen brauchen 90 % des roten Metalls. Es gab **französische Revolutionäre**, die wollten alle Kirchtürme schleifen, so sehr erschienen sie ihnen mit den tröstenden Geläuten zu Recht als aufreizende Symbole kirchlicher Repräsentanz. Wenn es auch dazu nicht kam: Die Klöster wurden geschlossen, das Läuten verboten, den Kirchen die Glocken genommen bis auf eine, die für Stundenschlag oder Alarm nötig war. Die seit 1795 annektierten Gebiete - Flandern, Ostniederland, Lüttich, Limburg - erlitten ebenfalls schwere Einbußen, sofern die kostbarsten Stücke nicht rechtzeitig vergraben werden konnten. Nur weil die Aktion zeitraubend und der Umguß zu Kanonen nicht ohne die schwer zu beschaffenden großen Mengen Kupfers zu bewältigen war, kam es nicht zu radikaler Vernichtung. Immerhin schätzt man den Verlust auf 100 000 Stück. Glockenspiele blieben verschont.

Napoleons Konkordat mit dem Vatikan öffnete 1801 die Kirchen wieder und gestattete das Läuten.

Welche Einbuße aber im **1. Weltkrieg**! Fast die Hälfte des deutschen Bestandes wurde eingeschmolzen, aber in den beiden folgenden Jahrzehnten immerhin wieder ersetzt. - Anders in Rußland, wo der Verlust zusammen mit dem des **2. Weltkrieges** unermesslich sein muß. Niemand kann oder will dort Zahlen nennen.

Deutschland, Österreich, die Tschechoslowakei, Polen, das Elsass, Holland und Belgien verloren 80 % der Glocken. Nach Plan wurden die ältesten und dekorativsten Beispiele zwar verschont. Aber manch ein jüngeres Geläut von Wohlklang verschwand in den vom Lager in Hamburg für die letzten Reserven einer verzweifelten Verteidigung abgerufenen Metallmassen.

Gleichwohl gelang es zuweilen, die erfassenden Dienststellen davon zu überzeugen, daß Glocken auch Klangdenkmäler sind, oder auch dadurch zu täuschen, daß man im Dunkel hängende mit Mennige überstrich, um in Eisen gegossene vorzutauschen, die nicht beschlagnahmt wurden. Bomben vernichteten schließlich noch in Türmen belassene, wertvollste Substanz.

Welch ungeheure Aufgabe danach für die Gießer! Was gab es zu verbessern, zu lernen! Wieviel wurde dennoch versäumt! Ein Irrweg war der Rückgriff auf billigere Metalle, auf Eisen. Stahlglocken singen nicht. Ihr Anschlag ist bellend und kurzatmig. Man ersetzt sie nach und nach durch Bronzegüsse. Es bleibt also bei der bewährten Legierung von 1 Teil Zinn und 4 Teilen Kupfer. Oft geben die Mitglieder der Gemeinden, die dem Ritual des Gusses beiwohnen, Silbermünzen bei. Gut gemeint! Dem Klang schadet das.

Unter großen Opfern entstanden Geläute wieder, die in verbesserter Güte „den Überlebenden das Ende von Schrecken und Not ins Gedächtnis riefen und zum Dank mahnten“.

BERATUNGSAUSSCHUSS FÜR DAS DEUTSCHE GLOCKENWESEN

Die beiden großen Konfessionen beriefen Fachleute in einen Ausschuß, der die Kirchenleitungen und ihre Glockensachverständigen in akustischen, technischen und statischen Fragen berät und hin und wieder Schulungskurse betreut. Vergleichbare Gremien gibt es in anderen Ländern nicht. Oft beraten dort nur mehr oder minder begabte Gießer. Schwierig ist es, neue Glocken zu einzelnen alten zu fügen, deren Klangbild nicht ideal, aber von reizvoller Besonderheit ist. Zu solchen mit dicker Wandung, sogenannter „schwerer Rippe“ mit vollem Klang, wird man z. B. selten eine einzelne, weniger teure mit leichter Rippe, die von anderem Klangcharakter ist, fügen. Wohl aber kann man ein ganzes Geläut mit „Rippenprogression“ disponieren. Ein Sachverständiger oder Glockengießer mit Fantasie vermag jeder Kirche eine individuelle Glockenmusik zu entwerfen.

Melodische Tonfolgen in der Disposition, vor allem wenn ein Halbtonschritt darin vorkommt, sind interessanter als harmonische, die einen Akkord aufweisen. Da die Pendellängen der einzelnen Glocken verschieden sind, ergibt sich beim Läuten ein ständig wechselndes rhythmisches Gewoge. Es wird nicht immer Plenum, d. h. mit allen Stimmen geläutet. Besondere Gruppierungen kennzeichnen freudige Festtage, Hochzeiten, Taufe oder den Tod eines Kindes, einer Frau, eines Mannes.

DAS RÄTSEL DER IMAGINÄREN GLOCKE

Mit der Größe der Glocke und mithin ihrer Tiefe wachsen die Kosten erheblich. Bei mittelschwerer Rippe hat etwa das c: 17,6 to und 3,0 m Durchmesser, das c': 2,1 to und

Glockenstuhl des Braunschweiger Domes.

1,5 m Durchmesser, das c¹: 0,26 to und 0,75 m Durchmesser. Indessen können Geläute aus kleinen Glocken sehr anziehend sein. Um nur einige zu nennen: Mit 6 hohen Stimmen verkünden die Cymbelgeläute der Rochuskapelle in Bacharach oder die Melanchthonkirche in Ludwigshafen heitere Zuversicht. Und wer könnte sich der Eigenart des ebenfalls sechsstimmigen alten Geläuts der Neuwerkkirche entziehen, obwohl keine der Glocken heute vom strengen Prüfer abgenommen würde.

Sehr selten hat der Zufall dem Gehör den Klang einer tiefen Stimme beschert, die als **Glocke im Geläut gar nicht vorhanden ist**, so bei St. Martin in Euskirchen und in Köln-Junkersdorf. Die Theorie des holländischen Akustikers van Schouten erklärt diese Erscheinung. Es wäre zu versuchen, den Klang einer solchen imaginären, tiefen Glocke durch geeignete Disponierung eines Geläuts vorhersehbar zu planen: ein noch nicht praktiziertes Unterfangen, bei dem die Ausbildung der Glockenstube wahrscheinlich mitspricht.

AUFTRAGSSTAND

Der Nachholbedarf an Glocken ist weitgehend erfüllt zu einer Zeit, in der die Kunst des Gusses einen nie gekannten Höhepunkt erreicht hat. Gegossen wurden in Deutschland: 1950: 1680 t, 1955: 993 t, 1960 1111 t, 1965: 997 t, 1970: 199 t, 1977: 166 t, 1980: 212 t. Demzufolge ist die Zahl der Gießer um die Hälfte gesunken.

In Belgien gibt es keinen Gießer mehr, in Österreich einen, in Frankreich, den Niederlanden und England noch je zwei. - Das hohe Klangniveau kann nur gehalten werden, wenn die Existenz der Gießereien durch Aufträge von Bronzegüssen aus dem industriellen und künstlerischen Bereich gewährleistet wird.

18

Glocke für die Kaiser-Wilhelm-Gedächtnis-Kirche Berlin. 1960. - Entwurf H. G. Rincker.

Neue Glockenzier in Ritztechnik.

BEDEUTENDE SCHÖPFUNGEN

Mit die größten Exemplare europäischer Gestalt sind in Moskau und Rostow erhalten, und zwar eben nicht in unserer Art bewegt. Man „schlägt in die Glocke“, heißt es. Angeblich ist das Läuten der 40 „arbeitenden“ Kirchen Moskaus an Sonn- und Festtagen zu hören, m. E. aber wohl nur zu Ostern. Jeder Tag wird allerdings begonnen mit einer Melodie aus dem Spasky-Turm in der Kremelmauer. Übrigens: In Tblissi, wo in 11 byzantinisch-orthodoxen Kirchen sonntags Gottesdienst gehalten wird, hört der Besucher 3 Minuten lang alle 5 Sekunden einen tiefen

Schlag und gleichzeitig eine Oktave höher 3 Schläge pro Sekunde.

Der Schall der reichverzierten asiatischen Glocken - von außen erregt - erbaut nicht. Er macht erschauern. Wie viele imponieren, allen Augen sichtbar, durch ihre Größe: die Riesenglocke in Peking von 1403 mit 55 to, die 4 m hohe in Kyoto von 1632 mit 63 to und 2,74 m Durchmesser, die 4,2 m hohe in Kumamoto von 1975 mit 37,5 to und 3 m Durchmesser.

Mit den Kolonisten erschienen auch europäische Formen. Das Tower-Museum beherbergt eine etwa 75 cm hohe Glocke mit schlanker Rippe. Sie ist schmucklos bis auf eine aus Löwen gebildete Krone, und wurde Ende des 18. Jahrhunderts vom burmesischen Königspaar einem buddhistischen Kloster geschenkt.

Von Kriegen verschont und dem Ton der Glocken zugehan, bewahrt die Schweiz einen ansehnlichen Bestand an wertvollen, freirhythmischen Geläuten: das Berner Münster mit einem e als tiefster Stimme, die Kirche in Rohrschach am Bodensee mit dem f und nahebei in Herisau mit dem fis. In Kloster Einsiedeln gibt ein ges und im Zürcher Groß-Münster ein as die Basis.

Wer Wien besucht, muß Glück haben, wenn er die „Pummerin“ hören will, die aus den Stücken der im Kriege zer schlagenen alten Pummerin mit dem Ton c gegossen wurde: aus statischen Gründen darf man sie nur selten läuten. Ansonsten baut das Geläut von St. Stephan über dem g auf, das des Salzburger Doms schon auf dem es, das von Melk auf fis.

Den vielfältigen Ruf unsichtbarer Geläute haben die großen Kirchen Westdeutschlands nach und nach wieder ergänzen und des öfteren klinglich sogar verbessern können.

Sonor wirkt im Kölner Domgeläut das c gelegentlich mit. Es wiegt 24 to. Auf dem c als tiefstem Ton entwickeln sich die machtvollen Geläute des Frankfurter Doms mit 9 Glocken und der Marktkirche Hannover mit deren 10. Das Freiburger Münster hat das g als Fundament und 16 Stimmen, die Lorenzkirche in Nürnberg das h und ebenfalls deren 16. Solche Großgeläute bieten eine Fülle von Kombinationsmöglichkeiten.

Den ersten Rang in der Glockenmusik dürfte das neue Geläut des **Straßburger Münsters** beanspruchen. Die älteste und schwerste as-Glocke ist darin erhalten geblieben, während die jüngeren wenig gut waren. Von den neuen 1977 in Heidelberg gegossenen Stimmen wurde die zweitiefste vom verstorbenen Erzbischof von Freiburg/Breisgau als Zeichen der deutsch-französischen Aussöhnung geschenkt. Alle Läuteglocken konnten in dem gewaltigen Stuhl von 1521 untergebracht werden.

„Wie einst am Bau des Münsters sich Meister aus französischen und deutschen Bauschulen in glücklicher Synthese zu einem Werk von europäischer Bedeutung gefunden haben, so ist auch jetzt die Stimme der Kathedrale aus der Zusammenarbeit der besten Kräfte von jenseits und diesseits des Rheines entstanden und damit gleichzeitig ein Symbol und Mahnmal des Friedens und der Versöhnung geworden. Um diese mahnende Stimme in ihrer ganzen Eindringlichkeit auf sich wirken zu lassen, lohnt sich eine Reise nach Straßburg an einem hohen Festtag; denn nur zur Grand-Messe oder zum Pontifikalamt an Hochfesten und am Vortage um 12 Uhr erklingt das Vollgeläut mit der großen as-Glocke. An einem normalen Sonntag baut das Geläute auf b auf“. (Rolli im Abnahmegutachten).

Unsere ländliche Heimat wird weiterhin vom Kirchturm geprägt, wie immer auch das Bild des Dorfes sich wandelt. Ebenso stehen Türme und Geläut in der Stadt für das Bleibende, „im Wechsel der Zeiten den Bogen vom Alltag zur Gehobenheit zu schlagen“. Sie sind Kern des Gesamtkunstwerks der historischen Stadt.

Inskrift auf neuer Glocke.

Literatur:

- K. Waller „Glockenkunde“, Regensburg 1913.
Klaus / Ellerhorst „Handbuch der Glockenkunde“, Weingarlen 1957.
Weissenböck-Pfundner „Tönendes Erz“, Böhlau, Graz - Köln 1961.
Rinckers kleine Glockenkunde, Selbstverlag, Sinn 1979.
A. Lehr „Van pardebel to Speelklok“, Zaltbommel 1971.
Dambek „Der Glockenturm in der Geschichte“ in: Beiträge zur Glockenkunde 1950-70, Heidelberg 1970.
P. Frankl „Die frühmittelalterliche und romanische Baukunst“ in: HdSch, der Kunstwissensch, 8, 1926.
Merkblätter des Beratungsausschusses f. d. deutsche Glockenwesen: „Ratschläge für die Gestaltung von Glockentürmen“, „Sicherung und Erhaltung von Glockentürmen“, „Was darf der Architekt von der Mitwirkung des Glockensachverständigen erwarten“, „Ratschläge zur Verbesserung der Schallabstrahlung aus Glockentürmen“.
Klöster „Mittelalterliche Pilgerzeichen . . .“, Ausstellungskatalog Rhein und Maas 1972.
E. Arra „Beiträge zur Musikgeschichte Osteuropas“, Bärenreiter 1977.
F. P. Schilling „Das russische Glockengeläut“ in: Musik und Kirche 1961.
Faensen / Iwanow „Altrussische Baukunst“, Schroll, München 1972.
J. H. Schütz „Glocken, Glöckchen . . .“, Paderborn 1921.
E. Morris „Towers and bells of Britain“, London 1955.
E. Souermann „Die deutsche Glocke und ihr Schicksal im Kriege“ in: Deutsche Kunst und Denkmalpflege, München 1952, Heft 1.
J. Kanya „Glockenturm - Entwurf, Konstruktion, Berechnung“.
U. Schmidt „Treppen der Götter“. Das Buch der Türme. ECON, Wien 1970.
E. M. Zumbroich „Das russische Glockenspiel“, Ostkirchl. Studien 82 / 4.
P. Palay „Ungarische Glocken“, Carvina - Verlag, Budapest ca. 1978.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Πετρονώτης Αργύρης, «αρχιτεκτονική της απώτερης και κλασσικής αρχαιότητας», μέρος Αρκαδικό Βιβλιοπωλείο, Εκδόσεις Γαρταγάνη, Θεσσαλονίκη 1991, σελίδες 12, 13.
- Δρανδάκης Ν. Β., «ΙΣΤΟΡΙΚΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ Α»(1986), κεφάλαιο «Από την παλαιοχριστιανική και βυζαντινή Μάνη», σελ. 25, 26
- Δρανδάκης Ν. Β., περιοδικό «Αρχαιολογικά ανάλεκτα εξ Αθηνών», 1981.
- Δρανδάκης Ν. Β., Ε. Δωρή, Β. Κεπετζή, Μ. Κωνσταντουδάκη, «Έρευνα στη Μέσα Μάνη», Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας ΑΡ. 130, Αθήνα 1993, σελίδα 30, 31, 250, πίνακας 7.
- Μπούρας Θ. Χαράλαμπος, «Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα», εκδόσεις Μέλισσα
- Μπούρας Θ. Χαράλαμπος, «Αρχιτεκτονική στο Βυζάντιο, το Ισλάμ και τη Δυτική Ευρώπη κατά τον Μεσαίωνα», εκδοτικός οίκος Μέλισσα, τόμος δεύτερος, σελίδα 116.
- Θεοδορακάκου – Βαρελιού Π. Πόπη , Ε.Μ.Π., «Λιθανάγλυφα κοσμικών και ταφικών μνημείων της Μάνης περιόδου 1780/1800 – 1930», Αθήνα 1999, σελίδα 132, 133.
- Θεοδορακάκου - Βαρελίδου Π. Πόπη, «Η κατασκευή στο Βυζάντιο» Δ.Σ.Π.Μ., Αθήνα, 1981
- Ασημακοπούλου – Ατζακά Παναγιώτα, «Η τεχνική opus sectile στην εντοιχία διακόσμηση», κέντρο βυζαντινών ερευνών, Θεσσαλονίκη 1980
- Γ. Η. Βενιζελέας, «Μάνη Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός», εκδόσεις ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ, 2003.
- Μιχαηλίδης Μ. – Χριστοφίδου Α., «ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ», κεφάλαιο «Άγιος Σπυρίδωνας Καρδαμύλης»,

Σπουδαστήριο Ιστορίας Της Αρχιτεκτονικής, τόμος 2^{ος}, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 1989, σελίδα 299-308.

- Παλαντζάς Β., «ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ», κεφάλαιο «Ο ναός του Αγίου Νικολάου στο Πραστέιο της Δυτικής Μάνης», Σπουδαστήριο Ιστορίας Της Αρχιτεκτονικής, τόμος 3^{ος}, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 1989, σελίδα 311-322.
- Φιλιππίδης Δ., «Νεοελληνική Αρχιτεκτονική 1830-1980», εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 1984, σελίδες 60-64.
- Φιντικάκης Ορ. Ν. – Μπουρνιά Ρ., «Αρχιτεκτονικές Λεπτομέρειες», Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 1983.
- Heinz Wolff, “Die Auslese”, “Europas Glocken und Ihre Turme”, Sonderdruck, Hannover, Dezember, 1983
- Ιστοσελίδα «www.maniorg.gr».

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	- 1 -
ΕΙΣΑΓΩΓΗ <i>Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.</i>	
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	- 14 -
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΜΠΑΝΑΡΙΩΝ	- 15 -
ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΜΠΑΝΑΡΙΩΝ	- 15 -
ΜΟΝΟΛΟΒΑ ΜΕ ΤΟΞΩΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ	- 15 -
ΠΛΑΤΣΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 15 -
Ιερά Μονή Αγίου Ιωάννη	- 15 -
Γενικά στοιχεία	- 16 -
Υλικά	- 16 -
Αρχιτεκτονικά στοιχεία	- 17 -
Φθορές - Στατική επάρκεια	- 18 -
ΝΟΜΙΤΣΙ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 20 -
Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη	- 20 -
Γενικά στοιχεία	- 20 -
Υλικά	- 21 -
Αρχιτεκτονικά στοιχεία	- 22 -
Φθορές - Στατική επάρκεια	- 24 -
ΝΟΜΙΤΣΙ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 25 -
Ιερός Ναός Αγίων Αναργύρων	- 25 -
Γενικά στοιχεία	- 25 -
Υλικά	- 26 -
Αρχιτεκτονικά στοιχεία	- 27 -
Φθορές - Στατική επάρκεια	- 29 -
Ιερά Μονή Παναγίας	- 31 -
Γενικά στοιχεία	- 32 -
Αρχιτεκτονικά στοιχεία	- 33 -
Φθορές – Στατική Επάρκεια	- 33 -
Ιερά Μονή Παναγίας	- 34 -
Γενικά Στοιχεία	- 34 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία	- 35 -
Φθορές-Στατική Επάρκεια	- 36 -
ΛΑΓΚΑΔΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 38 -

Ιερός Μεταμόρφωσης του Σωτήρα	- 38 -
Γενικά στοιχεία	- 38 -
Υλικά	- 40 -
Αρχιτεκτονικά στοιχεία	- 41 -
Φθορά-Στατική Επάρκεια	- 43 -
ΘΑΛΑΜΑΙ (ΚΟΥΤΗΦΑΡΙ) ΜΕΣΣΗΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 46 -
Ιερός Ναός Προφήτου Ηλία	- 46 -
Γενικά στοιχεία	- 46 -
Αρχιτεκτονικά στοιχεία	- 46 -
Φθορές - Στατική επάρκεια	- 48 -
ΓΑΡΔΕΝΙΤΣΑ ΛΑΚΩΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 49 -
Ιερός Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρα	- 49 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία	- 49 -
Φθορές – Στατική Επάρκεια	- 50 -
ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 51 -
Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη και Νικολάου	- 51 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία	- 51 -
ΔΡΥΑΛΟΣ	- 55 -
Ιερός Ναός Δίδυμη	- 55 -
Αρχιτεκτονικά στοιχεία	- 55 -
Φθορές – Στατική Επάρκεια	- 56 -
ΚΕΡΙΑ ΛΑΚΩΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 57 -
Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη	- 57 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία	- 57 -
Φθορές – Στατική Επάρκεια	- 58 -
ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΜΠΑΝΑΡΙΩΝ	- 59 -
ΔΙΩΡΟΦΟ ΜΟΛΟΒΟ ΜΕ ΤΟΞΩΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ	- 59 -
ΛΑΓΚΑΔΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 59 -
Ιερός Ναός Παναγίας	- 59 -
Γενικά στοιχεία	- 59 -
Υλικά	- 60 -
Αρχιτεκτονικά στοιχεία	- 60 -
Φθορές - Στατική επάρκεια	- 61 -
ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΜΠΑΝΑΡΙΩΝ	- 62 -
ΔΙΛΟΒΟ ΜΕ ΤΟΞΩΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ	- 62 -
ΘΑΛΑΜΑΙ (ΚΟΥΤΗΦΑΡΙ) ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 62 -

Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου (πρώην Άγιος Αντρέας)	- 62 -
Γενικά στοιχεία	- 62 -
Αρχιτεκτονικά στοιχεία	- 63 -
Φθορές - Στατική επάρκεια	- 64 -
ΛΑΓΚΑΔΑ	- 65 -
Ιερός Ναός Αγίας Σοφίας	- 65 -
Γενικά Στοιχεία	- 65 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία	- 66 -
Φθορές – Στατική Επάρκεια	- 67 -
ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΜΠΑΝΑΡΙΩΝ	- 70 -
ΔΙΩΡΟΦΟ ΔΙΛΟΒΟ ΜΕ ΤΟΞΩΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ	- 70 -
ΘΑΛΑΜΑΙ (ΚΟΥΤΗΦΑΡΙ) ΜΕΣΣΗΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 70 -
Ιερός Ναός Αγίας Αναστασίας	- 70 -
Γενικά στοιχεία	- 71 -
Αρχιτεκτονικά στοιχεία	- 71 -
Φθορές - Στατική επάρκεια	- 72 -
ΠΛΑΤΣΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 73 -
Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννη	- 73 -
Γενικά Στοιχεία	- 73 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία	- 74 -
Φθορές-Στατική Επάρκεια	- 75 -
ΒΑΜΒΑΚΑΣ (ΜΠΑΜΠΑΚΑΣ) ΛΑΚΩΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 76 -
Ιερός Ναός Αγίου Θεόδωρου	- 76 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία	- 76 -
ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΜΠΑΝΑΡΙΩΝ	- 78 -
ΠΥΡΓΟΕΙΔΗ	- 78 -
ΝΟΜΙΤΣΙ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 78 -
Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου	- 78 -
Γενικά στοιχεία	- 78 -
Υλικά	- 78 -
Αρχιτεκτονικά στοιχεία	- 79 -
Φθορές - Στατική επάρκεια	- 81 -
ΝΟΜΙΤΣΙ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 84 -
Ιερά Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου	- 84 -
Γενικά στοιχεία	- 84 -
Υλικά	- 85 -
Αρχιτεκτονικά στοιχεία	- 85 -

Φθορές - Στατική επάρκεια _____	- 88 -
ΝΟΜΙΤΣΙ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ _____	- 89 -
Ιερός Ναός Αναλήψεως _____	- 89 -
Γενικά στοιχεία _____	- 90 -
Υλικά _____	- 90 -
Αρχιτεκτονικά στοιχεία _____	- 91 -
Φθορές - Στατική επάρκεια _____	- 94 -
ΛΑΓΚΑΔΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ _____	- 96 -
Ιερός Ναός Παναγίας _____	- 96 -
Γενικά Στοιχεία _____	- 96 -
Λεπτομέρεια από τη βόρεια πλευρά του ναού _____	- 97 -
Υλικά _____	- 97 -
Αρχιτεκτονικά στοιχεία _____	- 97 -
Φθορές - Στατική επάρκεια _____	- 98 -
ΚΑΡΔΑΜΥΛΗ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ _____	- 100 -
Άγιος Σπυρίδωνας Καρδαμύλης (Μούρζτινων) _____	- 100 -
Γενικά Στοιχεία _____	- 100 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία _____	- 101 -
Φθορές-Στατική Επάρκεια _____	- 103 -
ΠΡΟΑΣΤΕΙΟ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ _____	- 104 -
Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου _____	- 104 -
Γενικά Στοιχεία _____	- 104 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία _____	- 105 -
ΠΡΟΑΣΤΕΙΟ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ _____	- 112 -
Ιερός Ναός Εισόδια της Θεοτόκου _____	- 112 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία _____	- 113 -
ΚΑΣΤΑΝΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ _____	- 115 -
Ιερός ναός Αγίου Πέτρου _____	- 115 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία _____	- 116 -
ΜΗΛΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ _____	- 117 -
Ιερός Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρα _____	- 117 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία _____	- 117 -
Φθορές – Στατική Επάρκεια _____	- 118 -
ΑΡΕΟΠΟΛΗ ΛΑΚΩΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ _____	- 119 -
Ιερός Ναός Ταξιαρχών _____	- 119 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία _____	- 119 -

ΟΧΙΑ ΛΑΚΩΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 121 -
Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου	- 121 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία	- 121 -
Φθορές – Στατική Επάρκεια	- 122 -
ΧΑΡΟΥΔΑ ΛΑΚΩΝΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 123 -
Ιερός Ναός Ταξιαρχών	- 123 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία	- 124 -
ΒΟΡΕΙΟ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	- 125 -
Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου	- 125 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία	- 125 -
Φθορές – Στατική Επάρκεια	- 126 -
ΠΑΝΩ ΑΣΤΕΡΙ (ΑΝΩ ΣΟΛΑ)	- 127 -
Ιερός Ναός Σωτήρα	- 127 -
Αρχιτεκτονικά Στοιχεία	- 127 -
Φθορές – Στατική Επάρκεια	- 128 -
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ	- 129 -
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	- 130 -
ΓΕΝΙΚΑ	- 130 -
ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ	- 130 -
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ	- 131 -
ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ	- 131 -
ΑΣΒΕΣΤΩΜΑ	- 131 -
ΑΝΑΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ – ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ	- 132 -
ΑΝΤΙΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΥΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΩΝ	- 133 -
ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΟΝ ΠΕΡΙΒΟΛΟ	- 133 -
ΑΛΛΟΙΩΣΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΧΡΟΝΟ	- 133 -
ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ	- 135 -
ΑΠΟΜΟΝΩΣΗ – ΕΛΛΕΙΨΗ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ	- 135 -
ΕΛΛΙΠΗΣ ΜΟΥΣΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	- 136 -
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	- 136 -
ΕΥΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΣΗ	- 136 -
ΕΡΓΑ ΥΠΟΔΟΜΗΣ	- 136 -
ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ	- 137 -
ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΜΟΥΣΕΙΩΝ	- 137 -
Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ	- 137 -
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ	- 138 -
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ	- 138 -

ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ	- 139 -
ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ	- 139 -

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ